399

Ismail Kadare

Cronică în PIATRĂ

Datorat apreciatului scriitor Ismail Kadare, romanul *Cronică în piatră* oglindește în mod veridic frămîntările unui oraș albanez, în timpul desfășurării unor evenimente politice de mare însemnătate pentru poporul albanez, în contextul internațional al declanșării celui de-al doilea război mondial.

EDITURA UNIVERS
GLOBUS

Lei 9,75

6

ISMAIL KADARE

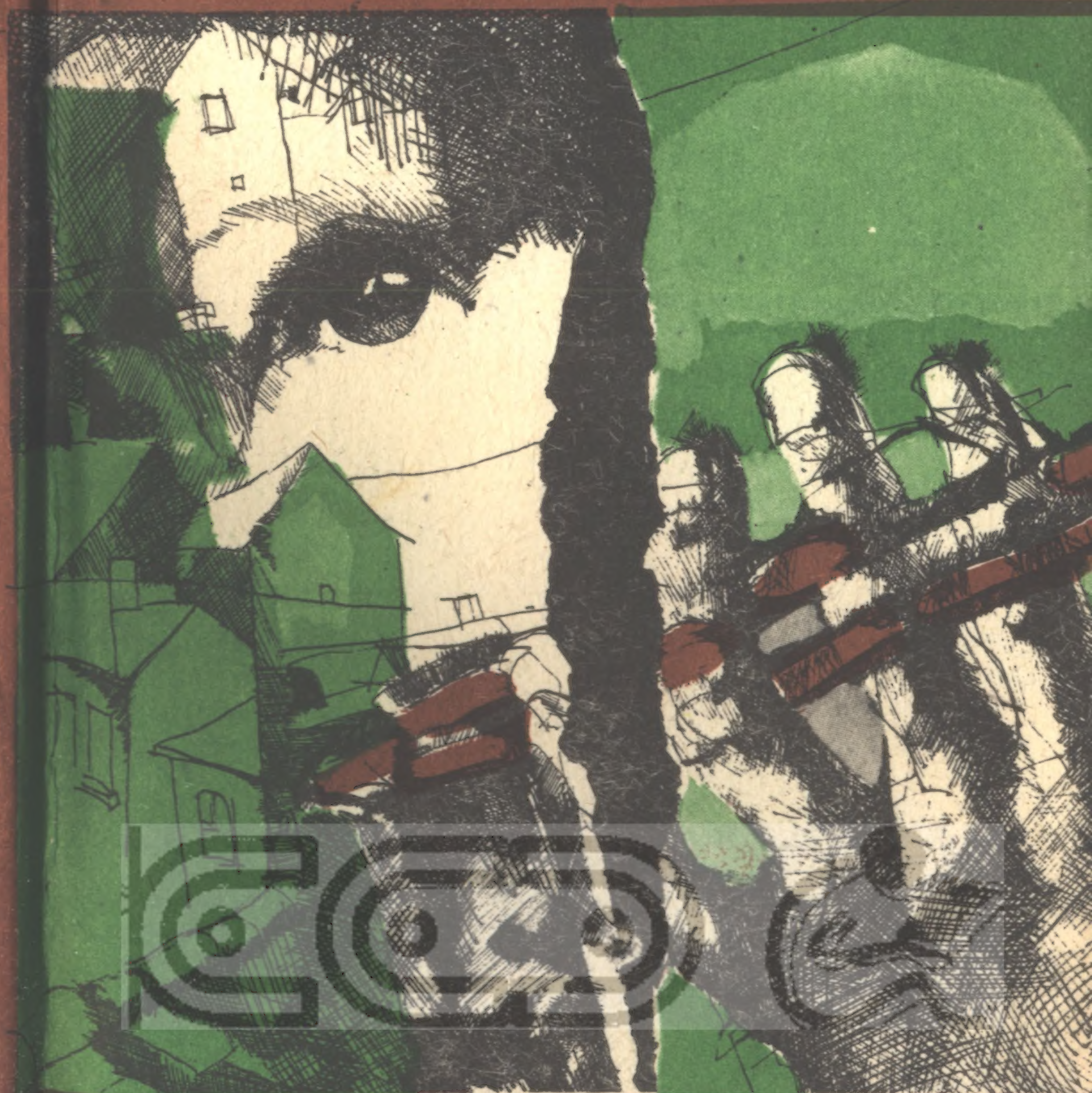
Cronică în PIATRĂ

1983

ISMAIL KADARE

Cronică în PIATRĂ

COPERTA COLECȚIEI DE ION STATE
Grafica: Nicolae Sîrbu. Ilustrația: Ștefan Damo

ISMAIL KADARE, „KRONIKE NE GUR"
„RILINDJA" – REDAKSIA E BOTIMEVE, PRISHTINE, 1976

GLOBUS

Ismail Kadare

CRONICĂ în piatră

Traducere
de
MARIUS DOBRESCU

EDITURA UNIVERS

București
1983

PĂREA CĂ, asemeni unei ființe preistorice, orașul acesta se ivise în vale într-o noapte de iarnă și apoi se cățărase cu greu pe spinarea muntelui, într-atît era de ciudat. Aici totul era străvechi și împietrit, începînd cu străzile și cișmelele și sfîrșind cu acoperișurile caselor masive, seculare, acoperite cu plăci de bazalt, asemănătoare unor solzi uriași. Era greu de crezut că sub platoșele acelea pulsa viața.

Călătorului care venea aici pentru prima oară i se năzărea să facă tot felul de comparații dar, odată căzut în cursă, orașul întorcea spatele oricărei încercări de acest fel, pentru că orașul acesta nu semăna cu absolut nimic. El nu admitea comparațiile, așa cum nu primea de bunăvoie nici ploile, grindina, curcubeiele și steagurile străine multicolore atîrnate deasupra acoperișurilor sale, atît de vremelnice și ireale, pe cît de veșnic și concret era el însuși.

Clădit în pantă, poate unic în lume, s-ar fi părut că pulverizase toate legile arhitec-

turii și urbanisticii. Din cauza pantei deosebit de accentuate, la nivelul acoperișului unei case se ridicau temeliile alteia și poate că acesta era singurul loc din lume în care omul, dacă ar fi căzut pe stradă, nu ar fi nimerit în șanț, ci chiar pe acoperișul vreunei case. Și lucrul acesta îl știau cel mai bine bețivii.

Într-adevăr, era un oraș foarte ciudat. Dacă ai fi vrut, ți-ai fi putut agăța pălăria, din mers, în vîrful unui minaret, și asta cu un efort minim. Multe erau aici incredibile și multe se petreceau ca în vis.

Închizînd în mădularele și sub crusta sa de piatră viața, orașul îi pricinuia acesteia nedorite suferințe, dureri și plăgi, și asta părea normal, cîtă vreme orașul era din piatră și orice atingere a sa aspră și rece.

Era greu să fii copil în orașul nostru.

CAPITOLUL I

NOAPTEA DE IARNĂ acoperise totul pe-afară, cu apă, ceață și vînt. Strecurasem capul sub plapumă și auzeam zgomotul monoton și înfundat făcut de picăturile de ploaie pe acoperișul înalt al casei noastre.

Îmi închipuiam drumul nenumăratelor picături, care se rostogoleau acum pe suprafața înclinată a acoperișului, grăbindu-se să ajungă pe pămînt, pentru ca mai apoi să se evapore și să se ridice din nou acolo sus, în norii albi. Ele nu știau că la colțul streașinii le aștepta o capcană perfidă, burlanul de tablă. Dar tocmai în momentul cînd se pregăteau să sară de pe acoperiș pe pămînt, picăturile de ploaie se trezeau brusc în burlanul îngust, împreună cu alte mii de surate, întrebînd îngrozite : „Încotro ne îndreptăm, unde ne duc ?“ Și, încă nedezmeticite după goana nebună din burlan, cădeau pe neașteptate într-o temniță adîncă și întunecoasă sub pămînt, în cisterna mare a casei.

Astfel lua sfîrşit viaţa liberă şi voioasă a picăturilor de ploaie. Acolo, în fundul cisternei, în linişte şi întuneric, ele îşi vor aminti cu regret de cerul nemărginit pe care nu-l vor mai vedea niciodată, de oraşele minunate de pe pămînt şi de orizontul incendiat de fulgere. Doar eu, cîteodată, jucîndu-mă, le voi trimite cu ajutorul unei oglinzi o bucăţică de cer, cît palma de mică, care va pătrunde preţ de o clipă în adînc, amintire trecătoare a cerului imens.

Ele vor petrece zile şi luni plictisitoare acolo jos, pînă cînd mama le va scoate în găleată, buimace şi orbite de lumină şi va spăla cu ele hainele noastre, scările şi duşumeaua casei.

Dar, deocamdată, ele nu ştiau nimic despre toate acestea şi alergau clipocind voioase pe dalele de piatră ale acoperişului. Ascultîndu-le scurgerea, le căinam sincer.

Cînd ploile continuau mai mult de trei-patru zile, tata scotea burlanul din cisternă pentru ca aceasta să nu se umple şi apa să dea pe-afară. Cisterna noastră era foarte mare. Ea ocupa sub pămînt o suprafaţă aproape egală cu cea a casei şi, dacă am fi lăsat apa să se scurgă, ar fi inundat întreaga pivniţă la început şi pe urmă ar fi dislocat chiar fundaţia casei, pentru că oraşul nostru este în pantă şi aici totul este posibil.

Şi, în timp ce mă tot întrebam cine ar suporta mai uşor întemniţarea, omul sau apa, auzii paşii bunică-mi şi pe urmă, din camera cealaltă, glasul ei :

— Treziţi-vă, treziţi-vă, am uitat să scoatem burlanul.

Tata şi cu mama se sculară imediat, alarmaţi. Tata o luă la fugă, destul de sumar îmbrăcat, prin coridorul întunecos, deschise ferestruica terasei şi cu un băţ lung îndepărtă burlanul de la gura cisternei. Imediat se auzi şiroitul apei în curte.

Între timp, mama aprinse lampa cu gaz şi împreună cu tata şi cu bunica coborîră scările. Eu m-am tras lîngă fereastră încercînd să privesc afară. Vîntul şi ploaia izbeau cu putere în geamuri şi obloanele vechi scîrţîiau.

N-am mai rezistat şi am coborît scările să văd ce se petrece în curte. Cei trei erau foarte preocupaţi şi nu mă observară. Ridicaseră capacul cisternei şi se chinuiau să vadă ce se petrecea înăuntru.

Mama ţinea felinarul şi tata privea. Simţii un fior prin tot trupul şi mă prinsei de rochia bunicii. Ea îmi puse mîna pe cap. Poarta se zgîlţîia împinsă de vînt.

— Ce prăpăd ! rosti bunica.

Tata, aplecat peste gura cisternei, încerca să vadă ceva.

— Dă-mi o bucată de ziar, îi zise mamei.

Ea i-o aduse. Tata o făcu sul, o aprinse şi-i dădu drumul în cisternă. Mama lăsă să-i scape un strigăt :

— Apa este aproape de gură, spuse tata.

Bunica murmură o rugăciune.

— Repede, striga tata, aprinde felinarul !

Mama, albă la față, cu mîinile tremurînde, aprinse felinarul, în timp ce tata își puse pe cap pelerina neagră și merse să deschidă poarta. Ea își aruncă pe umeri o haină veche și porni în urma lui.

— Bunico, unde se duc? întrebai speriat.

— Să-i cheme pe vecini, răspunse.

— De ce?

— Să ne ajute să mai golim cisterna.

De afară, în pofida răpăielilor ploii, răzbătură niște ciocănituri în poartă. Pe urmă altele și altele.

— Dar cum vor goli cisterna, bunico?

— Cu gălețile, nepoate.

M-am apropiat de gura cisternei și am privit în jos. Întuneric. Întuneric și groază.

— Auuu, făcui cu glas potolit. Dar dinăuntru nu veni nici un răspuns. Era pentru întîia oară că nu-mi răspundea nimeni. Mă împăcam bine cu cisterna și adesea îi spuneam tot felul de lucruri, aplecat peste gura ei. Și ea s-a dovedit întotdeauna gata să-mi răspundă, cu glasul ei profund și șovăielnic...

— Auuu, făcui din nou, dar ea tăcu și de astă dată. Asta vroia să însemne că era tare supărată.

Abia acum mi-am dat seama că picăturile de ploaie își strînseseră la un loc supărarea, acolo jos, în cisternă. Cele mai vîrstnice, întemnițate mai demult, se întîlniseră cu cele mai noi, cele aduse de furtuna de astă-noapte și, împreună, puneau la cale ceva groaznic. Regretam că tata uitase să îndepărteze burlanul. Nu trebuia cu nici un preț ca picăturile aduse de furtună să pătrundă în cisterna noastră cu ape liniștite și să le îndemne pe acestea la răzmeriță.

Dinspre poartă se auziră zgomote și intrară unul după altul Xhexho[1], Mane Voco[2] și Nazo împreună cu noră-sa, toți uzi pînă la piele. Pe urmă tata și, în urma lui, tremurînd de frig, apăru și mama. Poarta scîrțîi din nou și intră în fugă Javer, apoi Maksut, fiul lui Nazo, cu o găleată mare în mînă.

Cînd am văzut atîta omenire mi-am mai revenit puțin. Apărură funiile, lanțurile, gălețile. Mi se păru că zornăitul acestor obiecte îmi alungă din suflet îndoiala. Stăteam lîngă scară și priveam cum oamenii începuseră să muncească, cu îndemnuri: Mane Voco, cărunt înalt și slab, băiatul și nora lui Nazo, aceasta încă somnoroasă, Xhexho, suflînd din greu. Mane Voco, Xhexho și Nazo scoteau gălețile una după alta, în timp ce tata, mama și nora lui Nazo cu bărbatu-său și Javer le deșertau la poartă. Peste noi ploaia cădea cu îndîrjire. Din vreme în vreme Xhexho murmura pe nas:

— Văleu, ce grozăvie!

După fiecare găleată golită le ziceam: „Duceți-vă la naiba, dacă în cisterna noastră nu vă place". În fiecare găleată se aflau mii de picături întemnițate și îmi spuneam ce bine ar fi fost dacă s-ar fi putut să fie scoase la în-

[1] alb. xhe, xhi = ge, gi (aici Gegeo).
[2] c = ț (aici: Voțo).

ceput cele mai obraznice și mai încurcă-lume, încît în cisternă să rămînă doar cele mai liniștite.

Xhexho puse căldarea jos obosită și-și aprinse o țigară.

— Ai auzit și tu ? îi zise bunică-mi dîndu-se lîngă ea. Fata lui Çeço[1] Kaili are barbă.

— Fugi de-aici, rosti bunica.

— Să-nțepenesc dacă te mint, se jură Xhexho. Barbă neagră, uite-așa, ca la bărbați. De-asta nici n-o lasă tată-său să iasă pe stradă.

Ciulii urechile. O știam pe fată și era adevărat că în ultimul timp n-o mai văzusem pe-afară.

— Of, măi Selfixhe, gemu Xhexho, săracii de noi ! Tu nu vezi ce semne ne trimite Dumnezeu ? Chiar și prăpădul din noaptea asta.

Fixînd-o apoi pe nora lui Nazo, căsătorită doar cu trei săptămîni înainte, Xhexho îi spuse ceva în șoaptă bunicii. Bunica își mușcă buzele. M-am apropiat să trag cu urechea, dar Xhexho zvîrli țigara și se îndreptă spre ceilalți.

— Cît să fie ceasul ? întrebă Mane Voco.

— E trecut de miezul nopții, zise tata.

— Eu mă duc să vă fac o cafea, spuse bunica, apucîndu-mă de mînă și luîndu-mă cu ea.

Pe cînd urcam treptele se auzi scîrțîitul porții.

— Ia uite că vin și alții, zise bunica.

Privii peste balustradă încercînd să văd cine erau nou-veniții, dar degeaba. Coridorul era

---

[1] alb. Ç = ce (aici : Ceceo).

în semiobscuritate și în fața noastră alunecau pe pereți umbre înfricoșătoare, de coșmar.

Ajunserăm la etajul al doilea.

Bunica făcu focul în camera de iarnă. Eu m-am întins ca să dorm.

Afară urla furtuna, hornurile vuiau sinistru, iar eu, întins în pat, îmi repetam în gînd că sub casa noastră nu era pămînt stabil, ci apa neagră și vrăjmașă a cisternei.

Vremuri agitate, vremuri tulburi, ah, ce vremuri ! Ca prin ceață, în timp ce somnul mă potopea, legănat de clipocitul cafelei în ibric, îmi reveneau în minte frînturi de cuvinte din discuțiile celor mari, cu înțelesuri la fel de lunecoase ca apa.

Cînd m-am trezit în jurul meu era liniște. Tata și mama dormeau. M-am sculat fără zgomot și m-am uitat la ceas. Era ora nouă. Pătrunsei în camera cealaltă, dar și bunica dormea. Era pentru prima oară cînd toți ai casei dormeau la ora aceasta.

Vijelia contenise. Mă apropiai de fereastră și privii afară. Cerul era acoperit cu nori cenușii, nemișcați și reci. Probabil că la ora aceasta, apa scoasă din cisternă se evaporase deja și, de sus, din nori, privea mînioasă, cu gînd de răzbunare, acoperișurile ude și pămîntul jilav.

Primul lucru care-mi atrase atenția privind cartierul din vale fu rîul, care se revărsase peste mal. Și era normal să se întîmple așa. Întreaga noapte a încercat din răsputeri, ca de obicei, să măture din cale podul, așa cum un cal sălbatic încearcă să-și arunce călărețul la pămînt. Și aceste încercări ale rîului se ob-

servau cel mai bine privindu-i spinarea însîngerată. Iar dacă nu reușise lucrul acesta, ca în alte dăți, se năpustise asupra drumului și-l înghițise. Acum drumul nu se mai zărea : umflat peste măsură, rîul încerca să-și digere prada. Dar drumul nu se dădea bătut. Învățat cu aceste atacuri neașteptate, el stătea acum, cu siguranță, sub apele tulburi, așteptînd refluxul.

Rîu idiot, bodogănii. În fiece iarnă încerca să atace. Cu toate acestea nu era atît de sălbatic pe cît voia să pară. Mult mai păgubitoare erau pîrîurile ce coborau din munte. Și ele, ca și rîul, încercau să ne atace, dar pe cînd acesta se umfla și se împăuna la picioarele orașului, pîrîurile se năpusteau pe la spate, prin surprindere. De regulă, pîrîurile erau secate. Pe spinarea muntelui aduceau cu niște șerpi morți și uscați. Și iată că într-o noapte cu furtună înviau toate, se umflau, șuierau, urlau ca acum, rostogolindu-se la vale, negre de supărare, cu nume scurte, precum cîinii, aducînd lemne smulse din gard și bolovani furați la repezeală din cartierul de sus.

Priveam peisajul schimbat în decursul nopții și mă gîndeam că rîul urăște cu siguranță podul, și drumul urăște rîul, pîrîurile urăsc zidurile, vîntul — muntele care-i domolea elanul, și toate acestea laolaltă urăsc orașul, ud, cenușiu și neprimitor, înconjurat de ura lor distrugătoare. Eu iubeam orașul, singur în lupta aceasta.

Nedezlipindu-mi ochii de la acoperișuri încercam să pricep ce legătură putea să existe

între furtuna de azi-noapte și fata lui Çeço Kaili, de a cărei barbă îmi amintii dintr-o dată. Pe urmă gîndul îmi zbură la cisternă. Mă ridicai și coborîi în curte. Coridorul era plin cu apă. Gălețile și funiile erau grămadă pe jos, sporind impresia de părăsire. Mă apropiai de gura cisternei, îndepărtai capacul și mă uitai înăuntru.

— Auuu, făcui încet, ca și cum mi-ar fi fost frică să nu trezesc vreun balaur.

— Auuu, îmi răspunse cisterna parcă în silă, cu vocea schimbată și răgușită. Însemna că-i mai trecuse supărarea, deși nu de tot, și asta am dedus după glasul ei mai înfundat ca de obicei.

Urcînd din nou în camera cea mare de la etajul al doilea, m-am bucurat văzînd în zare, undeva sus, curcubeul, semn că muntele, rîul, podul, pîrîurile, drumul, vîntul și orașul făcuseră pace. Nu era greu de priceput ce fel de pace era aceasta — întîmplătoare și de scurtă durată.

— IA O FRANȚĂ și o Canadă și dă-mi Luxemburgul.

— Nu zău. Ai pofti Luxemburgul !

— Dacă vrei.

— Poate că dacă-mi dai Abisinia pe două Polonii mai vedem noi.

— Abisinia nu ți-o dau. Ia mai bine Franța și Canada pe două Polonii.

— Nu.

— Atunci dă-mi înapoi India și ia-ți Venezuela.

— India ? Ia-ți-o. Ce nevoie am de India ? Să-ți spun sincer, aseară mi-a părut rău.

— Nu ți-o fi părut rău și pentru Turcia ?

— Turcia am vîndut-o, altfel ți-aș fi dat-o.

— În cazul acesta nici eu nu-ți mai dau Germania cum îți promisesem. Mai bine o rup decît să ți-o dau !

— Poate crezi că-mi pasă.

De o oră ne tot sfădeam și nu cădeam la învoială, așezați direct pe trotuar, cu timbrele dinainte. Și pe cînd tîrguiala era în toi, trecu Javer, care ne spuse rîzînd :

— Ei, ori faceți reîmpărțirea lumii ?

CAPITOLUL II

AU VENIT în vizită Xhexho și Kako Pino. Ședeau pe canapea, în camera mare, sorbeau cafea și discutau cu bunica. Xhexho era nervoasă. Bunica părea mai calmă, deși nu putea să-și ascundă o neliniște. Kako Pino, scundă, îmbrăcată toată în negru, dădea mereu din cap și după fiecare cuvînt al lui Xhexho repeta buimacă : „groaznic". Discuția lor mă interesa destul de mult și ascultam cu atenție. Vorbeau despre Isa, fiul cel mare al lui Mane Voco, care făcuse săptămîna trecută un lucru nemaipomenit : își pusese ochelari.

— Cînd mi-au spus nici n-am crezut, povestea Xhexho, m-am ridicat, mi-am pus broboada și fuga la Mane Voco. Bietul de el, nu voia să arate, dar femeile erau tare supărate. Rămăseseră împietrite. Să le-ntreb, să nu le-ntreb ? Parcă nici vorba nu se lega. Cînd colo, hopa, apare chiar el. Ochelarii, credeți-mă, aruncau scîntei. Ce mai faci, cum mai merge, c-o fi, c-o păți. De n-aș mai fi fost, îmi zisei. Mi s-a pus un nod în gît. Cum de m-am stăpînit și n-am țipat, habar n-am. El cercetă niscai cărți din dulap, apoi se duse

la fereastră şi, ce să vezi, îşi scoate ochelarii şi-i pune pe pervaz. Pe urmă se freacă la ochi. Mă-sa şi surorile cu ochii pe el, gata să dea în plîns. Eu întind mîna şi haţ, iau ochelarii şi mi-i pun. Ce să vă mai povestesc... Am crezut că mi s-au zdruncinat creierii: Aveau geamuri blestemate. Totul mi se învîrtea în faţă, de parcă m-ar fi pocnit în moalele capului. O amestecătură şi-o bulucealǎ de parcă se răsturnase totul, ca-n iadul lui Satan. I-am scos repede, m-am ridicat şi-am plecat.

Xhexho sufla din greu. Bunica întoarse ceaşca pentru ghicit.

— Ce-o fi vrut să facă Isa cu asta, rosti ea întristată. Ditamai băiatul, cuminte, deştept. Dacă ar fi fost vreun vagabond ca Lame Kareco Spiri, mai ziceam, dar aşa...

— Groaznic, zise Kako Pino.

— Aşa că, Selfixhe dragă, continuă Xhexho, să nu ne mai mirăm de unde atîtea rele. Singuri sîntem de vină, singuri. Ieri-alaltăieri, făcură case din hîrtie, azi îşi pun ochelari copiii, mîine cine ştie ce-o să se mai întîmple. Dar ăl de sus, şi Xhexho ridică un deget spre tavan, iar glasul îi deveni ameninţător, le vede pe toate şi le socoteşte pe toate. Pe nas o să ni le scoată.

— Groaznic, rosti iar Kako Pino.

Cînd Xhexho pomeni de casa din hîrtie am privit involuntar spre cartierul Gjobek, unde casa aceea neobişnuită, din fibre de celuloză, ridicată de italieni pentru călugăriţele lor, stătea dreaptă printre casele de piatră, străină, făcînd notă discordantă cu ele. Construirea

acestei case nedumerise întreg oraşul. Ce mai e şi casa asta din hîrtie, se întrebau bătrînele atotştiutoare, dintre care multe călătoriseră chiar şi în Turcia. Am văzut destule, dar de case din hîrtie n-am auzit niciodată. Astea nu-s lucruri curate.

Şi iată că acum vorbeau despre băiatul lui Mane Voco cu aceeaşi mirare care le cuprinsese văzînd casa din fibre de celuloză. Ce i-o fi trebuind să vadă altfel lumea?! Ce i-o fi trebuind să ne ducă în ispită?!

Discutară îndelung şi eu ascultam totul cu atenţie, pentru că fapta fiului lui Mane Voco avea legătură cu un secret de-al meu. Şi eu probasem de cîteva ori unul din geamurile alea blestemate. Găsisem geamul în vechiul scrin al bunică-mi şi, jucîndu-mă cu el, l-am pus la ochi. Cu multă mirare am văzut cum totul în faţă mi s-a clătinat, apoi contururile lucrurilor din jur s-au contorsionat, s-au risipit, s-au adunat la loc, devenind neaşteptat de clare. Cu geamul la un ochi, închizînd ochiul celălalt, am admirat mult timp panorama ce mi se înfăţişa de la fereastră. Imaginea era ciudată. Parcă o mînă nevăzută ştersese ceaţa ce învăluia totul, cum ai şterge un geam aburit, peisajul descoperindu-se în faţa mea apropiat şi clar. Dar asta m-a nemulţumit. Eram învăţat să văd totul ca sub o cortină de ceaţă, contururile descompunîndu-se şi unindu-se la loc cu uşurinţă, fără să mă neliniştească prea mult lipsa lor de claritate. Părea că nimănui nu-i pasă dacă acoperişurile

caselor, străzile, stîlpii de telegraf își modificau cu atîta ușurință contururile. Pe cînd acum, în fața geamului rotund, lumea ce chircise, năpădită de granițe, meschină, nelăsînd să-i scape nimic, în afară de ceea ce dădea ea însăși. Semăna cu o cămară de unde totul — uleiul, apa, făina — era scos cu socoteală și nimic nu era în plus ca să fie lăsat la voia întîmplării.

Cu toate acestea, geamul mi-a fost de mare folos la cinema. Înainte de a merge, îl spălam și-l băgam în buzunar. Și acolo, îndată ce se stingea lumina, îl scoteam la repezeală și închizînd ochiul stîng, mi-l potriveam la dreptul. Acasă, nimeni nu pricepea de ce aveam ochiul drept mai roșu. Într-o seară, doi țigani, ce stăteau pe același rînd, deveniră foarte curioși cînd mă văzură scoțînd geamul, iar în timpul filmului i-am auzit de cîteva ori șoptindu-și unul altuia: „N-o fi spion?“

— Groaznic, exclamă din nou Kako Pino, dar discuția se purta acum în jurul unor lucruri banale și plictisitoare: vorbeau despre scumpirea vieții, adică despre lucruri pe care n-aveam chef să le ascult. Din nou mă omoram să pricep cum de vede omul numai cu ochii, nu și cu degetele, cu umerii, sau cu vreo altă parte a trupului. La urma urmei, ochii nu sînt altceva decît tot o parte din trupul nostru. Cum de lucrurile pot să se strecoare în ochi? Cum se face că omul nu plesnește, plin cum e cu uriașe cantități de lumină, spațiu și culoare, care se infiltrează în el prin ochi? De multă vreme mă chinuia această

enigmă. Mă speria mai ales orbirea, pe care nu mi-o puteam explica deloc. Această frică îmi venea în special de la mulțimea blestemelor pe care le auzeam, toate raportîndu-se într-un fel la ochi. Văzînd într-o zi ligheanul acoperit cu un capac, l-am asemuit pe dată cu un ochi orb. Iată, așa orbește omul, mi-am zis. Lumina, precum apa în cazul ligheanului, nu-i mai poate umple ochiul cu mulțimea de imagini topite în ea, și asta-i orbirea. Vehip Qorri, cîntărețul orașului, avea în ochi tocmai o asemenea uscăciune.

Să vezi. Ce lucru inexplicabil! Iată, îmi îndrept privirea către cartierele de jos ale orașului și ochii, ca două pompe puternice, încep să absoarbă lumină și felurite imagini: acoperișuri, hornuri, vreun pom singuratic, străzi, oameni. Oare or fi simțind cum se strecoară în mine? Închid ochii. Stop! Imaginea dispare. Îi deschid. Apare din nou.

După o noapte istovitoare, streșinile caselor îmi par mult prea aproape una de alta. Acoperișurile sînt ude. Dalele de piatră se rînduiesc într-o ordine monotonă. Peste toate cade o lumină tulbure. Printre case șerpuiesc străzi și străduțe și rar zărești cîte un trecător, cîte un țăran călare, iată și un călugăr, iar mai încolo cîteva bătrîne înveșmîntate în negru.

Strada Varosh[1] urcă cu greu la deal, iar dinspre dreapta coboară cu iuțeală strada Gjobek care, după ce trece de casa din fibre

---

[1] alb. sh = ș (aici: Varoș).

de celuloză a călugărițelor italiene, ferindu-se de ea ca de ciumă, se întîlnește și se izbește de strada Varosh, strîmbîndu-se amîndouă. Mai încolo, Ulița Nebunilor, încăpățînată și rea, se repede către cocheta stradă a Liceului, dar, în ultimul moment, aceasta din urmă o evită cu abilitate, îndepărtîndu-se puțin. Atunci, Ulița Nebunilor se repede la vale prin mijlocul cartierului, ca și cum ar căuta gîlceavă și, din fugă, face cîteva ocoluri neașteptate și ciudate.

Dintr-unul din aceste ocolișuri așteptam să apară Ilir, celălalt băiat al lui Mane Voco, prietenul meu cel mai bun. Cînd l-am văzut că vine am coborît scările în goană și am ieșit în stradă.

— Mergem la abator? întrebă Ilir. N-am mai fost niciodată.

— La abator? Ce să facem acolo?

— Cum ce să facem? Privim cum se taie vacile și oile.

— Ce să vezi la măcelari? Doar le știi prăvăliile. Cărnuri agățate în cîrlige, unele cu picioarele în sus, altele cu ele în jos.

— Prăvăliile sînt una, îmi explică Ilir, iar abatorul alta. Acolo poți vedea cum se taie vitele, ți-am mai spus. Și nu-s prăvăli. Pricepi? Acolo-i doar abatorul.

Cuvîntul acesta era unul dintre cuvintele destul de des folosite în ultimul timp, dar pentru mine nu avea un înțeles precis.

— Săptămîna trecută le-a scăpat un taur care a fugit ca turbat, continuă Ilir. Măcelarii s-au repezit după el, lovindu-l cu ce aveau la

îndemînă, pînă cînd taurul a căzut pe niște scări și și-a rupt șira spinării. Să știi că la abator, se duc și oamenii mari să se uite.

Într-adevăr, pentru de-alde gură-cască locurile prielnice distracției erau puține în oraș. Dacă excludeai cinematograful, unde se duceau doar pușlamalele și copiii, rămîneau două locuri sigure, unde puteai vedea și bătăi, mai ales duminica: cartierul țigănesc și piața din fața geamiei oborului, loc în care hamalii își împărțeau cîștigul. Prilejurile celelalte erau ocazionale și-ți ieșeau în cale acolo unde nu te așteptai. Pe urmă, mai ales în ultimul timp, multe dintre bătăi nu se desfășurau așa cum promiteau bătăușii înșiși la început. De cîteva ori i-am auzit pe spectatorii nemulțumiți oftînd: „ehei, pe vremea mea trosneau căpățînile“, după care plecau supărați. Doar țiganii și mai ales hamalii se băteau fără cruțare, respectîndu-și aproape întotdeauna promisiunile.

Abatorul era, pare-se, un nou loc de distracție, și-am căzut de acord să mergem într-acolo.

Pășind pe caldarîmul străzii îi văzurăm venind din direcția opusă pe Javer și Maksut, fiul lui Nazo. Nu vorbeau între ei și păreau supărați. Maksut avea ochii din cale-afară de holbați, ceea ce mă întrista cînd îl întîlneam. Într-o zi, auzind o femeie zicîndu-i vecinei sale de două ori la rînd: „sări-ți-ar ochii“, mi-am amintit imediat de fiul lui Nazo. Acum, ori de cîte ori îl întîlneam pe stradă, îmi imaginam că ochii i-ar putea ieși din orbite, i-ar

cădea pe jos, și eu, neatent la rostogolirea lor pe pavaj, i-aș putea călca făcîndu-i să plesnească.

— Ce ai? mă întrebă Ilir. De ce te strîmbi?

— Mă gîndeam la Maksut. E hidos la înfățișare.

— Nici Isa nu poate să-l sufere, zise Ilir. Mai ales de cîtva timp, cînd îi aude numele, frate-meu se strîmbă la fel ca tine acum.

— Chiar așa? Asta înseamnă că și lui îi pare rău pentru ochii ăluia?

— Ce naiba tot îndrugi acolo?

N-am mai continuat.

Llukan Pușcăriașu, cu o pătură sub braț și cu săculețul de pîine în mînă, se apropie de noi.

— Ei, Llukan, ai ieșit de la zdup? îl întrebă un trecător.

— Am ieșit, am ieșit.

— Cînd te duci înapoi?

— Că pușcăria e pentru bărbați doar...

De cînd se știa Llukan Pușcăriașu intrase și ieșise de zeci de ori din închisoare, întotdeauna pentru pricini mărunte. Așa îl cunoșteau cu toții, coborînd strada pușcăriei, cu pătura cafenie și săculețul de pîine în mînă.

— Llukan, ți-au dat drumul? îl întrebă un altul.

— Mi-au dat, neică.

— Da de ce nu lași tu pătura mai bine acolo, că pînă la urmă tot la pîrnaie te-ntorci?

Llukan începu să înjure. Și cu cît se depărta mai mult, cu atît zbiera mai tare.

Mergeam către centru. Străzile răsunau de tot felul de glasuri. Era zi de tîrg. Săteni grăbiți se îndreptau spre iarmaroc. Potcoavele cailor izbeau caldarîmul, alunecau și scoteau scîntei. La suișuri țăranii își apucau caii de frîie și, lipindu-se cu totul de ei, îi ajutau să urce panta.

Pe ambele părți ale drumului străjuiau ferestrele zăvorîte ale caselor boierești. Îndărătul lor, tolănite pe saltele moi, cucoanele bogătanilor cu siguranță că se plîngeau acum de duhoarea sătenilor veniți de la drum, își acopereau nasul cu batistele, păleau, li se făcea rău. Erau toate grăsulii, cu fețe albe și rotunde, și ieșeau foarte rar prin oraș. Se zicea despre ele că suferă din cale-afară de mult pentru că se închisese granița cu Grecia și nu mai puteau mînca anghilă de Ianina, leac sigur contra reumatismelor. Lungite pe divan, sorbind îndelung din cafele și așteptînd reîntoarcerea monarhiei, cucoanele discutau arar despre țărani, pe care-i strigau cu un singur nume. Kiço, scuzîndu-se după asta ca și cînd s-ar fi întors de la privată, și arătîndu-se grozav de nemulțumite de vremurile în care erau silite să trăiască.

În fața reclamelor de la cinematograf staționau cîțiva soldați italieni. Vitrinele magazinelor se înșirau una după alta. Tinichigerii, frizerii, bodega „Adis-Abeba"... Un afiș care începea cu „ordon".

Trecurăm de ele. Abatorul era aproape. Nu auzeam behăiturile oilor, nu mirosea a sînge și nici o firmă nu ne ajuta să ne orientăm; cu toate acestea, simțeam că eram pe-

aproape. Liniștea străzii și a răspîntiilor pustii nu lăsa totuși să se bănuiască imediata lui vecinătate. Urcarăm niște trepte de ciment, ude, alunecoase, fără să aibă nimic asemănător cu o scară obișnuită de piatră. Era înaltă, iar treptele, simple de tot, nu făceau nici un fel de impresie. Urcam cu greu. Sus era o liniște de mormînt. Nici voce de om, nici zbierăt de animal. Ce se întîmpla oare ? Iată-ne ajunși. Aici totul era pregătit. Măcelarii stăteau în picioare și așteptau cu fețe încremenite, indiferente. Erau bine îmbrăcați, cu cămăși albe, cu guler tare și cravată. Unii dintre ei purtau pălării. Uite și un cilindru vechi. Omul cu cilindru își privi ceasul.

Auzirăm susurul apei. Cineva spăla platoul cu un furtun de cauciuc, negru. Un altul împingea apa spre canalele colectoare cu ajutorul unei mături. Un puhoi de apă se prăvăli pe lîngă picioarele noastre. Privirăm în jos, băturăm în retragere, dar era tîrziu. Platoul fusese înecat în sînge. Reieșea clar că totul se consumase înainte ca noi să fi ajuns acolo. Cu toate acestea nu mișca nimeni, ceea ce însemna că pregăteau un nou sacrificiu. Apa șiroia abundent peste cheagurile mari, le dezlipea de pe ciment și le lua cu sine, fără a le lăsa să se închege la loc.

Atunci ne-am dumirit complet. Jur-împrejurul curții, închizînd-o din toate părțile, se afla o clădire scundă, de asemenea din ciment. De grinzile din tavan atîrnau sute de cîrlige de fier. Sub ele văzurăm o mulțime de oi

alături de care țăranii, înveșmîntați în negru, așteptau ceva, aplecați peste animale, cu mîinile înfipte în blana lor.

Cei din curte însă nu se grăbeau. Doi dintre ei scoseseră mătăniile și le numărau alene. Figurile lor nu-mi spuneau nimic. Posesorul cilindrului își privi ceasul. Se părea că venise momentul.

Măcelarii îmbrăcați în alb, cu mîini subțiri și roșii, continuau să stea în mijlocul curții, lîngă cișmea. Nu se mișcară nici cînd țăranii începură să-și împingă oile către ei prin ușițele clădirii. Mi s-a părut că aud un bubuit înfundat, produs de miile de copite care loveau pămîntul. Zgomotul era adînc, ritmic și continuă îndelung. Cînd primele animale ajunseră în dreptul cișmelei unde le așteptau măcelarii, în mîinile acestora luciră scurt cuțitele.

Am simțit o durere în brațul drept. Unghiile lui Ilir îmi pătrunseseră în carne. Îmi venea să vomit.

Plecarăm.

Deși nici unul dintre noi nu pronunță cuvîntul „scară“, începurăm să căutăm ieșirea, cu mîinile la ochi, ca orbii.

Am coborît treptele în fugă. Cu cît ne îndepărtam mai mult de abator, cu atît străzile deveneau mai animate. Oamenii se întorceau de la piață. Alții abia porneau după cumpărături. Oare știau ce se întîmplă sus, la abator ?

— Unde ați fost ? răsună lîngă noi un glas, prăvălit parcă din cer.

Privirăm în sus. În fața noastră se oprise Mane Voco, tatăl lui Ilir. Ținea în mînă o pîine de mălai și o legătură de ceapă verde.

— Unde ați fost, zise iarăși, de ce sînteți așa palizi ?

— Am fost acolo... la abator.

— La abator ?

Cepele fremătară în mîna lui ca niște șerpi.

— Ce treabă ați avut la abator ?

— Ne-am dus doar ca să privim.

— Să priviți ?

Cozile cepelor atîrnau nemișcate.

— Niciodată să nu vă mai duceți acolo, ne zise apoi cu glas domol.

Degetele sale căutară ceva în buzunărașul de la vestă. În cele din urmă găsiră o jumătate de leka [1].

— Na, mergeți amîndoi la cinema.

Rămaserăm singuri. Încet-încet teama ne dispăru. Animația pieței prin care treceam ne liniștea. Pe tejghele, în coșuri, în tolbe, pe broboadele întinse se afla o bogăție de verde, necunoscută nouă. Varză, mărar și pătrunjel, explozie de verdeață, lapte — roua dimineții, brînzeturi, printre care auzeai zornăitul banilor. Asta cît costă ? Atît. Cît ? Cît ? Cît ? Murmure. Ocări. „Opri-ți-s-ar în gît !“ „Cumpăra-ți-ai de ei lumînări !“ Cît ? Veninul se prelinge peste salate, peste verze. Se preling viermii, bolile. Cît ?

Mergem mai departe. La capătul pieței un soldat italian cînta din muzicuță făcînd cu

[1] *Leka*, monedă națională albaneză

ochiul fetelor care treceau. Depășirăm reclamele de cinema. Nu era program.

Ne-am dus acasă. Urcînd scările, auzii hohotele de rîs ale mătuși-mi după mamă. Xhexho și Kako Pino nu plecaseră încă. Mătușămea stătea pe scaun bîțîind dintr-un picior și rîdea în hohote. Xhexho privi de două-trei ori cu subînțeles către bunica, dar aceasta se mulțumi doar să strîngă din buze, ca și cînd ar fi vrut să spună : „Ce să-i faci, ăsta-i tineretul din ziua de azi“.

Sosi și tata.

— Știai ? întrebă mătușa de cum îl văzu. La Tirana au tras în Victor-Emmanuel [1].

— Am aflat la cafenea, răspunse el.

— Cică atentatorul și-ar fi ascuns revolverul într-un buchet de trandafiri.

— Chiar așa ?

— Mîine va fi spînzurat. Nu are decît șaptesprezece ani.

— Of, băieții mamei, lăsă bunica să-i scape.

— Groaznic.

— Cum de n-o fi nimerit ? întrebă mătușa. Apoi tot ea : L-or fi împiedicat trandafirii.

— Unde ai auzit tu toate astea ? zise mama răstit.

— Treaba mea, răspunse mătușa.

Xhexho își aranjă broboada pe cap și, luîndu-și rămas bun, plecă.

[1] Victor Emmanuel III (1869—1947), rege al Italiei și în anii celui de-al doilea război mondial (1900—1946), împărat al Etiopiei (1936), rege al Albaniei (1939). Sprijinitor al regimului fascist.

La scurt timp plecă și Kako Pino.

Urcai la etajul doi. Pe străzi se vedea o oarecare însuflețire. Se întorceau de la piață ultimii cumpărători. Maksut, fiul lui Nazo, trecea ținînd sub braț o căpățînă de varză, ca o tigvă de om. Mi se păru că surîde.

Țăranii se scurgeau spre ieșirea din oraș. Încă puțin și strada Varosh, apoi străzile Palortaja, Hazmurat, Cetemel și Zall, drumul și podul de pe rîu, aveau să fie întesate de sumanele lor negre care se vor îndepărta pe drumul către satele pe care nu le văzusem niciodată. Orașul, ca un cal însetat, va sorbi pînă seara toată prospețimea adusă de ei. Verdele crud, roua grădinilor și tot fondul acela sonor de tălăngi erau prea puțin pentru a-l îmblînzi. Țăranii plecau. Sumanele lor negre punctau asfintitul. Sub potcoavele cailor, caldarîmul își risipea ultimele scîntei. Era tîrziu. Trebuiau să se grăbească pentru a ajunge la vreme. Mergeau fără să privească înapoi, nepăsători că lasă în urmă orașul și pietrele lui. Iată, dinspre închisoarea fortăreței se aude un răpăit înăbușit. Ca în fiecare seară, gardienii încercau zăbrelele de la ferestre lovindu-le ritmic.

Privindu-i pe sătenii întîrziați care tocmai treceau podul peste rîu, mă întrebam cine o fi fost cu ideea să-i împartă pe oameni în țărani și orășeni. Cum or fi oare satele? De fapt, eu nu credeam în existența lor. Mi se părea că sătenii care plecau numai se prefăceau că merg spre satele lor, în realitate ei rămînînd pe loc, împrăștiindu-se și pitulîndu-se prin împrejurimile orașului, îndărătul rîpelor pline cu bălării, și acolo așteptau să mai treacă o săptămînă și să vină o nouă zi de tîrg, ca să ne umple iarăși străzile cu prospețime de mirosuri și tălăngi.

Cum oare de le trecuse oamenilor prin cap să îngrămădească atîta piatră și atîta lemn, să facă din ele ziduri și acoperișuri, iar apoi aglomerării acesteia de străzi, streșini, hornuri și ogrăzi să-i spună oraș. Dar mult mai enigmatice mi se păreau cuvintele „oraș ocupat“, cuvinte ce reveneau tot mai frecvent în discuțiile celor mari. Orașul nostru era ocupat. Asta însemna că în oraș erau soldați străini. Știam asta, dar altceva mă frămînta pe mine. Nu înțelegeam cum poate arăta un oraș neocupat. Apoi, dacă orașul nostru nu ar fi fost ocupat, n-ar mai fi fost aceleași străzi, aceleași cișmele și acoperișuri, aceiași oameni, n-aș mai fi avut același tată și aceeași mamă? În vizită n-ar mai fi venit tot Xhexho, Kako Pino, mătușa Xhemo, și toți aceia care ne vizitau de obicei?

— Voi nu puteți pricepe ce înseamnă un oraș liber, pentru că voi trăiți în robie, mi-a zis într-o zi Javer, pe care-l întrebasem despre toate acestea. Mi-e greu să-ți explic, crede-mă. Viitorul va fi atît de diferit, atît de luminos, încît la început nu ne vom crede ochilor.

— Atît de mult vom mînca?

— O să mîncăm, desigur. Da, da, sigur. Dar mai sînt și altele. O, sînt multe altele pe care nici eu nu le știu.

CAPITOLUL III

PRINTRE NORI se arăta din cînd în cînd soarele. Ploua cu picături rare, parcă în glumă. Kako Pino deschise poarta de lemn și ieși în stradă. Scundă, îmbrăcată în negru, cu geanta roșie sub braț, o porni la drum cu pași ușori. Ploua cu picături rare. Undeva era o nuntă. Bătrîna mergea într-acolo. Ea le împodobise pe toate miresele orașului. Mîinile ei uscățive scoteau din geantă tot felul de pensete, ațe, pene, cutioare și presărau pe obrazul miresei frînturi de stele, desene ciudate, semne celeste, înotînd toate în misterul alb al pudrei.

Răsuflarea mea, aburind geamul, o făcu pe Kako Pino să se piardă în ceață. Se distingea numai umbra ei neagră la capătul străzii. Într-o zi ca aceasta ea o va împodobi și pe mireasa mea. Vei putea să-i desenezi pe față curcubeul, Kako Pino? De mult mă obseda această întrebare.

Între timp, ea ieșise în altă stradă și acolo o vedeam și mai scundă, dominată de înălțimea caselor. În spatele porților grele, ferecate în plăci de metal, se aflau miresele orașului.

întîlnit din nou, de data asta la *Nüremberg*. Am primit știrea că în curînd va sosi într-o vizită în țara noastră marele prieten al Albaniei, președintele Partidului Fascist, Ettore Muti. Orașul nostru se pregătește să-l întîmpine cum se cuvine pe domnul Muti. Judecată. Sechestru. Proprietate. Concetățeanul nostru L. Xuano a fost găsit ucis și apoi aruncat în rîu, în preziua audierii sale ca martor al Argonatilor contra Karllashilor. Acest tribunal vechi de șaizeci de ani aduce mari nenorociri orașului nostru. S-a dezvăluit că Ahmed Zogu, sultanul mîncător de oameni al Albaniei, a cumpărat la Viena un palat în valoare de 180.000 leka, pentru amanta lui, Mizzi. Actualmente, omul cel mai greu din oraș este Aqif Kashahu, 106 ocale. Eliminarea din gimnaziu a unor elemente turbulente. Toți cetățenii care mai dețin arme, fără a avea permis, să se prezinte la comandatură. Ultimul termen, 17, luna curentă. Comandantul orașului, Bruno Argivocale. Concetățeanul nostru Bido Sherifi s-a întors ieri de la Tirana

unde a stat zece zile. Naștere. Căsătorie. Înmormîntare. A. Dhrami și Z. Bashari au băieți, M. Xhiku, fată. N. Fico s-a căsătorit cu E. Karafili, F. Dobi cu Dh. Xarba. Înmormîntare. Z. Babameto.

CAPITOLUL III

S-AU PETRECUT cîteva lucruri care la început păreau a nu avea nici o legătură unul cu altul. Fusese văzută o femeie acoperită cu feregea amestecînd ceva într-o ulcică, la răspîntia drumului dinspre cetate. Apoi femeia, după ce împrăștiase pe jos conținutul vasului, plecase repede, lăsîndu-i pe curioși în urmă. O bătrînă necunoscută se oprise sub fereastra casei lui Nazo privind cum nora acesteia își tăia unghiile. Bătrîna strînse apoi unghiile pînă la ultima și plecă rîzînd de una singură. Bido Sherifi se sculase în toiul nopții, cîntase ca un cocoș de cîteva ori, apoi se culcase la loc. Dimineața nu mai știa nimic. Două zile mai tîrziu, Kako Pino găsi în curte un pumn de cenușă stropită cu apă. Toate se lămuriră însă după cele ce i se întîmplară nevestei lui Mane Voco. Acum toate aceste amănunte se legară între ele, infirmînd părerea de la început. Pe la prînz, la ușa lui Mane Voco, ciocăni o femeie negricioasă, care ceru un pahar cu apă. Stăpîna casei îi aduse, dar femeia nu bău decît jumătate. Cînd nevasta lui Mane întinse mîna să ia înapoi paharul,

necunoscuta îi zise : „De ce mi-ai dat apă într-un pahar nespălat ?“, și-i zvîrli apa rămasă în față. Nevasta lui Mane Voco încremeni de spaimă. În timpul acesta necunoscuta dispăru. Biata femeie încălzi apă într-un cazan, se spălă din cap pînă-n picioare și-și arse rufăria.

Totul se clarifică acum ; nu putea fi vorba decît de farmece. Mîini invizibile operau peste tot ; în pragul porților, pe lîngă ziduri, la streșini, lăsînd cocoloașe înfășurate în bucăți de hîrtie sau în cîrpe vechi. Din cauza lor, în casa Cutilor izbucnise dușmănia între frați. Farmece îi făcuseră și lui Dino Ciço, inventatorul orașului, care își pierduse complet mințile. Și tot farmecele erau cauza comportamentului ciudat al unor dintre fetele tinere din oraș.

Așteptam vizita lui Xhexho. Și ea veni așa cum venea întotdeauna, suflînd din greu și adresîndu-mi-se încă din poartă cu glasul ei înfundat.

— Ați auzit și voi ? strigă Xhexho urcînd scările. Nora lui Babaramo nu mai are lapte pentru copil.

— Uf, săraca de ea, zise mama pălind.

— Ce-i la ei acasă, nu vă mai spun. Caută-n sus, caută-n jos, întoarce saltelele, bate scoarțele. Au întors casa cu sus-n jos pînă au dat de farmece.

— Le-au găsit ?

— Sigur că da. Chiar în buzunarul ălui mic. Cu unghii și cu păr de la morți. Pe urmă să vezi jale și groază cum n-ai mai văzut. Noroc că băiatul cel mare a anunțat jandarmeria.

— Cum de nu pun mîna pe vrăjitoarele astea ? se miră mama.

— Pe la voi pe-aici, nimic ? întrebă Xhexho.

— Nu, zise bunica, pînă acum, nimic.

— Slavă Domnului !

— Vrăjitoare, repetă mama pentru a nu știu cîta oară.

— Da pe băiatul lui Nazo l-au dezlegat ? se interesă Xhexho.

— Încă nu, zise bunica. De două ori l-au chemat pe hoge, dar degeaba. Și au căutat peste tot fără să găsească nimic.

— Păcat, clătină din cap Xhexho, ditamai băiatul !

Știam ce se vorbea despre Maksut, fiul lui Nazo. Se însurase nu cu mult timp în urmă și acum se zvonea că-l legaseră cu vrăji. Ilir auzise vorbindu-se prin casă și ne spusese la toți. Iar noi eram foarte curioși ce se întîmpla la ei acasă după asta. Adeseori stăteam în poarta lor ore întregi, dar se părea că nimic neobișnuit nu se petrecea acolo. În spatele ferestrelor era liniște ca de obicei, Nazo și tînăra nevastă întindeau rufe în curte, iar motanul cel gri se întindea pe acoperiș.

— Ce farmece mai sînt și astea ? ne întrebam unul pe altul. Nici ceartă, nici bătaie...

Într-o zi o întrebai pe bunica :

— Bunico, cum i-au făcut lui Maksut de l-au legat cu farmece ?

— De unde știi tu ? îmi zise bunica.

— Știu, i-am răspuns eu, de la prietenii mei.

— Ascultă, mă luă bunica deoparte, lucrurile astea nu-s pentru voi, de-asta nici nu le pricepi. Mai bine vezi-ți de treabă !

Răspunsul acesta nu-i mulțumi deloc pe prietenii mei de joacă.

În acea seară, la ceasul cînd hogea își striga rugăciunile din geamie, iar cuiburile berzelor păreau niște turbane negre cocoțate în vîrful hornurilor și minaretelor, noi ne făceam de lucru pe lîngă poarta lui Nazo, doar-doar om zări-o pe tînăra nevastă. Ea ieșea împreună cu Nazo și ședeau pe banca de piatră din fața casei. Își învîrtea pe deget părul împletit în coadă și, cîteodată, în ochi îi apărea o luminiță ciudată, magică. Nicicînd nu venise în cartierul nostru o mireasă mai frumoasă. Între noi îi spuneam „miresuca", și ne plăcea privirea ei urmărindu-ne cum alergam în urma licuricilor. Stătea gînditoare în fața porții, ne privea cu ochi cenușii și triști și părea străină de lumea aceasta. Pe urmă apărea Maksut, venind de la tîrg sau de la cafenea, cu o pîine sub braț, și tînăra, împreună cu soacra se ridicau de pe bancă fără un cuvînt și intrau în casă, în timp ce el închidea poarta grea, care scîrțîia din balamale.

Vrăjile aveau efect numai de la poartă spre interior și ne părea rău de nevasta cea tînără a lui Maksut, silită să intre acolo în fiecare seară. Acum drumul părea pustiu și cheful de joacă ne trecu dintr-o dată. Priveam cum în

casă se aprindea lampa cu petrol și ne întrista lumina ei galbenă și tulbure.

— Așa, dragă Selfixhe, zise Xhexho. Noi înșine sîntem vinovați de toate. Omenirea se întrece cu gluma, asta e. Se spune că peste cîteva zile vor ieși în stradă, bărbați și femei, cu steaguri în mînă și cu muzici și vor striga : „Trăiască X... !". Păi cînd s-a mai văzut așa ceva ?

Mama se miră zgomotos.

— Cît trăiești, tot auzi.

— Rușine, rușine, exclamă bunica.

— Vai nouă, ce-o să mai pătimim încă ! se căină Xhexho. Dar cel de sus, și ridică degetul cum făcea de obicei cînd amintea de Dumnezeu, el amînă, dar nu iartă. Mai deunăzi i-a dat barbă fetei lui Çeço Kaili, mîne-poimîine o să dăm de belea cu toții.

— Of, piei satană, zise mama.

Înainte de a pleca, Xhexho ne dădu cîteva sfaturi. (Băgasem de seamă că ori de cîte ori făcea lucrul acesta, vocea îi devenea mai guturală ca de obicei.)

— Cînd vă tăiați unghiile nu le aruncați pe unde vă treziți, ci pune-ți-le pe foc, să nu vi le găsească.

— De ce ?

— Pentru că, fiule, farmecele se fac și cu unghii tăiate. Și tu, nevastă, zise Xhexho, ai grijă, cînd te piepteni, să nu lași vreun fir de păr pe undeva, căci atît ți-a fost.

— Ferească Dumnezeu !

— Iar cenușa din sobe s-o îngropați adînc în pămînt.

Bătrîna plecă așa cum venise, suflînd din greu, înfășurată în broboada ei neagră, lăsînd în urmă nesiguranță și teamă. Așa o țineam minte dintotdeauna, agitată, gîlcevitoare, spunînd doar lucruri importante și grave pe care le însuflețea cu prezența ei mohorîtă. Ilir o bănuia că se ocupă ea însăși cu vrăjitoria.

Discuții de acest fel se purtau în întreg orașul. Imediat după primele semne se așternu panica. Pe urmă, cum se întîmplă în asemenea ocazii, după încetarea primei alarme, oamenii începură să caute cauzele și originile răului. Pentru asta au fost consultate „bătrînele vieții". Acestea erau femei foarte în vîrstă, pe care nu le mai mira și nu le mai speria nimic. Ele nu ieșeau niciodată din casă, pentru că lumea le plictisea. Pentru ele toate evenimentele, inclusiv cele importante, precum inundațiile și războaiele, nu erau altceva decît niște lucruri arhicunoscute, care se repetau din cînd în cînd. Bătrîne fuseseră în timpul regalității, după cum aproape la fel de bătrîne și înainte de aceasta, în anii republicii. Bătrîne fuseseră în timpul primului război mondial, ba chiar și înainte de el, la începutul veacului. Baba Haxhe nu mai ieșise din casă de douăzeci și doi de ani. O alta, Zekate, de douăzeci și trei. Bătrîna Neslihan nu-și părăsise locuința de optsprezece ani, de cînd își înmormîntase ultimul nepot. Shano se aventurase dincolo de pragul casei doar pentru a-i da o lecție unui ofițer italian, care-i dădea tîrcoale unei strănepoate. „Bătrînele vieții"

erau rezistente, numai fibră și oase, deși nu mîncau mai nimic, toată ziua fumînd și bînd cafele. Cînd baba Shano îl apucase de ureche pe ofițerul italian, acesta urlă la ea, crezînd că va scăpa mai ușor. Văzînd că gluma se îngroașă, ofițerul scoase revolverul și o lovi pe bătrînă peste mîini cu patul metalic, însă ea, nu numai că nu-i eliberă urechea, dar începu chiar să-i care îndesat la pumni cu mîinile ei osoase, făcîndu-l pe ofițer să cadă la pămînt. Pentru că „bătrînele vieții" aveau puțină carne pe trup și puține locuri vulnerabile. Ele erau precum trupurile pregătite pentru îmbălsămare, de pe care sînt îndepărtate părțile moi, ușor alterabile. Împreună cu grăsimea și carnea de prisos se topiseră în ele și simțămintele împovărătoare: curiozitatea, frica, răutatea, invidia, uimirile de tot felul. „Shano asta, spusese odată Javer, cu același calm cu care l-a urecheat pe ofițerul italian, ar putea să-l facă de rușine și pe Benito Mussolini în persoană."

„Bătrînele vieții" spuseseră puține despre farmece, amintind cîteva pilde mai vechi, după care se putea trage concluzia că asemenea lucruri se întîmplă mai ales în pragul unor mari evenimente, atunci cînd spiritul omenesc este neliniștit, ca frunza înaintea furtunii.

Au rămas multe de lămurit, printre care problema cea mai importantă era: Cine se ocupă de magie? Și oamenii, în loc să se limiteze doar la a-și pune întrebările acestea, inițiară acțiuni concrete. Fiii lui Aqif Kashahu începură să pîndească zi și noapte, cu schim-

bul, ascunşi în podul casei. Kako Pino, mama de suflet a mireselor oraşului, devenită prin aceasta ţinta atacurilor necurate, îşi cumpără un dulău mare cît un lup şi-i dădu drumul, liber, prin curte. Mane Voco scoase din pivniţă o flintă veche, rămasă de pe vremea turcilor, şi o ţinea pregătită în dosul porţii. La cimitirul oraşului, primăria angajă un paznic nou.

În afară de acestea, oamenii îşi luară unele măsuri de siguranţă. Femeile ţineau cenuşa din vatră sub cheie, ca şi făina, iar bărbaţii, venind de la frizer, aduceau într-o batistă sau o bucată de ziar părul de curînd tăiat.

Şi astfel lucrurile s-au mai liniştit. În discuţii reveniră iar problemele zilnice, uitate o vreme din pricina vrăjilor. Se instalară iarăşi siguranţa şi calmul. Dar toate acestea nu pentru mult timp. Chiar atunci cînd s-ar fi părut că lucrurile intraseră din nou în normal, vrăjitoriile izbucniră cu mai multă îndîrjire. Semnalul îl dădu explozia unei putini cu brînză, închisă şi sigilată, care bubui înfricoşător, acasă la bătrînul artilerist Avdo Babaramo. În faţa acestei situatii, primăria lipi în mai multe locuri un afiş în care se cerea ajutorul populaţiei la prinderea celor vinovaţi de vrăjitorie. Dar nici aceasta nu fu de vreun folos. Vrăjitoriile continuau. Nevestei lui Aqif Kashahu nu se ştie cine i-a zîmbit din gura podului, făcîndu-i semn cu mîna, ca şi cum ar fi vrut să spună: „Hai, vino!“ După explozia putinei cu brînză, se spunea că fiul cel mare al lui Avdo Babaramo se răcise de nevastă-sa. Dar halimaua cea mare a fost cînd

Kako Pino a găsit pentru a treia oară corpul delict. N-a fost cine ştie ce, din contră (iarăşi cenuşă, stropită de data asta cu oţet), dar zarva pe care o făceam noi, copiii, încîntaţi de figura speriată a bătrînei în momentul acela, atrase atenţia unei patrule italiene care tocmai trecea pe stradă. Patrula alertă, pare-se, pe comandantul garnizoanei, căci peste un sfert de oră în curtea lui Kako Pino pătrunseră precipitat patru genişti italieni, cu tot echipamentul de detectare a minelor. Aceştia, văzîndu-ne figurile îngrozite şi pe Kako Pino văicărindu-se amarnic, fără a mai pierde vremea cu întrebări de prisos, începură să scotocească prin ungherele spre care priveam şi noi.

— La naiba, repetă unul de cîteva ori, aparatul nu arată nimic.

În cele din urmă plecară supăraţi, unul dintre ei zbierînd cît îl ţinea gura:

— *Che putana!* [1]

Vorbele îi erau adresate lui Kako Pino.

Acum, la lăsarea serii, tot felul de gînduri sinistre ni se învălmăşeau în cap. Era la mintea cocoşului de ce tocmai acum, cînd întunericul acoperea totul, începînd cu turnurile cetăţii şi ale puşcăriei şi terminînd cu valea rîului, undeva, într-un saivan părăsit, mîini anonime strîngeau la un loc unghii, fire de păr, cenuşă din vatră şi alte scîrboşenii asemănătoare şi le înfăşura în cîrpe, murmurînd cuvinte înfricoşătoare şi neclare.

[1] Ce putoare! (în italiană în original).

Orașul, încruntat și apăsător, după ce mai înainte înfruntase cu succes ploi, grindini, tunete și viscole, acum își găsise nașul. Înșiruirea acoperișurilor, zig-zagul străzilor, poziția hornurilor, toate îi trădau chinul.

„Orașul este în friguri.“ Era a doua oară cînd auzeam această expresie. Nu puteam pricepe, oricît aș fi încercat, cum putea să se îmbolnăvească un oraș. Îi ascultam, eu și Ilir, pe Javer și Isa, care discutau despre vrăjitorii în curte la Mane Voco. Ca de obicei, foloseau în discuția lor cuvinte necunoscute, care sunau ciudat și în contrast cu problema abordată. Ei pronunțară de cîteva ori cuvîntul „misticism“ și apoi „psihoză colectivă“. Pe urmă Isa îl întrebă pe Javer :

— L-ai citit pe Jung ?

— Nu, zise Javer, și nici n-am de gînd să-l citesc.

— Eu l-am găsit întîmplător. Vorbește chiar despre lucrurile astea.

— Ce treabă am cu Jung, urmă Javer, aici totul este clar. Reacțiunii, psihoza asta îi este de mare folos, ea atrage atenția oamenilor de la problemele adevărate ale vremii. Iată ce se scrie în gazete : „Vrăjitoriile intră, cu rezervele firești, în tezaurul folcloric al unui popor“.

— Teorie fascistă, spuse Isa.

Javer aruncă ziarul.

— Barbarii ăștia împodobiți cu pene ar fi în stare să preamărească și ritualurile păgîne dacă le-ar ordona Mussolini.

Javer fusese exmatriculat din liceu cu două săptămîni în urmă pentru că participase la cotonogirea unui profesor italian. Acum se angajase la fabrica de produse din piele a lui Mak Karllashi.

Enervat, luă o bucată de hîrtie și scrise pe ea, cu scrisul lui aplecat : „Lăsați-vă de vrăjitorii. Avem și altele pe cap.“

— Nu-i rău, zise Isa, ștergîndu-și ochelarii, deși ar fi fost mai bine dacă am fi dat o explicație cît de cît științifică.

Javer se supără și mai tare. În curînd însă se împăcară și abia atunci ne observară.

— Ei. detectivilor, ni se adresă Javer, trăgeați cu urechea ?

Într-adevăr, și noi, ca majoritatea puștilor din cartier, scotoceam peste tot în căutarea farmecelor. Zile întregi ne pierdeam vremea cu asta, răscolind sub praguri, prin debarale vechi, pe acoperișuri, în hornuri. Semnele trecerii noastre se vedeau în tot locul. Erau însă mai evidente cînd ploua și apa picura prin tavan în casă. Scotoceam mai cu seamă jurîmprejurul casei lui Nazo și făceam asta de dragul „miresucii“.

Cu toate acestea nu găsisem niciodată nimic și nu ne-am fi gîndit vreodată că aveam să dăm peste ceea ce căutam tocmai cînd nimeni nu se mai aștepta la așa ceva.

S-a întîmplat într-o zi cu soare, pe ulița Nebunilor. Strădușa aceea, strîmbă și noroioasă, n-am fi dat-o pe nici un bulevard din lume, pentru că nici un bulevard din lume nu ne-ar fi lăsat să-i desprindem plăcile și

pietrele din pavaj şi să facem cu ele tot ce ne dorea inima, şi asta ziua în amiaza mare. Uliţa Nebunilor ne lăsa însă în voia noastră.

În ziua aceea ne jucam printre bolovani cînd, pe nepusă masă, unul dintre noi strigă îngrozit :

— Farmece !

Alergarăm cu toţii spre locul acela şi ne strînserăm curioşi în jurul tovarăşului nostru. Acesta se pierduse cu totul şi arăta cu degetul în jos. Acolo, pe pămînt, zărirăm un ghemotoc mare cît pumnul. Ne privirăm speriaţi unul pe celălalt, neputînd rosti nici un cuvînt. (După aceea ne explicase Xhexho că tot farmecele ne luaseră şi graiul.) Pe urmă, brusc, ne-a cuprins un curaj nebun, aşa cum se întîmplă cîteodată în vis, cînd te vezi singur şi părăsit de toţi pe un drum pustiu, în ceaţă, şi-ţi bate inima de frică pentru că simţi cum în mijlocul drumului acela înfricoşător trebuie să se petreacă ceva nedorit, care întîrzie, şi tu aştepţi încă, în vreme ce groaza te gîtuie ; şi acolo, departe, mişcă ceva, o umbră, o figură mai mult bănuită, care se apropie, şi ţi se înmoaie genunchii, îţi piere glasul, te sufoci, dar dintr-o dată, în ultimul moment, simţi cum te cuprinde o furie dementă, îţi piere moleşeala, glasul îţi revine, ca un tunet, şi, urlînd, te năpusteşti asupra vedeniei ca s-o sugrumi, şi apoi te trezeşti.

Aşa ni se întîmplă şi nouă.

— Uite-l ! răcni ca un apucat Ilir, apoi se aruncă asupra ghemotocului, îl luă de jos şi-l ridică deasupra capului.

— Uite-l, uite-l, urlarăm şi noi, ceilalţi, şi, fără a pricepe de ce, o luarăm la goană în susul ulicioarei. Ilir se afla în frunte ; cu toţii zbieram şi nechezam cu un amestec de bucurie şi groază.

Ferestrele începură să se deschidă cu zgomot una după alta, femei tinere şi babe scoteau capul speriate şi întrebau :

— Ce se întîmplă ?

— Farmece, urlam noi continuînd să alergăm grămadă în susul şi în josul uliţei, lăsînd în urmă nelinişte şi groază.

Kako Pino ieşi la fereastră făcîndu-şi cruce după cruce, „miresuca“ ne zîmbi cu toată faţa, Mane Voco scoase prin geamlîcul podului ţeava lungă a flintei, iar Isa ne privi surîzător dindărătul lentilelor sale strălucitoare.

— Bietul Ilir, făcu spre noi nevasta lui Mane Voco, strîmbîndu-se la faţă şi luîndu-se după noi, Ilir, pentru Dumnezeu, aruncă-l, aruncă-l !

Ilir însă n-o auzea. Ochii îi ieşiseră din orbite, ca şi nouă dealtfel, alergînd cu toţii după el.

— Uite-l, uite-l !

Părinţii ne strigau de la geam, din poartă, din drum. Se agitau, ne ameninţau, se rugau, dar noi alergam şi nu renunţam la cocoloş. Ni se părea că purtăm cu noi însăşi neliniştea oraşului.

În cele din urmă obosirăm. Ne adunarăm în piaţa Zaman, transpiraţi, plini de praf, suflînd osteniţi, avînd însă în noi o mare bucurie.

— Ce facem acum? întrebă unul.
— Să-l ardem. Are cineva un chibrit?
Imediat apăru şi chibritul.
Ilir puse foc cocoloşului şi-i dădu drumul jos. În timp ce focul pîlpîia, cu strigăte năvalnice ne dădurăm pantalonii jos și începurăm să-l stropim și să ne stropim unul pe altul, cu chiote voioase.

APA DIN CISTERNĂ nu mai făcea spumă. Au pus farmece, ne-a explicat Xhexho. Schimbați imediat apa, altfel dați de belea.

Schimbatul apei era o treabă anevoioasă și tata se cam codea s-o facă. Bunica și celelalte babe din cartier care se aprovizionau cu apă de la noi stăruiau însă că apa trebuie schimbată. Ele strînseră ceva parale și pe lîngă asta se declarară gata să dea o mînă de ajutor muncitorilor comunali.

În cele din urmă tata acceptă. Începu lucrul. Muncitorii coborau și urcau pe frînghie, cu felinarul aprins în mînă. Gălețile erau deșertate una după alta. Se pregătea locul pentru apa cea proaspătă.

Javer și Isa stăteau lîngă scară și fumau. Primul îi spuse ceva celui de-al doilea și amîndoi începură să rîdă.

— Da de ce rîdeți? îi întrebă Xhexho, mai bine ați pune mîna pe găleți.

— La fel s-au făcut și piramidele din Egipt, zise Javer.

Nora lui Nazo surîse.

Zgomotul făcut de găleți era asurzitor.

— Ne trebuie nu apă proaspătă în cisternă, ci o nouă societate, mai zise Javer. Isa murea de rîs.

Mane Voco îi privi cu asprime pe amîndoi. Bunica tocmai cobora scările ducînd cu grijă o tavă încărcată cu cești de cafea aburinde.

Muncitorii le goliră din picioare, suflînd greu din cauza oboselii. Aerul stătut din cisternă le gonise culoarea din obraji. Pe unul dintre ei îl chema Omer. L-am lăsat să coboare și apropiindu-mă de gura cisternei, am strigat : Omer !

— Omeeer, veni de jos ecoul. Aproape golită, vocea ei era groasă și răgușită, voce de om bolnav.

— Știi cine a fost Omer sau Homer ? mă întrebă Isa.

— Nu știu, spune-mi tu.

— A fost un poet grec din vechime, orb.

— Cine i-a scos ochii, italienii ?

Rîseră.

— Acest Homer a scris despre uriași cu un singur ochi, despre un oraș cu numele Troia și despre un cal de lemn.

M-am aplecat peste gura cisternei.

— Homer ! am strigat.

Jos, întunericul se juca cu lumina.

— Homeeer, îmi răspunse cisterna cu numele poetului orb. Mi s-a părut că-i aud toiagul ciocănind pe piatră.

— Ce ne tot stai în cale ? mă certă Xhexho din mijlocul vacarmului.

din cronică

În vreme ce Japonia se pregătește să atace India și Australia. Judecată. Sechestru. Proprietate. Este citat pentru neplata datoriilor Gole Balloma din cartierul Varosh. Licitația bunurilor casnice ale lui L. Xuano va avea loc duminică. S-au emis mandate de arestare pentru H. Z. și C. V., acuzate de vrăjitorie. Anunțăm pe cititori că, datorită faptului că am fost suferind cu stomacul, numărul trecut al ziarului nostru a conținut greșeli. Redactor-șef. Eliminarea din gimnaziu a altor elemente turbulente. Ne-au parvenit scrisori ale unor părinți în care este reclamat profesorul Qani Kekezi. Metoda pedagogică a domnului Kekezi este într-adevăr neobișnuită. La ora de anatomie profesorul citat disecă sub ochii elevilor pisici vii, ceea ce îi îngrozește pe sărmanii cursanți. În timpul ultimei disecții animalul masacrat i-a scăpat din mîini aruncîndu-se cu burta spintecată peste băncile elevilor. Domnișoara Lejla Karllashi, fiica onorabilului proprietar al fabricii de produse din piele Mak Karllashi, a plecat ieri în Italia.

Profităm de ocazie pentru a vă informa asupra orarului vapoarelor de pe ruta Durrës-Bari. Adresele moaşelor din oraş. Preţul pîinii. Anunţuri de naşteri, căsătorii şi mortuare.

CAPITOLUL IV

— AI SLĂBIT, îmi zise bunica. Trebuie să mergi pentru cîteva zile la tata-mare.

Îmi plăcea nespus să merg în vizită la tata-mare (aşa îi spuneam bunicului din partea maică-mi). Îmi plăcea pentru că acolo peisajul era mai dulce şi mai colorat şi pentru că nu era foametea de la noi. În casa noastră mare, poate din cauza coridoarelor, a cotloanelor, a debaralelor şi a bolţilor, foametea era resimţită mai aprig. Şi apoi, cartierul nostru era cenuşiu, cu case îngrămădite, aproape lipite una de alta. Aici totul era bine delimitat, stabilit o dată pentru totdeauna cu sute de ani în urmă. Străzile, intersecţiile, firidele, stîlpii de telegraf, pragurile caselor, şi toate celelalte erau parcă cioplite în piatră, milimetric trasate una lîngă alta. În timp ce la tata-mare totul era altfel, cald şi schimbător. Acolo străzile şi străduţele îşi uitau parcă traseul de pe o zi pe alta, şi încet-încet, fără zarvă, şovăiau spre dreapta ori spre stînga. Şi asta pentru că acolo nu exista caldarîm, ci doar pămînt sfărîmicios. Pămîntul acesta era schimbător ca şi omul : slăbea, se îngrăşa, su-

rîdea, se încrunta, se urîțea, în concordanță cu anotimpul. Cartierul nostru însă era aproape indiferent față de scurgerea vremii.

Mai curios era faptul că în cartierul lui tata-mare erau numai două case : casa lui și o alta, două sute de pași mai încolo. Jur-împrejur locul era deluros, acoperit ici-colo de tufișuri și de iarbă. Cîteva stînci și bolovani, rostogoliți cine știe de unde printre tufișurile rare, sporeau impresia de pustiu. Cartierul acesta făcea parte din zonele orașului sortite unei dispariții lente. Nu era întîmplător faptul că străzile și străduțele purtau pecetea vremelniciei, ca și cînd nu s-ar fi îndurat să dispară definitiv. Și nu era întîmplător nici faptul că mărăcinii erau zi de zi tot mai cutezători, proliferîndu-se tocmai acolo unde nu te așteptai : în mijlocul drumului, pe lîngă cișmea, în ogradă, ba unul s-a încăpățînat să apară chiar în fața porții. E de la sine înțeles că acest curaj nebunesc l-a costat pe temerar viața.

Mărăcinii aduceau cu ei moartea. Umblînd hai-hui cu Ilir prin cartierele de sus, acolo unde muntele mărginește orașul, ne-a surprins prezența mărăcinilor printre casele dărăpănate și părăsite cu ani în urmă. Păreau niște animale mici, viclene, stînd la pîndă în jurul orașului. Noaptea le auzeam urletele, niște urlete înfundate, greu de perceput, ca niște suspine.

Prin partea de nord a cartierului trecea drumul dinspre cetate, care unea zona de sus a orașului cu centrul. Nivelul drumului era

mai înalt decît cel al acoperișului celor două case, și, odată, un camion a nimerit direct peste magazia lui tata-mare, pe care a avariat-o. Cîteodată se nimerea ca pe acoperiș să cadă cîte un bețiv și după asta ploua în casă zile în șir. Cazurile acestea erau însă rare. Drumul era puțin umblat și rareori puteai întîlni cîte un singuratic întorcîndu-se de la tîrg, în miezul zilei, și cîntînd cît îl țineau puterile :

„Pe la șapte, Meri,
Ți-am bătut la poartă
Mi-ai zis : «Sînt bolnavă»
Ah, ce crudă soartă.“

Pe o oarecare Meri o durea capul, de obicei pe la șapte seara, și ea se plîngea mereu de treaba asta. Cîntecul, deși simplu, îmi plăcea. Un asemenea cîntec nimeni n-ar fi îndrăznit să-l cînte la noi în cartier. Și dacă s-ar întîmpla așa ceva, s-ar deschide pe dată zeci de ferestre, nevestele și babele ar blestema și l-ar ocărî pe cîntăreț și pînă la urmă s-ar găsi cineva să-i deșerte o găleată cu apă în cap. Pe cîtă vreme aici cerul este nemărginit și deschis și, oricît de tare ai striga, nu poți umple toată acea imensitate. Nu degeaba cîntărețul, odată ajuns în capul străzii, ridica glasul. Cu siguranță că el se gîndise la asta toată ziua, la tîrg, la cafenea, în centrul orașului, și așteptase cu nerăbdare momentul cînd va putea să zbiere cît îl ținea gura.

Serile, mai ales, în cartierul acesta erau frumoase și unice. Cînd îi auzeam pe oameni zicîndu-și „bună seara!“, imediat gîndul meu zbura la serile în care tata-mare, așezat în șezlong și trăgînd dintr-o pipă mare și neagră, îi punea pe țiganii din curte să-i cînte la vioară. Țiganii, care de cînd se stabiliseră în magazia lui nu-i plătiseră nici un fel de chirie, se achitau de obligații dîndu-i adevărate concerte în nopțile de vară.

— Tată-mare, răsucește-mi și mie o țigară, îi spuneam cu glas rugător, și el, fără să-mi adreseze nici un cuvînt, îmi făcea o țigară subțire, mi-o aprindea și mi-o dădea. Eu mă așezam lîngă el și trăgeam din ea cu mare plăcere, neluînd în seamă semnele amenințătoare pe care mi le făceau din semiobscuritate unchii și mătușile.

Îmi spuneam că nu poate exista o mai mare fericire pe lume ca atunci cînd, după o masă îmbelșugată, fumai și-i ascultai pe țiganii lăutari, stînd în șezlong cu ochii pe jumătate închiși, ca tata-mare.

Ah, dacă am să cresc, mă gîndeam eu, am să-mi cumpăr o pipă mare și neagră care să fumege vîrtos, am să-mi las barbă ca a lui și am să citesc toată ziua din ceasloave groase.

— Tată-mare, îi spuneam cu glas tărăgănat, ca în vis, o să mă înveți și pe mine turcește?

— O să te învăț, îmi răspundea el. Cînd o să mai crești puțin o să te învăț.

Glasul lui era domol și eu, sprijinit de șezlong, mă gîndeam la minunea tutunului și încercam să socotesc cu mintea mea cam cît

tutun mi-ar trebui ca să fumez mulți ani de-acum încolo și cîte ceasloave ca să citesc pînă-mi va veni timpul să mor.

Cărțile lui groase se aflau în fața mea, pe măsuță, una peste alta, mulțime nesfîrșită de litere arabe care mă așteptau să cresc pentru a mă lua cu ele într-o lume de secrete și mistere, lume pe care n-o cunoșteau decît ele, literele arabe, așa cum coridoarele și ascunzișurile de sub pămînt nu sînt cunoscute decît de către furnici.

— Tată-mare, dar furnicile poți să le citești?

El rîse ușor o bucată de timp, apoi își afundă mîna în părul meu decolorat.

— Nu, nepoate, alea nu-s de citit.

— Da de ce? Cînd sînt grămadă seamănă cu niște litere turcești.

— Așa par, dar nu sînt.

— Le-am văzut cu ochii mei, l-am contrazis pentru ultima oară.

Trăgeam din țigară și mă întrebam cam ce s-ar putea scrie cu furnicile dacă s-ar face din ele un alfabet.

Toate acestea mi se învălmășeau în minte în vreme ce lăsam în urmă casa bătrînului artilerist Avdo Babaramo, singura care cutezase să reziste la picioarele cetățuiei, și coboram pe drumul bolovănos și îngust care din nou își schimbase traseul. Fragmente de amintiri, de fraze sau de cuvinte, ecouri ale unor întîmplări banale se întretăiau, se urmăreau, se prindeau de urechi sau de nas cu o vioiciune care sporea cu cît pășeam mai repede.

Iată și casa Suzanei. Îndată ce va afla că am venit, va ieși în fugă și se va învîrti în jurul casei lui tata-mare pînă cînd ne vom întîlni. În mișcări avea ceva de fluture și de barză în același timp. Era mai mare ca mine, subțire, cu părul lung pe care ai ei i-l pieptănau de fiecare dată altfel, și toți o considerau frumoasă. În afară de ea, în cartier nu mai era nici o fată sau un băiat de vîrsta mea. De aceea mă aștepta cu atîta nerăbdare. Îmi declara că se plictisea nespus printre oamenii mari, dar se plictisea și acasă cosînd, sau aducînd apă, sau mîncînd. Se plictisea la amiază, se plictisea și seara, ba chiar și dimineața. Într-un cuvînt, se plictisea *extraordinar*.

Cuvîntul acesta îi plăcea foarte mult și-l pronunța cu o atenție deosebită, de parcă i-ar fi fost frică să nu-l vatăme printre dinți.

Îi povesteam Suzanei tot felul de întîmplări din cartierul nostru. Asculta totul cu ochii larg deschiși, atentă. Ultima dată, cînd i-am povestit despre pățania fetei lui Ceço Kaili, Suzana a clipit nedumerită de cîteva ori, și-a mușcat buzele, a încercat să spună ceva dar a renunțat, apoi iar a încercat și iar a renunțat. În cele din urmă s-a apropiat de mine, palidă, și m-a întrebat la ureche :

— Știi prostii ?

— Ei, proasta naibii, i-am răspuns.

— Ba prost ești tu, îmi zise, aproape strigînd și plecă în fugă. În timp ce alerga mai întoarse o dată capul și strigă de acolo :

— Prostule !

Spre seară veni la noi în curte și punîndu-mi palma ei micuță în piept, îmi zise la ureche :

— Iartă-mă pentru azi-dimineață. Am vrut să-ți spun un *secret*, dar am uitat că tu ești băiat.

— N-am nevoie de secretele tale, i-am zis, am destule acasă.

Ea de-abia se stăpîni să nu rîdă și plecă din nou în goană, bucuroasă că ne împăcaserăm.

De astă dată mă duceam la tata-mare cu tolba plină cu vești rele și aproape că mă simțeam ca eroul care trecuse chiar prin inima împărăției blestemate. Mă gîndeam cum aveau să se minuneze cu toții de cele ce le voi povesti, fără să știu că acasă la tata-mare mă aștepta surpriza surprizelor : Margarita.

Trecînd pragul porții mari, ridicai ochii și o văzui fără să vreau la o fereastră de la etajul întîi. Niciodată nu mai văzusem o femeie atît de frumoasă în casa lui tata-mare, casă pe care nu mi-o puteam imagina decît plină de unchi, mătuși, litere arabe și de-ale gurii.

Stătea printre glastrele cu flori ca o minune la care nu te aștepți ; surprinzătoare precum trandafirul care înflorește într-o dimineață, cînd nimeni nu credea, pe crenguța plină de spini.

— Cine e ? am întrebat-o pe mama-mare.

— Chiriașa, îmi răspunse. De o săptămînă s-a mutat în camera din colț.

Margarita zîmbi dintre flori și întrebă :

— Nepotul ?

— Da, îi răspunse mama-mare.

Am simțit cum îmi arde fața și am ieșit repede din curte. Pe cînd stăteam la poartă am auzit ceva ca un fîlfîit de aripi. Suzana, mi-am zis.

— Ai venit ? mă întrebă ea.

Era într-o rochie deschisă la culoare, care o făcea mai subțire și mai transparentă. Părul îl avea pieptănat altfel.

— Hai, zise, povestește-mi.

Toată dorința mea de a povesti se dusese pe apa sîmbetei.

— Ce să-ți povestesc ? N-am nimic de povestit.

— N-ai nimic de povestit ?! repetă ea uimită, ca și cînd s-ar fi aflat în fața celui mai incredibil lucru din lume.

— Ar fi vorba de niște farmece.

— Farmece ? Cum adică ? Povestește-mi !

— Iacă, niște farmece.

— Nu vrei să vorbești ?

Tăcere.

— De ce nu vrei să-mi povestești ? Spune-mi despre farmece sau despre italieni.

Tăcere.

— Tu ești într-adevăr un prost, îmi zise. *Extraordinar.*

— Așa, extraordinar ?

Brusc, am scos din buzunar lentila de ochelari și mi-am pus-o la ochi. Pentru a ține geamul în poziția aceea trebuia să-mi schimonosesc fața, iar gîtul să-l țin țeapăn. Suzana mă privi urît.

— Tii, mi se face frică, spuse.

— Așa vreau eu.

— De ce te schimonosești așa ?

— Așa vreau.

Începui să înaintez încet, încruntat la față și cu gîtul drept, cu mușchii încordați ca să nu scap lentila. Suzana mă privea cu dispreț. Îmi uitai însă imediat supărarea, dealtfel inexplicabilă, pe care o resimțeam și, absorbit cu totul de noua mea preocupare, intrai în magazioara țiganilor, întîmpinat cu strigăte de admirație, mirare și frică, cum făceau de fiecare dată. Ieșind, îmi simții pometul obrazului amorțit și, incapabil de a mai ține geamul, îl scosei și-l băgai în buzunar.

Cînd mă văzu fără geam, Suzana se apropie și-mi zise cu vocea schimbată :

— De ce vii tot mai sălbăticit de-acolo, din cartierul tău ?

M-am uitat țintă la ea și am simțit-o mai mult veselă decît supărată. Mai făcu un pas către mine.

— Aici eu sînt singură de tot, mă plictisesc.

Fata simți că vreau să-i spun ceva și ieși în calea dorinței mele cu un zîmbet, numai că eu, tocmai cînd ea aștepta un cuvînt de împăcare, aproape fără să mă gîndesc deloc, împins de ceva necunoscut și accentuînd vocalele întocmai ca soldații italieni, îi strigai cu voce puternică, de nerecunoscut :

— *Che putana !*

Ea își puse mîna la gură, se dădu un pas înapoi, pe urmă încă unul ; făcu repede stînga-mprejur și fugi printre mărăcini.

Am rămas în loc o bucată de vreme, ca împietrit. Fruntea îmi era plină de sudoare.

Mi-am revenit auzind-o pe mătuşă-mea care mă striga la masă.

În următoarele patru zile cît am mai stat la tata-mare n-am zărit-o deloc pe Suzana.

Casa lui tata-mare deveni pentru mine mai luminoasă, deşi se apropia toamna, care ofili trandafirii şi pustii copacii de frunze. Asistam la ultimele concerte pe care ţiganii le mai dădeau în anul acela în curtea cufundată în beznă, unde tata-mare citise toată după-amiaza din cărţile lui, iar acum trăgea din lulea întins în şezlong. Mă aşezasem ca de obicei lîngă el pe un taburet, dar acum mă gîndeam mai puţin la tutun şi la bucoavnele lui, iar motivul era că în seara aceea lîngă mine se aşezase Margarita, care-şi ţinea braţul pe după gîtul meu. Era complet întuneric şi din cînd în cînd pe cer aluneca cîte o stea căzătoare.

— A căzut o stea, îmi zise ea încet. Ai văzut-o ?

— Da.

Adevărul era că desprinderea unei stele mă impresiona acum mai puţin decît desprinderea agrafei din părul Margaretei, care-i lăsă părul să cadă pe gîtul meu. Din părul ei greu, ca şi din tot trupul ei se desprindea un parfum uşor, tulburător, pe care nu-l simţisem nici la mama, nici la bunica, nici la mătuşile mele: Nu semăna cu nici unul dintre parfumurile sau aromele care-mi plăcuseră vreodată, incluzînd aici şi pe cele ale mîncărurilor mele preferate.

Afară era răcoare şi tata-mare se retrase mai devreme ca în serile de vară. Toţi ceilalţi se luară după el ; ţiganii îşi băgară viorile la locul lor şi peste toate se lăsă liniştea. Pe urmă undeva, într-un colţ de orizont fulgeră şi tata-mare zise :

— Mîine o să plouă.

— Noapte bună, ne urară ţiganii plecînd spre magazioara lor.

— Noapte bună, zise soţul Margaritei cu glas domol.

— Noapte bună, repetă Margarita cu vocea ei caldă.

— Noapte bună, răspunseră toţi pe rînd.

Ultimul, somnoros, spuneam şi eu „noapte bună“, după care scările vechi scîrţîiră un timp pînă ce totul se linişti.

Începeau acum să se însufleţească tavanele casei. Alergătura şoarecilor, la început timidă şi stingheră, devenea mai apoi năvalnică şi însufleţită, pînă ce se transforma într-o goană nestăpînită, care trecea dintr-un ungher al acoperişului într-altul. Cu trecerea minutelor, tropăiturile semănau tot mai mult cu o năvală a lui Gingis-han, aşa cum văzusesem într-un film. Iată, acum ei se adunau într-un colţ al Asiei (Asia era tavanul Margaritei). Era evident că făceau ultimele pregătiri. Un scurt moment de linişte. Gingis-han, probabil, le vorbea. Poate că le arăta Europa (tavanul coridorului). Ordiile pornesc. Sporeşte agitaţia. Tavanul geme. Iată, pătrund în Europa. Agitaţia atinge culmea. Îi avem deasupra capului. Groază. Panică. Or-

dia se abate din drum. De departe, din Asia, un curier vine cu vestea că o căpetenie s-a răsculat. Trec din nou în Asia. Măcel. Sub cîmpul de bătaie doarme Margarita. Gingis-han e sătul de sînge. Oare nu știe că tulbură somnul Margaritei ? Nu, nu vrea să știe. Ce contează că unul vrea să doarmă, e război, zbiară el. Lupta continuă.

Dimineață, mama-mare îmi puse mîna pe frunte.

— Azi-noapte ai vorbit în somn, îmi zise, n-ai fierbințeli ?

— Nu.

Era ziua a patra și ultima. După micul-dejun am plecat.

În vreme ce mă întorceam acasă cu o bucată de cozonac, pe care mama-mare mi-o împachetase cu grijă, și cu numele Margaritei (cozonacul îl duceam sub braț, iar numele Margaritei habar n-aveam unde), văzui cîțiva școlari mergînd în sus pe strada Varosh. Păreau tulburați, palizi la față. Probabil că profesorul lor, Qani Kekezi, își reîncepuse experiențele cu pisici.

În cartier și acasă toate erau neschimbate, dar observai că pe cîmpul de pe malul celălalt al rîului ceva nu era în ordine. Primul lucru ce te izbea era dispariția cirezii de vaci care pășteau de obicei pe-acolo. Apoi fuseseră strînse căpițele de fîn. În fine, cîteva camioane se învîrteau de colo-colo. Totuși se putea bănui cîte ceva.

Începuse să circule un cuvînt nou, alcătuit din alte două, „aer“ și „port“, cuvînt necunoscut pînă atunci de mine. Pe urmă misterul s-a clarificat : pe cîmpul acela, la marginea orașului, se amenaja un aeroport.

Trecătorii se opreau din drumul lor și priveau îngîndurați spre rîu minute în șir.

Un oaspete își făcuse apariția în oraș. Un oaspete neobișnuit, întins pe cîmpie, aproape invizibil. Dacă vacile și căpițele de fîn ar fi rămas la locul lor, nici n-ai fi observat prezența lui. Regretam absența vacilor.

— Da de ce îi spun aeroport ?

Javer mă privi îngîndurat cu ochii lui cenușii.

— Pentru că el este un fel de port pentru avioanele care vin în oraș.

Un oaspete. Era bine sau rău ? Sosise pe furiș, fără de veste. Mii de ochi mirați îl cercetau fără a pricepe totuși cînd a apărut. Întins pe cîmpie în toată lungimea lui, misterios și amenințător, încă de pe acum ne făcea viața amară.

— Pregătiri pentru război ?

— Poate. Dar s-ar putea să fie și pentru apărarea orașului.

— Nu cred. E semn rău.

— S-ar putea. Cu toate acestea mulți cîștigă bani buni muncind acolo.

— Banii ăștia sînt simbria morții.

Discuție între doi necunoscuți.

Între timp, despre aeroport se vorbea din ce în ce mai mult. Și doar atunci cînd s-a folosit pentru prima dată cuvîntul „pista aeroportului“ oamenii și-au amintit că pînă atunci cîmpul nu avusese un nume.

CAPITOLUL V

CÎND M-AM ÎNTORS de la tata-mare am simțit că valul de vrăjitorii trecuse aproape de tot. De asemenea și schimbarea apei din cisterna noastră se terminase. Cisterna, scăpată de duhul necurat, primea apa nouă care se scurgea gîlgîind voios prin burlane. M-am aplecat peste gura ei și am strigat „au". Iar ea, deși apa dinăuntru nu mă cunoștea, mi-a răspuns imediat. Era același glas, doar că ceva mai subțire. Asta însemna că toate apele din lume, indiferent de cerul unde se întrupau, vorbeau aceeași limbă.

În afară de alungarea vacilor de pe cîmpul de dincolo de rîu, nimic notabil nu s-a mai întîmplat, exceptînd doar dispariția pisicii lui Kako Pino.

Bătrîna îi povestea de la fereastră despre acest fapt nevestei lui Bido Sherifi, care o asculta tot de la fereastră, cu mîinile albe de făină.

— Îți spun eu, ăla ți-a furat-o, nenorocitul de profesor care a dat iama în pisicile orașului. El ți-a furat-o.

— Păi care altul ? Groaznic.

Se înțelege că era vorba despre Qani Kekezi.

— Așa e cu școala, bre Kako Pino, are destule lucruri bune, dar mai multe rele. I se năzare neisprăvitului și fură pisica omului.

— Așa, zise Kako Pino. Le e frică bietelor animale să mai iasă în stradă. E groaznic.

— Da asta nu-i nimic, se lamentă nevasta. Într-o bună zi te trezești că-ți pun cuțitul la beregată ăștia. I-ai văzut la față ? Criminali...

Femeia își scutură mîinile și din ele ieși un nor de făină, care, în lumina soarelui, păru de foc.

— Groaznic, murmură Kako Pino. Nu știi de unde te pocnește necazul.

Geamurile se închiseră de ambele părți arătînd că discuția se terminase. Nu mai aveam ce face și priveam în curte. Un motan sări de pe un acoperiș și trecu în fugă strada. Fiul lui Nazo, Maksut, se întorcea de la tîrg. Din nou purta sub braț un cap tăiat. Al cui o fi fost ? Din dorința de a-l evita am privit în altă parte.

Am vrut să-mi amintesc chipul Margaritei dar, ciudat, n-am reușit pe de-a-ntregul. Și cu o zi înainte parcă o vedeam în fața ochilor. Două-trei zile mi-o imaginasem în fiecare moment. Oare o ști ea că îi pomenesc mereu numele, că-i văd părul și mîinile peste tot prin casă și pe oriunde umblu ? O ști ea oare ?

Ieri am vrut să-i povestesc cîte ceva despre ea și lui Ilir.

— În casă la tata-mare stă o femeie foarte frumoasă, i-am zis.

Lui nu-i făcură însă nici o impresie cuvintele mele și nu-mi răspunse. Puțin după aceea i-am pomenit din nou de Margarita. Nu se arătă prea interesat nici de astă-dată. Mă întrebă numai :

— E roșie în obraji ?

— Da, i-am răspuns mirat. E roșie.

Adevărul era că nu-mi aminteam ce culoare aveau obrajii Margaritei. Tocmai în momentul în care Ilir mă întreba despre obrajii ei, îi revăzui chipul ca printr-un geam opac. Mai trecu o zi, dar trăsăturile îi rămaseră încețoșate. O uitam.

Cînd mi-am amintit de ea pentru a treia oară i-am descris-o din nou lui Ilir. Mă privi fix o bucată de vreme. O să-și dezlege gura, îmi spusei bucuros.

— Știi ? îmi zise. Aseară i-am luat maică-mi gumele de la ciorapi să-mi fac din ele praștie. Iar ea le caută peste tot. Ține-le tu cîteva zile, să nu dea de ele.

Am băgat gumele în buzunar. Drumul era pustiu. Mi-am amintit că Javer mi-a promis o carte. M-am ridicat și-am ieșit.

Javer era singur acasă. Fuma și fluiera.

— Mi-ai zis c-o să-mi dai o carte, i-am amintit.

— *Si, signore,* îmi zise el. Iată cărțile, alege-ți.

Pe perete era un raft cu cărți. M-am apropiat și le-am privit încîntat. Nu mai văzusem niciodată atîtea.

— Acesta este numele autorului, adică al celui care a scris cartea, iar aici este titlul cărții, îmi explică Javer. Dar nu cred să găsești vreuna pe gustul tău.

Mi-am plimbat o vreme degetul pe cotoarele lor. Majoritatea titlurilor nu-mi spuneau mai nimic.

— Dă-mi-o pe asta pe care a scris-o ăsta, Jung, i-am zis.

Javer izbucni în rîs.

— Vrei să-l citești pe Jung ?

— De ce nu, mă rog ? Nu scrie el despre vrăjitorii ?

Javer rîdea ținîndu-se de burtă. M-am simțit lezat și am dat să plec, dar nu m-a lăsat.

— Oricum, ia altă carte, îmi spuse. Pe Jung nici eu nu-l prea înțeleg și în afară de asta nici nu e în albaneză.

Am început din nou să citesc titlurile. Asta îmi luă mult timp. Javer fuma și fluiera. În cele din urmă găsii o carte pe a cărei primă pagină scria „fantoma", „vrăjitoarea", „primul ucigaș", ba chiar și „al doilea ucigaș".

— Uite, pe-asta o s-o iau, i-am zis lui Javer, fără să citesc nici măcar titlul cărții.

— *Macbeth ?* Este greoaie pentru tine.

— Eu pe-asta o vreau.

— Ia-o, se învoi el. Dar să ai grijă de ea.

Am plecat aproape în fugă de la Javer și, ajuns acasă, am împins cu putere poarta. Nu-mi venea să cred că aveam în mînă o carte. În casă la noi găseai tot felul de lucruri : cazane de aramă, putini, tăvi mai mari și mai mici, un hambar din lemn și altul din piatră,

căngi, frînghii, ghiulele (unele chiar de tun), cuțite cu mînere sculptate, butoaie, pietre de moară, fel de fel de ligheane și cîrlige, gropi pentru stins varul, ibrice, tinichele, o pușcă cu cremene, diverse alte obiecte utile și ciudate. Din casă de la noi lipseau doar cărțile. Cu excepția unei cărți de explicat visele, veche și îngălbenită, nu exista nici măcar o pagină tipărită.

Am închis poarta și am urcat scările în fuga mare. În camera de oaspeți nu era nimeni. Mi-am tras un scaun lîngă fereastră, am deschis cartea și am început să citesc. Mergea greu, nu înțelegeam aproape nimic. Ajuns la sfîrșitul frazei, m-am întors și am mai citit-o o dată. Începui să mai înțeleg cîte ceva. Cuvintele îmi umblau brambura prin cap. Se însera. Literele începură să-mi joace prin fața ochilor, încercînd să părăsească rîndurile. Mă dureau ochii.

După cină, m-am apropiat de lampa cu gaz și mi-am reluat lectura. Lumina galbenă a lămpii deforma literele într-un mod grotesc.

— Destul cu cititul, îmi zise mama, culcă-te.

— Culcați-vă voi, eu mai citesc.

— Nu, hotărî mama, nu mai consuma gazul.

Nu puteam să dorm. Cartea era lîngă mine, pe măsuță. În beznă. Subțire. Subțire de tot. Grozavă. Între coperțile de carton parcă vedeam și auzeam zgomote, porți, strigăte, cai, oameni. Unul lîngă altul. Lipiți unul de altul. Descompuși în semne mici și negre. Bărbi, ochi, chemări, tropăituri, glasuri, unghii, pi-

cioare, uși, ziduri, sînge, fețe, potcoave, comenzi. Supuse. Complet supuse în fața semnelor negre. Literele alergau cu o viteză nebună încolo și încoace. A-urile, f-urile, g-urile, y-urile, c-urile alergau disperate. Se întruneau alcătuind un cal sau o grindină. Și alergau iarăși. Trebuiau întrupate cuțitul, noaptea, crima. Pe urmă drumul, copitele, tăcerea. Aleargă. Aleargă. Mereu. Fără întrerupere.

Am dormit tare prost. Mi se părea că am frisoane. Prin somn n-am simțit mișcarea de afară, mișcarea dureroasă a străzilor și a caselor. S-ar fi părut că orașul se scărpina încet. Transformarea era chinuitoare. Străzile se umflau, se deformau. Zidurile caselor deveneau ziduri de cetate din înnegurata Scoție. Ici-colo se înălțau turnuri înfricoșătoare.

În zori orașul părea obosit de-atîta chinuri. Și schimbat. Deși nu prea mult.

Am citit aproape toată ziua.

Se apropia seara. Am privit complet năuc pe fereastră. Contururile zidurilor și ale fațadelor păreau mai nesigure ca niciodată. Puteai să te aștepți la orice din partea lor.

Din susul străzii Varosh cobora greoi Aqif Kashahu împreună cu cei doi fii ai săi. Intrară pe strada noastră. Kako Pino scoase capul pe geam apoi se retrase. Poarta impunătoare a lui Bido Sherifi era larg deschisă. Aqif Kashahu se îndreptă într-acolo. Era clar. Asta era noaptea lui. Bido Sherifi îi ieși în întimpinare distinsului oaspete. Nevastă-sa privi o clipă pe fereastră. Kako Pino făcu la fel. Semnele acestea erau concludente. Aqif

Kashahu și fiii intrară în casă. Poarta se închise în urma lor cu zăngănit de fiare. Glas de trompete.

— Ce stai toată ziua în casă? Mai ieși pe-afară și joacă-te!

— Bunico, șșt.

Așteptam să aud strigătul de moarte al lui Aqif Kashahu. Probabil că totul se și isprăvise. Cioc-cioc la geam. Apoi încă o dată. În cadrul ferestrei apăru nevasta lui Bido Sherifi. Voia să-și spele miinile de sînge. Și le scutură. Un nor de făină se desprinse de pe ele. Făina era roșie.

Bunica îmi puse mîna pe frunte.

De la parter veni din nou glas de trîmbiță.

— Mergi de te uită cum scot cazanul cel mare din pivniță, îmi zise bunica. Pe mine nu mă lasă inima.

Cîteva zile la rînd se vorbise în casă despre vînzarea cazanului mare din aramă. Probabil veniseră să-l ridice. Părăsindu-ne, cazanul scotea sunetele cuvenite de rămas-bun. Strigăt de trîmbițe.

Era noapte de-acum. Orașul se pierdea în întuneric, plin de turnuri, nume străine și cucuvele.

— Te-a zăpăcit cartea aia, zise bunica. Du-te mîine la tata-mare să-ți mai limpezești creierii.

— Bine, o să mă duc.

Margarita.

Eram foarte obosit. Mi se închideau ochii de somn.

A doua zi eram în drum spre cartierul lui tata-mare. Trecînd podul Bătăilor și intrînd pe strada Cetății am avut certitudinea că turnurile și cucuvele au dispărut. Ultima parte a drumului am făcut-o în fugă.

— Unde-i Margarita? am întrebat-o pe mama-mare, care tocmai făcea covrigi.

— Ce treabă ai cu ea? îmi răspunse tot cu o întrebare. Nu întrebi și tu ce mai face bunică-tu, unchii sau mătușile, ci hodoronc-tronc „unde-i Margarita"?

— Or a plecat?

— Nu, n-a plecat, îmi zise ea cu subînțeles, continuînd să frămînte coca și să vorbească singură.

M-am învîrtit un timp prin casă, pe urmă, neavînd ce face, m-am cocoțat pe acoperiș unde-mi plăcea să stau întins pe plăcile albe și înclinate, lîngă chepeng. De aici toate păreau altfel. Priveam la un stîlp de telegraf pe jumătate putrezit cînd, dintr-o dată, mi-am amintit de o cutie pe care o umplusem cu tutun de la chiștoacele găsite pe jos și pe care o ascunsesem în pod împreună cu o carte turcească și cu o cutie de chibrituri cu două-trei bețe în ea. Mi-ar fi plăcut să fumez aici pe acoperiș, avînd deschisă pe genunchi cartea cu file galbene, ca după boală.

M-am gîndit să-mi aprind o țigară și, mergînd pînă lîngă hogeac, am băgat mîna prin geamurile sparte și prăfuite și am scos la început cartea, pe urmă cutia cu tutun, iar la urmă de tot, chibriturile. Copertele cărții erau mucede, iar filele se lipiseră una de alta

din cauza umezelii. Am rupt o bucată din ultima pagină şi, deşi tutunul mi se păru şi el umed, mi-am răsucit o ţigară aşa cum m-am priceput, am pus-o între buze şi am dat s-o aprind, dar chibriturile, trase, refuzau să scapere.

Le-am pus pe toate la locul lor, pe capătul unei grinzi înnegrite şi scoţînd mîna din hogeac mi-am scuturat mîneca plină de praf. Făcînd asta mi-a venit o idee nouă.

Chepengul vechi era situat chiar deasupra camerei Margaritei. Folosit mai întîi pentru iluminarea coridorului, o parte din acesta a fost transformat după un timp în cameră de locuit şi chepengul şi-a pierdut destinaţia iniţială.

La gîndul că aş fi putut s-o văd pe Margarita, toată plictiseala mi se risipi. Am scos cioburile geamului spart de la gura podului, mi-am strecurat înăuntru un picior, apoi pe celălalt şi călcînd cu grijă pe grinzi am înaintat în direcţia trapei nefolosite, păşind printre stîlpii aşezaţi în toate direcţiile şi ţinîndu-mă de ei. Peste un minut eram deasupra camerei chiriaşei. Mergeam tiptil, ferindu-mă să fac zgomot, şi, odată ajuns, m-am întins pe burtă deasupra chepengului. Am găsit o crăpătură şi am privit prin ea în cameră.

Sub mine nu era nimeni.

Unde o fi oare Margarita? Patul lat era acoperit cu o cuvertură peste care erau rînduite cîteva cearşafuri. Pe urmă am auzit un clipocit uşor şi am priceput că se spăla.

Am aşteptat destul pînă ce a terminat cu spălatul.

În sfîrşit, am vazut-o, înfăşurată toată într-un capot, cu părul ud şi ciufulit. Era foarte frumoasă aşa. S-a apropiat de oglindă, a luat pieptenul şi a început să-şi aranjeze părul. În vreme ce se pieptăna cînta încetişor :

„Departe, în Olanda,
În patria măslinului...“

Pe urmă luă de pe masă cutia cu pudră, se descheie la capot şi-şi făcu de lucru un timp la oglindă.

Cînd însă îşi lepădă capotul şi începu să-şi schimbe rufăria am închis ochii. Deschizîndu-i iar, dantelele ce-i acopereau trupul păreau aidoma unor fluturi albi ce i se aşezaseră pe picioare, pe coapse, pe piept, identici cu fluturii aceia albi care ieşeau primăvara pe cîmp şi pe care îi urmărisem adesea fără a reuşi vreodată să prind vreunul.

În vreme ce o admiram de sus, auzii vocea bunică-mi care mă căuta prin toată casa, apoi, imediat după aceea, din fundul curţii mă strigă mătuşă-mea.

M-am ridicat cu atenţie şi, păşind fără zgomot pe grinzi, am ieşit pe acoperiş, apoi pe scara sprijinită de peretele din spatele casei am coborît în curte.

— Unde ai fost? mă cercetă mama-mare. Ce eşti aşa roşu la faţă?

— Pe acoperiş, am răspuns.

— Nu înțeleg ce-oi fi căutînd acolo, doar știi că ori de cîte ori te urci pe acoperiș ne picură în casă.

— Se poate ? Doar merg cu atenție.

Mama-mare mirosea mereu a mîncare și, cînd mi-era foame, mi-o aminteam întotdeauna albă la față și greoaie, din care cauză dușumelele vechi ale casei scîrțîiau cînd trecea ea de parcă ar fi spus : „Scîrț-scîrț, ne strivești, bătrînico, ne omori cu zile".

Tata-mare rosti obișnuitele cuvinte turcești care mie mi se păreau a fi magice și începurăm cu toții să mîncăm. Băgai de seamă că mama-mare era cătrănită rău și asta numai după zgomotul făcut de farfurii și furculițe. Așa se întîmpla mereu cînd era supărată. În cele din urmă nu mai putu să rabde și zise cu năduf :

— Afurisita !

Văzui însă că celorlalți cuvintele ei nu le făcură nici un fel de impresie. Mîncau în liniște. Se părea că ar fi știut pe cine ocăra mama-mare.

— Da cine-i afurisita ? am întrebat-o.

Tata mare o privi în ochi, iar ea clătină din cap supărată, ca și cînd ar fi vrut să spună „lasă, știu eu".

— Nu-i treaba ta, îmi răspunse luîndu-mi farfuria din față.

— Dacă eram în locul tău i le luam din mînă, zise una dintre mătuși.

— Asta mi-a mai rămas, să mă bat cu toate nebunele.

Nu mi-o puteam închipui deloc pe mama-mare bătîndu-se cu cineva, ea, pe care o văzusem toată viața pregătind masa sau făcînd covrigi.

— Lăsați discuțiile astea acum, spuse tata-mare arătînd spre mine.

Îi dădură ascultare cu toții, în afară de mama-mare, care se exprima acum tot prin limbajul farfuriilor, zgomotul devenind insuportabil.

Bunicul, nemaiputînd îndura, se ridică primul de la masă.

— Nebuna nebunelor, începu iar mama-mare.

— Să i le fi luat de pe sîrmă, zise din nou mătușă-mea.

Cealaltă mătușă, cea mai tînără, despături jurnalul și începu să citească.

— Lasă gazeta acuma, i se adresă mama-mare. Gazeta e pentru bărbați.

Cea admonestată rîse îndelung.

— Așa, arată-ți fasolea. Țara arde și baba se piaptănă.

Mătușa se ridică și ieși cu jurnalul în mînă.

— Azi șervetele, mîine lingurile, poimîine covoarele, continuă bătrîna.

Începură să vorbească fără ocolișuri despre cele întîmplate și pricepui îndată despre ce era vorba. Margarita fura.

— De ce nu mai mănînci ? mă întrebă cealaltă mătușă.

— M-am săturat, zisei ridicîndu-mă de pe scaun.

— Dar n-ai mîncat mai nimic. Ori te doare ceva ?

— Nu.

— Fără îndoială, zise mama-mare, că ai răcit. Stai toată ziua pe casă, de parcă ai fi copil de vagabonzi și nu de oameni cumsecade.

Am plecat fără un cuvînt și m-am îndreptat spre camera de zi. Mătușa cea tînără ședea într-un colț și citea ziarul.

— Te-au gonit și pe tine, zise fără să mă privească.

Nu i-am răspuns. Liniștea se așternuse peste întreaga casă. De sus, de pe drumul dinspre cetate, cîntecul trecătorului necunoscut răzbătea pînă la noi :

„Mi-ai zis : «Sînt bolnavă».
Capu' te durea.
Aș chema doctoru'
Ah, ce lume rea...“

Ascultam pierdut. Vocea se îndepărta mereu. Priveam fix către stîlpul de telegraf.

Oare de ce zicea că lumea este rea ?

Se simțea apropierea toamnei. Colo, jos, printre rămurelele ce începeau să se golească, simții o alunecare ușoară. Era Suzana. Cu siguranță, a aflat de venirea mea.

Tic-tac-ul ceasului de pe perete deveni *extraordinar*. Tristețea se împrăștiase pretutindeni, în cercuri concentrice, umplînd spațiile. Încă puțin și avea să cuprindă totul.

MÎNCAM POSOMORÎȚI. Nimeni nu rostea un cuvînt. S-ar fi părut că așteptam cu toții momentul cînd bunica avea să examineze spinarea cocoșului.

În ultimul timp, cînd în cartierul nostru se tăia cîte un cocoș, evenimentul acesta trezea curiozitatea tuturor, pentru că se zicea că pe spinarea lui cunoscătorii puteau desluși viitorul, iar lumea era dornică să afle.

— Kako Pino a tăiat un cocoș. Duceți-vă și întrebați-o, mînca-v-ar mama, ce i-a găsit pe spate, ne-a zis în urmă cu o săptămînă mama lui Ilir.

Astăzi, după un post prelungit, am tăiat și noi un cocoș. După-amiază oamenii vor ciocăni în poartă și vor întreba cum arăta spinarea lui. Pe urmă o vor întreba pe bunica, sau pe mama ieșită în poartă, iar bărbații îl vor iscodi pe taică-meu la cafenea. Pentru că se știe, un asemenea eveniment este rar în cartier.

Am isprăvit de mîncat. Veni momentul cînd bunica luă spinarea cocoșului, o privi cu atenție o bună bucată de timp, sucind-o și

răsucind-o ca să vadă mai bine. Aşteptam cu toţii în liniște.

— Război, zise brusc bunica cu voce înăbușită. Jur-împrejur spinarea e roșie. Război și sînge, și ne arătă cu degetul acea parte a osului unde se putea vedea războiul.

Nu ne auzeam nici respirația.

Bunica mai privi o bucată de vreme.

— Război, repetă ea, punîndu-și mîna stîngă pe creștetul meu, ca și cum ar fi vrut să mă apere de orice rău.

Ridicîndu-mă de la masă m-am îndreptat spre teancul de farfurii murdare de unde am înhățat spinarea cocoșului și, cu ea în mînă, am urcat în camera mare de la etajul al doilea. M-am așezat în preajma ferestrei și am început să cercetez cu atenție osul acela subțire și prevestitor de rele. Era într-o după-amiază de octombrie. Afară sufla un vînt uscat. Țineam osul acela în mînă și-l priveam concentrat. Era roșiatic și uneori îmi părea stropit cu sînge, alteori reflecta parcă lumina unui foc uriaș.

Încet-încet deveni roșu aprins, picăturile de sînge transformîndu-se în adevărate pîraie care curgeau năvalnic pe suprafețele netede, înroșind tot ce le ieșea în cale.

În timp ce mă potopea somnul cu spinarea de cocoș în mînă, văzui încă o dată focurile care poleiau totul și pe urmă, ca prin ceață, auzii trîmbițele dintîi ale războiului.

ÎNTRÎND ÎN CURTE am priceput deîndată totul. Margarita plecase. N-am întrebat ce și cum. Strada era pustie, iar pomii din ogradă goi. Frunzele zburau alene spre magazioara țiganilor. Eram puțin trist.

În curînd aveau să vină marile ploi ale toamnei. Arborii vor fi atunci complet desfrunziți, iar vîntul îi va biciui șuierînd. Prin acoperiș va picura tocmai în locurile pe unde hălăduisem eu vara întreagă, iar cutia cu tutun, chibritul și cartea turcească aveau să mucezească de tot.

Suzana se va arăta pe ici, pe colo, ușoară și transparentă, fără a mai avea de unde să afle ce i s-a mai întîmplat individului cu numele Macbeth, în îndepărtata Scoție. Nu m-aș fi mirat deloc dacă la următoarea mea venire aici aș fi aflat că a plecat împreună cu berzele.

Iar în nopțile de iarnă ordiile de șoareci vor dezlănțui alte campanii deasupra tavanelor. Bate-te, Gingis-han, fă-ți de cap. În Asia nu se mai poate trăi. Pustietate. Pustietate.

din cronică

declarația lui. În timpul campaniei din Polonia n-am atacat niciodată noaptea, a spus Adolf Hitler. Am bombardat doar ziua. Același lucru s-a întîmplat în Norvegia, în Belgia și în Franța. Și deodată, domnul Churchill bombardează Germania în timpul nopții. Îmi cunoașteți răbdarea, camarazi. Am așteptat opt zile. El a bombardat iarăși și eu mi-am zis : omul acesta e un nebun. Am mai așteptat alte două săptămîni. Au fost destui care au venit la mine și mi-au zis : Cît o să mai așteptăm, *mein Führer ?* Atunci am ordonat să se bombardeze Anglia noaptea. Judecată. Sechestru. Proprietate. A 127-a înfățișare în procesul Argonaților contra Karllashilor. Cronicarul Xivo Gavo a refuzat să participe la elucidarea cazului titlurilor de proprietate. Cunoscutul inventator al orașului, Dino Ciço, se pregătește pentru un voiaj la Hamburg. Cu acest prilej ne arătăm dezacordul față de articolul apărut la Tirana sub titlul : „Un nebun care crede că acum, în pragul războiului mondial,

își poate apăra orașul cu invenția sa epocală". Concetățeanul nostru T. V. a băut ieri 30 de cafele. Ordon camuflaj total în oraș. Comandantul orașului, Bruno Argivocale. Naștere, căsătorie, deces. Dh. Ka...

CAPITOLUL VI

VENEAM DE LA tata-mare. De data asta stătusem mai mult ca de obicei, ca pentru ultima oară. În timpul iernii aproape nimeni nu mai mergea pe-acolo. Iarna, în locul acela, era mai aprigă, iar vîntul te zgîlțîia din toate părțile. Iarna, în pustietățile acelea se putea duce doar tata, ca să împrumute cîte ceva.

Intrînd în casă am simțit că atmosfera nu mai era ca înainte. Mama și bunica coseau cîteva pături vechi. Le ajuta nora lui Nazo.

— Ce faceți aici ? le-am întrebat.

— Trebuie acoperite ferestrele în timpul nopții, îmi zise bunica. Așa a poruncit comandiru.

— Da de ce ?

— S-ar putea să bombardeze. Pe-acolo n-au anunțat ?

Am ridicat din umeri :

— Habar n-am.

— Au anunțat din casă în casă, adăugă ea.

Se auziră bătăi puternice în poartă.

— Xhexho, șopti mama.

Într-adevăr, Xhexho escalada scările.

— Ce mai ziceți, suratelor, întrebă cu sufletul la gură. Coaseți perdele ? Aoleu, ce nenorocire ! Aoleu, ce necazuri ! Ce ne-a fost dat să trăim, suratelor, ce grozăvii ! Să facem întuneric în casă, ca în mormînt.

— A ieșit cu noaptea în cap, ăla..., Harilla Lluka, și bătea din poartă-n poartă. Camuflaj, spunea, să se facă întuneric...

— Camuflaj obligatoriu, zise nora lui Nazo, fără să ridice ochii de jos. Așa se spune.

— Orbi-i-ar, blestemă Xhexho. Ca pe Vehip Chioru să-i văd pe toți, nemernicii.

N-am priceput pe cine blestema Xhexho și de ce.

Se auziră din nou bătăi în poartă. Erau Kako Pino și Nazo.

— Ați aflat ? întrebă Kako Pino. Se zice că vor închide și hornurile. Groaznic.

— Las' să le închidă pe toate, strigă Xhexho, și hornurile, și porțile, ba chiar, dacă vor, să închidă și closetele. S-a stricat lumea, Selfixhe-hăi, s-a stricat de tot. S-a dus pe apa sîmbetei...

— S-a stricat, repetă și Kako Pino. Abia de se mai face o nuntă pe săptămînă. Groaznic.

— Vacile sînt gonite de pe cîmp, iar pășunea se asfaltează. Zi și tu, Selfixhe, treabă-i asta ?

Discuția lîncezea. În timp ce Nazo vorbea cu bunică-mea, Xhexho îi șopti ceva la ureche nevestei lui Maksut. „Miresuca“ negă din cap, fără să ridice ochii de pe lucru. Xhexho se cruci.

Discuția trena de-a binelea. Își mai spuneau cîte ceva una alteia fără să ridice glasul, tăcute rămînînd doar Kako Pino și nora lui Nazo.

Și asta se prelungi destul de mult timp.

— Groaznic, mai făcu o dată Kako Pino fără a se adresa nimănui. Pe urmă se ridică și plecă. Peste puțin o urmară și Nazo cu noră-sa.

Nu era greu de priceput că în cartier se înstăpînise neliniștea.

Deschiderea și închiderea canaturilor, pocnetul porților ici-colo, șuieratul neîntrerupt al vîntului uscat, ba chiar și modul în care gospodinele își întindeau rufele pe sîrmă aveau ceva din neliniștea generală.

Oamenii nu se puteau obișnui cu camuflajul. Acest lucru li se păruse unora comic, alții nu-l înțelegeau, iar alții îl luau ca pe un semn rău. La trei zile după ce se dăduse ordinul, Bido Sherifi își scoase păturile din geam ; nu peste mult timp însă, din stradă un glas poruncitor sparse liniștea serii :

— *Spegni la luce !* [1]

Și cînd, a treia seară, mitraliera din punctul de observație a tras o salvă asupra casei cronicarului Xivo Gavo, la al cărui geam lumina se stingea întotdeauna ultima, am înțeles că ordinul era ordin și că nu era de glumit cu „oscuramento". Cineva stătea la pîndă în fiecare noapte, vigilent, și sancționa orice neregulă. Și nu-i scăpa niciodată nimic. Orașul accептă docil camuflajul.

---

[1] Stinge lumina ! (în italiană în original).

Acum, imediat după căderea nopții, străzile se cufundau în întuneric. Dispăreau în beznă casele, rămîneau parcă suspendate în aer, fantomatice, hornurile și minaretele, totul se volatiliza. „Oscuramento".

Printre subiectele zilnice de clevetealâ se afla și construirea aeroportului. Cuvîntul „aeroport", fărîmițat fără milă între dinții și gingiile goale ale babelor din oraș, scăpa dintre ele atît de ciuntit, încît cu greu mai putea fi recunoscut ; cu toate acestea, r-ul, p-ul și t-ul (grăunțe de nisip mozolite în salivă) legate între ele în cele mai ciudate feluri, aveau o extraordinară putere de sugestie.

Pe cîmpul căruia toți îi spuneau acum „cîmpul aeroportului", amenajările continuau zi și noapte. Sute de soldați și zeci de camioane se învîrteau toată ziua încoace și încolo, fiecare cu rostul lui, dar nouă, de la distanță, ni se părea că nu fac nimic. Zgomotul concasoarelor, al betonierelor și al rulourilor-compresor ajungea uneori pînă în oraș.

Tocmai în ultimele zile în oraș se produseră cîteva furturi. Profitînd de camuflajul obligatoriu, hoții intrau prin acoperiș (în orașul nostru cele mai multe jafuri se făceau prin acoperiș).

Imediat după primele furturi, pe deasupra orașului trecu pentru întîia oară un avion necunoscut. Zbura la mare înălțime și nu l-ar fi băgat nimeni în seamă dacă nu s-ar fi auzit de undeva de deasupra norilor un huruit greoi, străin urechilor noastre, venind în valuri, aidoma cu împreunarea a mii de

tunete. Avionul lăsă în urmă nedumerire, ca o perdea atîrnînd în falduri sub norii albi.

În zile următoare trecură și alte avioane, aproape mereu singuratice și la înălțime mare, ca și cînd ar fi vrut să ne arate că nu le interesa orașul nostru. Cui aparțineau oare? De unde veneau? Încotro se îndreptau? În ce scop? Cerul se arăta însă foarte indiferent și de neînțeles.

Poate că jafurile din oraș ar fi luat amploare dacă nu ar fi apărut pe neașteptate un monstru necunoscut: proiectorul. Venirea lui în oraș avusese loc în cea mai deplină clandestinitate și nimeni nu știuse nimic nu numai despre amplasarea lui în vecinătatea orașului, dar nici chiar despre existența lui; și asta pînă în momentul cînd unicul lui ochi, de ființă mitologică, s-a aprins pe coasta dinspre Zall într-o seară de octombrie. O coloană de lumină s-a ivit brusc, ca o reptilă transparentă, căutînd orașul. În prăpastia de întuneric lumina părea palidă, dar în clipa cînd atinse primele ziduri căpătă consistență și începu să alunece peste fațadele albite de groază, dezvăluindu-le cele mai neînsemnate zbîrcituri.

Același lucru se întîmplă și în nopțile care urmară. De fiecare dată lumina proiectorului căuta la început orașul și, găsindu-l, nu se mai dezlipea de el. Era aidoma unui animal acvatic gelatinos, care aluneca pe deasupra cartierelor modificîndu-și neîncetat contururile după contururile străzilor și caselor întîlnite în drum.

În vremea aceasta se înmulțiră vizitele „bătrînelor soacre", lucru explicabil dealtfel. Acestea, spre deosebire de „bătrînele vieții", de regulă ieșeau din casă în vremuri tulburi. „Bătrînele soacre" se deosebeau în multe privințe de „bătrînele vieții". Lor li se știa mai mult sau mai puțin vîrsta, de obicei ceva mai modestă decît a celorlalte. „Soacrele" se plîngeau de nurori, în vreme ce nurorile „bătrînelor vieții" erau moarte de mult. Se plîngeau de asemenea de reumatisme, de gută și de alte boli sîcîitoare, pe cînd „bătrînele vieții" cunoșteau doar nobila boală a pierderii vederii, pentru care însă nu se plîngeau niciodată. Întru nimic nu puteau fi comparate „bătrînele soacre" cu „bătrînele vieții".

Cum se întîmpla de obicei în asemenea ocazii, „bătrînele soacre" începură să bată străzile și străduțele. Sub picăturile rare ale ploii, înfășurate în broboadele lor negre, colindau orașul, din strada Cetății în cea a Vechiului Tîrg, din piața centrală spre podul Bătăilor, jur-împrejurul abatorului, sus, spre Varosh, sau jos, către Dunavat, cocîrjate sub greutatea veștilor și a prevestirilor rele.

Dinspre trecătorile din miazănoapte sufla un vînt uscat și rece. Îi ascultam șuieratul continuu și prin creier mi se învîrtea fără nici un rost expresia „cuvintele le ia vîntul", pe care o auzisem de dimineață. În ultimul timp se întîmpla cu mine ceva ciudat. Cuvinte și expresii arhicunoscute își dezvăluiau în fața mea sensuri noi, începînd să-și lepede înțelesul obișnuit. Îndeosebi expresiile formate

din două-trei cuvinte începură să se descompună într-un chip care mă uluia. Dacă auzeam pe cineva spunînd „îmi fierbe mintea“, vedeam parcă în fața ochilor, împotriva voinței mele, o tigvă care fierbea întocmai ca o oală cu fasole. În alcătuirea lor normală expresiile acestea aveau o anume energie. Acum, descompunîndu-se, topindu-se, descătușau o energie formidabilă. Le luasem frica. Încercam în fel și chip să le opresc, dar era imposibil. Aveam în cap un adevărat haos: cuvintele dănțuiau într-un vîrtej macabru, departe de orice logică sau real. Din cale-afară de rău mă chinuia expresia „mînca-și-ar capul“. Era greu de închipuit un om care-și mănîncă propriul cap și pe deasupra de neînțeles cum ar fi putut s-o facă, știindu-se că omul mănîncă cu dinții, iar aceștia, împreună cu gura, fac parte din cap.

Vorbirea zilnică, liniștită și sigură pînă acum, se clătinase dintr-o dată ca lovită de cutremur. Totul în ea se răsturnase, se spărsese, se împrăștiase. Pătrunsesem în împărăția cuvintelor. Eram supusul unei tiranii neînduplecate. Lumea se umplu pe neașteptate cu oameni care aveau dovleci în locul capetelor, ochii explodau ca niște artificii, sîngele se transforma într-un fel de înghețată roșie, limbile atîrnau ca niște frunze uscate, membrele multora erau din metal (aur sau argint), ici-colo se zărea cîte o bucată de carne cu doi ochi, orașul însuși era cuprins de friguri (îi văzusem geamurile zgîlțîindu-se și zidurile transpirînd cenușiu). Unii își smulseseră rădăcinile din pămînt și se învîrteau așa, alții se întrebau înnebuniți și fără rost „unde ai urechile, unde ai ochii“, cineva încerca să-și mănînce aproapele nu cu dinții, ci cu ochii, vopsitori necunoscuți vopseau în negru ușa vreunei case sau soarta cutăruia (de unde or mai fi ieșit și ăștia și de ce oare s-o da atîta importanță culorii cu care este vopsită soarta?) și, într-una din zile, unuia îi căzu pe cap dragostea ca o placă de piatră de pe acoperiș. Lumea se descompunea în fața ochilor mei. Fără îndoială, la toate acestea se gîndea Kako Pino cînd repeta întruna cuvîntul „groaznic“.

Era una dintre zilele în care tirania cuvintelor mă strîngea în chingi. Priveam acoperișurile povîrnite încercînd să pricep cum de putea dragostea să-ți pice pe cap. Unde este ea de fapt? Unde stă înainte de a cădea și în ce chip se prăvale în capul omului? Și cum de nu-i sparge capul și nici măcar nu-i face cucuie, în vreme ce și cea mai mică piatră poate face toate acestea? Totuși oamenii se plîng de ea, mai ales cînd sînt lovite fetele tinere.

Bătăile salvatoare în poartă se auziră în toată casa. După ciocănituri o recunoscui pe Xhexho. Iar modul în care bătea, la intervale scurte, îmi dădu de veste că se întîmplase ceva neobișnuit. Mama, speriată, se duse să deschidă, iar bunica rămase în așteptare, în capul scărilor. Imediat însă coborî și ea. La etaj nu se simțea nici o mișcare. Acolo, jos, se întîmpla ceva. Poarta se deschise din nou.

Intră cineva. Altcineva ieși. Pe urmă se mai auzi cineva intrînd. Voci de femei — în surdină. Începui să cobor cu grijă, nu cumva să atrag atenția. Într-adevăr, acolo jos se petrecea ceva. Poarta scîrții din nou. De jos cuvintele veneau amestecate într-un murmur comun. Lipicioase ca un abur. Am coborît. Nimănui nu-i ardea de mine. Femeile stăteau în picioare, pe lîngă gard, în jurul cisternei, pe ultimele trepte ale scării. În afară de Xhexho mai veniseră Nazo cu noră-sa, Kako Pino, nevasta lui Bido Sherifi și încă o vecină. După tulbureala din priviri, după cum alunecase broboada de pe capul lui Xhexho dezgolindu-i părul incolor și după semnele lăsate pe fețele lor de litaniile nesfîrșite, am priceput că se întîmplase ceva neobișnuit. Vorbeau fără șir, toate odată. Se petrecuse ceva îngrozitor, dar din vorbele lor nu se putea înțelege ce anume. Nu era vorba de vreo moarte, nici de o boală ciudată. Era ceva mai rău. Xhexho stătea la mijloc și răsuflarea ei grea ca un baros răspîndea împrejur groază.

Am tras un timp cu urechea, dar tot degeaba. Vorbeau despre un fel de casă. Cică italienii ar fi deschis o casă. Casa aceasta avea un nume foarte simplu. Ceva care semăna cu biblioteca publică a orașului. Cu toate acestea, femeile erau îngrozite. Și blestemau. Auzisem vorbindu-se despre case din zahăr, în care ședeau frumoase prințese. Casa asta pasămi-te era blestemată, de vreme ce tulburase un oraș întreg.

— Cîte un bărbat de fiecare familie, zise Xhexho, cu glas hodorogit. Așa au spus. Și dacă nu se lasă cu binele, or să-i ia cu forța. Cîte unul din fiecare casă.

Femeile începură să-și smulgă părul din cap. Numai nora lui Nazo stătea liniștită. Holbîndu-și ochii jur-împrejur, Xhexho mă descoperi pe mine.

— Să nu dea dracu să te duci, zbieră.

— Tacă-ți fleanca, o ocărî bunica, ce ai cu băiatul ?

— Groaznic, făcu Kako Pino, cu siguranță pentru a suta oară.

— Cînd o să-și bage lumea mințile-n cap ?! zbieră din nou Xhexho către bunică-mea, de parcă s-ar fi adresat reprezentantului municipalității.

În vremea aceasta se auzi din nou poarta. Era mătușă-mea din partea lui tata, Xhemo.

— Ce puneți la cale, muierilor, ce mai urziți ? întrebă încă din poartă.

Mătușa Xhemo venea rar la noi în vizită : de două-trei ori pe an. Era înaltă, dreaptă și osoasă. Suferea de mania curățeniei, ceea ce-i adusese oarecare faimă în familia noastră. Nu mînca nimic din mînă străină. Pîinea, mîncarea, cafeaua, ceaiul, toate și le făcea cu mîna ei. Lingura, farfuria, ceașca, ibricul le ținea într-un loc anume. Cînd se ducea în vizită lua cu sine într-o batistă curată de-ale gurii, iar în alta ibricul, ceașca, lingura și un pahar. Toți îi știau mania și nimeni nu se simțea jignit cînd în mijlocul ospățului ea își etala prînzul sau cina sa simplă.

Acum asculta cu răbdare explicațiile celorlalte referitoare la *casa* aceea ciudată.

— Fir-ați să fiți, zise la urmă, nu știam ce s-a întîmplat. Credeam că s-a deschis aia, aia,... cum se zice, *cantina* municipală.

De multă vreme o chinuia ideea cantinelor. Nu-și putea imagina o nenorocire mai mare ca aceasta.

— Și voi de ce vă plîngeți ? se răsti la celelalte. Să-și facă griji alea cu bărbați tineri, și privi către nora lui Nazo, haida-de. Da voi ? Fir-ați să fiți !

„Miresuca“ zîmbi la început, pe urmă, spre mirarea tuturor, duse mîna la gură și începu să rîdă tare. Nazo îi dădu un ghiont.

Femeile plecară. Bunica și mătușa Xhemo urcară încetișor treptele de lemn pînă la etajul al doilea.

— Ce-o mai fi și cu asta, Selfixhe-soro ? o întrebă pe bunica.

— Da păi, făcu bunica, străinul vine cu ale lui. Că nu e fată tînără sau nevastă să iasă la geam că italienii nici una, nici două, scot oglinda din buzunar și le fac semne.

— Încă din prima zi cînd au venit se vedea cît de colo că sînt niște marțafoi, zise mătușa. Atîtea armate am văzut, dar soldați să se dea cu briantină, ca ăștia, nu mi-a fost dat să întîlnesc.

— Dacă ar fi fost doar asta, treacă-meargă, dar ceea ce se face acolo, și bunica arătă cu capul către aeroport, deloc nu-mi place.

Mătușa oftă.

— O să fie război, Selfixhe.

În vremea aceasta, de pe la ferestre, femeile continuau discuția despre noua casă cu nume neobișnuit, „casa publică“. Peste ea cădeau toate fulgerele cerului, o ardea focul și o scrumuia de sute de ori pe zi și tot de sute de ori se năruia. Se părea însă că renăștea de tot atîtea ori din propria-i cenușă, pentru că blestemele nu conteneau. Un nou contingent de „bătrîne soacre“ se năpusti pe străzi și pe străduțe. Vîntul dinspre nord continua să sufle îndărătnic. În bătaia lui, broboadele soacrelor fîlfîiau, iar din colțul ochiului pornea să atîrne o lacrimă, ca un sloi de gheață la fereastră. Dar pe ele nimic nu le oprea din drum.

Fără îndoială, orașul era bolnav. Și nu era greu să observi lucrul acesta. Geamurile dîrdîiau întruna. Zidurile nădușeau. Hornurile gemeau. Noaptea, proiectorul își aprindea unicul ochi, aidoma ciclopului Polifem. Visam uneori că alergam cu un țăruș fumegînd în direcția lui, hotărît să-i străpung ochiul acela groaznic. În urma mea urletele lui umpleau noaptea.

Vremurile erau tulburi și nimic nu-ți inspira încredere. Gîndul îmi zbura la pămîntul nesigur din jurul casei lui tata-mare. În curînd pămîntul avea să se miște și pe la noi. Evenimentul acesta îl așteptam cu toții.

Îl văzui pe Ilir coborînd în fugă pe ulița Nebunilor.

— Știi ? mă întrebă încă din ușă. Pămîntul este rotund ca un măr. L-am văzut acasă,

l-a adus Isa. Rotund-rotund, și se învîrte mereu.

I-a luat destul timp ca să-mi explice tot ceea ce știa.

— Da alea cum de nu cad ? l-am întrebat, nevenindu-mi să cred că sub noi, pe partea cealaltă, există orașe și case și oameni.

— Nu știu, mi-a răspuns el. Am uitat să-l întreb pe Isa. Să-i vezi cum stau, el și Javer, și se uită ziua întreagă la globul pămîntesc. Javer a ciocănit în el cu degetul și a zis „cît de curînd o să se transforme în abator".

— În abator ?

— Da. Așa a zis. Pămîntul o să fie înecat în sînge. Așa a zis.

— Și de unde o să iasă atîta sînge ? l-am întrebat. Cîmpiile și munții nu au sînge.

— Poate că au, mă contrazise el. Dacă ei au spus așa, înseamnă că ceva trebuie să fie. Cînd Javer a zis chestia aia cu abatorul, eu le-am mărturisit că am fost la abator și am văzut cum se taie oile.

Ei au rîs și mi-au spus : „să vezi cînd or să intre statele la tăiere".

— Statele ? Alea de pe timbrele noastre ?

— Te cred. Alea sînt statele.

— Și cine, mă rog, o să le taie ?

Ilir ridică din umeri.

— Nu i-am întrebat.

Gîndul îmi rămăsese la abator. Vorbind despre aeroport, Xhexho a zis într-o zi că iarba și cîmpul vor fi acoperite cu ciment. Cu ciment umed și alunecos. Peste orașe și țări se va întinde un furtun din plastic, ca să se

spele sîngele. Probabil că așa arată la început un abator. Mult mai greu îmi imaginam momentul îngrămădirii statelor înăuntru și behăiturile lor. Țăranii cu sumanele negre. Măcelarii în alb. Berbecii, oile, mieii. Spectatorii. Cei ce așteaptă. Bate ceasul. Franța, Norvegia. Baltă de sînge. Behăiturile Olandei. Luxemburgul-miel. Italia (nu știu de ce) în chip de capră. Un țipăt singuratic. Al cui o fi ?

— Dar despre casa aia ce-ai mai auzit ? mă iscodi Ilir.

— Am auzit numai lucruri rele. Rele și foarte rele.

— Știi, cică acolo sînt o mulțime de fete frumoase.

— Adevărat ? Xhexho spune că-s doar niște afurisite.

— Ba toate sînt frumoase.

— Frumoase ? Văleu, că prost mai ești !

— Prost ești tu !

Liniște.

— Tu și despre călugărițe ai spus că sînt urîte, îmi zise după un timp Ilir.

— Așa am auzit la Xhexho.

— Prostii, află că sînt foarte frumoase. Am să-ți povestesc o chestie, dar să nu mai spui la nimeni, da ?

Scoase din buzunar ceva ca un ban strălucitor.

— Vezi asta ? Mi-a dat-o ieri o călugăriță.

Am privit-o cu atenție. Era nespus de frumoasă.

— Ieri, pe cînd treceam pe sub fereastra lor, a ieșit una care mi-a zîmbit și m-a mîngî-

iat pe cap. Apoi mi-a dat asta. Ştii cine este femeia de aici ? Sfînta Maria. Aşa mi-a spus.

Am rămas cu gura căscată.

— Ai să mă duci şi pe mine acolo ?

— Sigur că da. Numai să nu spui la nimeni.

În vremea asta bordelul continua să facă vîlvă în oraş. Xhexho venea şi pleca de la noi aducînd ştiri din ce în ce mai greu de crezut. Vîntul nu contenea. De zeci de ani, îşi aminteau cei bătrîni, nu mai bătuse un asemenea vînt. Se zicea că bătrînul Xivo Gavo îşi notase totul în cronica lui.

Zilele acelea se făcu prima probă a sirenei de alarmă aeriană. Era pe la prînz cînd auzirăm un urlet de-ţi îngheţa sîngele în vine.

— Soacra lui Bido Sherifi, zise bunica, numai ea zbiară aşa.

Tata şi mama alergară la fereastră. Urletul continuă, dar se văzu că nu era un strigăt omenesc. Venea în trombă şi tocmai cînd credeai că se potolise pornea din nou, zgîriind cerul. Nici o sută de soacre ca a lui Bido Sherifi nu ar fi fost în stare să urle aşa.

— Asta-i o sirenă, zise tata, am mai auzit în Egipt.

Bunică-mea a rămas stupefiată.

De atunci oraşul a rămas cu sirena pe cap.

— Bocet de înmormîntare ne mai trebuia acum, rosti Xhexho după ce ne salută pe toţi. Asta ne mai lipsea, Selfixhe. Acum sîntem pregătite, doar aia cu coasa mai întîrzie.

Ca şi cum asta n-ar fi fost de-ajuns, tot zilele acelea se mai petrecu ceva care îi uimi

pe cei care scăpaseră neuimiţi, şi anume însurătoarea lui Argjir Argjir.

Observasem mai demult că uneori vestea că cutare sau cutare se va însura provoca nemulţumiri unora şi bucurie sau indiferenţă altora ; nu mi-aş fi închipuit însă niciodată că o astfel de veste ar putea să pice ca o nenorocire peste capetele tuturor, fără excepţie. O să se însoare Argjir Argjir, ai auzit ? Să nu mă mişc. Chiar o să se însoare ? Usca-ţi-s-ar gura ! Argjir Argjir o să se însoare. Ce-ai zis ? O să se însoare. Cum ? Cum ? O să se însoare. Nu se poate. A chemat-o pe Kako Pino ca să-i gătească mireasa. Nu. Nu este posibil. Nu se poate. Nu şi nu. Zău, am auzit şi eu. E adevărat ? Te cred. O, ce ruşine. De trei ori ruşine.

Argjir Argjir era un bărbat negricios, cu o voce subţire ca de femeie. Se învîrtea prin toate cartierele şi-l cunoşteau toţi. Se spunea despre el că ar fi pe jumătate bărbat, pe jumătate femeie, şi era singurul care intra şi ieşea din orice casă, chiar şi atunci cînd bărbaţii erau la lucru. Argjir le ajuta pe femei la treburile casnice, le supraveghea copiii cînd ele se luau cu altele ; le ajuta să aducă apă sau făcea diverse comisioane. Avea unde locui şi se spunea că le ajută pe femei nu pentru că ar fi nevoiaş, ci pentru că-i plăceau compania lor, discuţiile şi treburile casnice. Era ceva anormal în toate acestea, dar şi scuzabil, cîtă vreme i se dusese vestea că ar fi bărbat şi femeie în acelaşi timp. De ani şi ani de zile, ca o despăgubire pentru batjocura

pe care o îndurase, dar şi ca o consolare a defectului său, Argjir Argjir cîştigase un drept pe care nu-l avea nici un alt bărbat: acela de a sta nestingherit pe lîngă femei sau fete.

Şi iată că dintr-o dată Argjir Argjir anunţă că se va însura. Sfidarea era evidentă. Bărbatul cu voce subţire se declara pe neaşteptate bărbat. Ani în şir acceptase cele mai înjositoare şi deşuchiate glume, dar iată că acum se răzbuna. Oraşul turba. Lovitura fusese mortală. Nu exista casă căreia Argjir să nu-i fi păşit pragul, nici femeie pe care să n-o fi cunoscut. Un nor de îndoială se ivi deasupra oraşului.

Speranţele că lucrul acesta n-ar fi adevărat căzură una după alta. Fusese anunţată Kako Pino. Fusese angajată orchestra. Ba chiar se fixase şi ziua nunţii. Aşteptările ca Argjir Argjir să se răzgîndească nu dădură rezultat. Se spunea că fusese ameninţat în cîteva rînduri, dar nimic nu-l convinsese. Ameninţările se repetară. El rezistă iarăşi. Toate acestea se făcură fără scandal, şoptit printre buze, sau prin scrisori anonime. Nimeni n-ar fi vrut să înceapă primul, pentru că despre acela s-ar fi spus că are motive mai temeinice decît ceilalţi să facă lucrul acesta.

Şi nimeni n-a priceput vreodată ce l-a împins pe bărbatul cu glas subţire să se hotărască aşa, dintr-o dată. Ce-o fi cu el? Cum să facă el una ca asta? Şi mai ales de ce? De ce? În cele din urmă veni şi ziua sorocită. Era de fapt una dintre nopţile cu camuflaj obligatoriu. Vîntul care bătuse două săptămîni în şir se oprise pe nepusă masă. După şuieratul lui neîntrerupt liniştea deveni mai apăsătoare. Ochiul reflectorului se aprinse şi se stinse din nou. Daireaua nunţii suna necontenit, parcă anunţînd oraşul că îşi pierdea definitiv onoarea.

S-a umplut paharul, hotărî Xhexho. Acum, după spusele ei, urma năvala apelor negre.

— Asta ne mai lipsea acum, s-a însurat şi hermafroditul ăla, îi zise Isa lui Javer, trăgînd din ţigară în întuneric.

— Aşa e, răspunse Javer. Oraşul ăsta e ca Sodoma şi Gomora.

LOVITURA A FOST năucitoare. Sirena tăcuse. Orașul s-a cutremurat ca un epileptic, gata să cadă. Era duminică, ora nouă dimineața. Pentru prima dată în existența lui, străvechiul oraș, lovit de mii de ori de catapulte, proiectile, berbeci de asalt și tunuri, în duminica asta de octombrie a fost lovit din cer. Temeliile au gemut, orbite de durerea izbiturii. Mii de ferestre, îngrozite, și-au lepădat geamurile cu zgomot mare.

După lovitură totul părea că asurzise. Orașul, înnebunit, privea spre cerul senin care parcă încerca să se dezvinovățească pentru imensitatea lui. La orizont se îndepărtau cele trei cruciulițe argintii care cutremuraseră din temelii toată acea cantitate imensă de piatră.

În bombardament au murit șaizeci de inși. Pe bătrîna vieții Neslihan au găsit-o printre dărîmături, acoperită de la mijloc în jos de pietre, bîrne și bucăți de tencuială. Bătrîna nu înțelegea ce i se întîmplase. Dădea din mîini și striga: „cine m-a lovit?“ Avea o sută patruzeci de ani și era oarbă.

din cronică

Pregătește-te contra atacurilor aeriene. Construiește un adăpost care te va apăra pe tine și familia ta de bombele engleze. Ține pregătite în casă vase cu apă și saci cu nisip. Adu-ți la îndemînă un topor, o lopată și o cange. Primăria orașului. Judecată. Sechestru. Proprietate. Toate procesele juridice sînt întrerupte pînă la o dată ce se va anunța ulterior. Concetățeanul nostru Argjir Argjir a fost găsit mort în dimineața ce a urmat nefericitei lui căsătorii. Orașul nu l-a iertat pe cel care îl sfidase. Dr. S. Çuberi. Boli venerice. În fiecare zi între orele 16—20. Lista victimelor bombardamentului: P. Shtako, R. Mezini, V. Balloma.

CAPITOLUL VII

ORAȘUL A FOST bombardat în fiecare zi din săptămîna aceea. Orice altceva a fost dat uitării. Nu se mai vorbea decît despre bombe și avioane. A fost trecută sub tăcere pînă și moartea lui Argjir Argjir, pe care l-au găsit ucis în zorii zilei, imediat după nuntă. Ucigașul, ca și cei care-l amenințaseră, au rămas necunoscuți.

În ziua a șaptea de la primele bombardamente s-a întîmplat ceva nu tocmai lipsit de importanță : pe strada noastră a fost pusă o plăcuță de tablă. Într-o dimineață, foarte devreme, cîțiva necunoscuți au fixat-o pe zidul nostru, în dreapta porții. Pe placă era scris cu negru : „Adăpost antiaerian pentru 90 persoane“.

Pe strada noastră nu mai existase vreodată un alt anunț. Nu mai văzusem pe aici un asemenea afiș, cu excepția ordonanțelor primăriei, pe care, după două-trei zile, le uda ploaia și le dezlipea vîntul. Mi-am mai amintit cîteva cazuri cînd pe pereții caselor fuseseră scrise, cu creta sau cu creionul, cuvinte porcoase. Dar astea erau rarități. Prima tă-

bliță adevărată era cea fixată acum în dreapta porții noastre.

În ziua aceea toți trecătorii se opreau în fața ei, iar cei care știau să citească explicau și celorlalți despre ce era vorba.

— E de vînzare casa ?

— Nu, moșule. E vorba despre altceva.

— Anume ?

— Ne spun că trebuie să intrăm în pivniță cînd or mai veni să bombardeze. Chiar aici.

— Nu mai spune !

Stăteam în poartă și le zîmbeam trecătorilor, ca și cînd le-aș fi spus : vedeți, asta mai zic și eu casă. Eram tare mîndru. În cartierul meu erau multe case mari și frumoase, dar pe nici una dintre ele nu fusese pus un asemenea anunț ; nici pe cea a lui Çeço Kaili, nici pe cea a lui Bido Sherifi, ba nici chiar pe cea a lui Mak Karllashi. Asta, îmi spuneam, înseamnă că nici una nu este mai solidă decît a noastră.

Continuam să zîmbesc trecătorilor, dar, ciudat, nici unul nu mă lua în seamă. Cu o singură excepție, Harilla Lluka, cel mai fricos din cartier, care, îndată ce mă văzu, își scoase pălăria și mă salută cu respect.

Dar pe mine indiferența celor mari mă lăsa rece. Stăteam în poartă și așteptam cu nerăbdare să apară Ilir, cu care mă certasem în urmă cu vreo două zile, contrazicîndu-ne cu privire la trăinicia caselor noastre. Cu Ilir aveam mereu asemenea discuții. Nu de mult ne-am ciondănit îndelung și tot n-am reușit să stabilim exact pînă unde putea arunca re-

gele cu piatra. Eu susțineam că ar putea arunca pînă în rîpa de la Sfînta Treime, în vreme ce Ilir se încăpățîna să mă convingă că piatra n-ar fi putut depăși coasta Zall. Hai, spunea el, cel mult pînă la podul de peste rîu, mai mult niciodată.

Naiba știe cît ar fi putut continua cearta, dacă n-ar fi apărut problema adăpostului. Pentru asta ne-am certat încă și mai mult, și chiar eram gata de orice. Ne-am fi putut lua la bătaie, ne-am fi putut înjura și lovi cu pietre, dacă necunoscuții aceia n-ar fi fixat pe zidul nostru placa de tablă cu vorbele ei grozave : „Adăpost antiaerian pentru 90 persoane".

Dar Ilir, ca să-mi facă în necaz, nu-și făcu apariția. Cu siguranță a auzit ceva și s-a dus acasă pe furiș, strecurîndu-se neobservat. După ce l-am așteptat destul la poartă, m-am plictisit și m-am lăsat păgubaș. Pe urmă am coborît în pivniță și i-am admirat cu respect zidurile groase, nevăruite de mult.

Pînă acum fusese un loc lipsit de importanță. Puneam acolo cărbunii sau stingeam varul. Pivnița era cenușăreasa, în comparație cu camera cea mare de la etajul doi. Aceasta avea șase ferestre, înalte cît tata. Tavanul era galben, din lemn sculptat. Toți ai casei o îngrijeau : mama îi freca lemnăria pînă devenea galbenă precum ceara, perdelele din ferestre erau albe, numai dantele, și pernele de pe sofa, pe care se așezau bătrînele venite în vizită ca să-și soarbă cafeaua și să spună toate acele vorbe înțelepte, erau împodobite cu lucrături de mînă. Era ușor să întrevezi ciuda

celorlalte camere, ba chiar a coridoarelor, în fața acestei situații. Ciudă care se vedea în ferestrele lor mici, în plafoanele coșcovite și în ușile înguste.

Și iată că, pe neașteptate, lucrurile se schimbară în ziua în care căzură primele bombe. În acea zi geamurile camerei celei mari se sparseră și totul se răvăși cumplit, în vreme ce pivnița tăcută și neînsemnată nu păți absolut nimic.

Îmi părea rău pentru camera de oaspeți, pe care o părăsiseră toți. În timpul bombardamentului, cînd stăteam în pivniță, în afara oricărei primejdii, mă gîndeam cu părere de rău la camera de la etajul doi, care se zgîlțîia și trosnea acolo sus, singură de tot. O asemuiam cu o femeie frumoasă dar speriată, isterizată de-a dreptul, în timp ce beciul era o bătrînă surdă, dar plină de vitalitate. Îndată ce camera cea mare își pierdu importanța, pivnița deveni partea cea mai însemnată a casei. Acum, casa noastră părea întoarsă cu susul în jos.

De la fereastra camerei celei mari, părăsită definitiv, priveam casele din față, expunîndu-și acoperișurile sub ploaia măruntă a toamnei. Mi-am zis că, desigur, după primul bombardament, în fiecare casă se produsese o răsturnare a situației — asemănătoare cu cea de la noi. De mult, poate, gropile și șanțurile orașului așteptau un asemenea eveniment. Probabil știau că avea să vină o zi în care se vor bucura și ele.

Veniseră vremuri grele pentru etajul doi al orașului. Cînd se construia cîte o casă, lemnul, mai versat, se cocoța la etajul al doilea, lă-

sînd pietrei temeliile, pivnițele și cisternele. Acolo, în semiobscuritate, piatra avea de înfruntat igrasia și apele subterane, în vreme ce lemnul împodobea etajul al doilea, cioplit și lustruit cu grijă. Etajul doi era ușor, aproape ireal. El era visul orașului, capriciul, zborul imaginației lui. Această imaginație era totuși limitată. Dînd libertate etajului de sus, orașul se căise poate și se grăbise să-și îndrepte greșeala. El acoperise totul cu piatră, vrînd să arate încă o dată că aici era împărăția pietrei.

Oricum mie îmi plăcea această epocă a pivnițelor și a subteranelor. Prin tot orașul fuseseră fixate acum plăci de tablă pe care scria „Adăpost antiaerian pentru 15 persoane“ sau „pentru 22 persoane“ sau „pentru 35 persoane“. Anunțuri cu „Adăpost antiaerian pentru 90 persoane“ erau foarte rare. Mă mîndream cu casa noastră care ajunsese centrul întregului cartier. Și atmosfera din casă se însuflețise simțitor. Lăsam deschise ambele canaturi ale porții, ca oamenii să poată intra imediat ce se auzea sirena de alarmă. Erau unii care venea din timp și stăteau ore întregi pe capacul care acoperea pivnița. Acolo mîncau, fumau și discutau.

Beciul era destul de adînc. Îl despărțea de cisternă un zid gros. Aerisirea se făcea printr-un orificiu îngust, și de aceea aerul devenea uneori irespirabil.

Casa noastră devenise un adevărat talmeș-balmeș și nu era zi în care să nu se întîmple

cîte ceva: unul își sucea glezna alergînd pe scări, altul se certa cu vecinul pentru un loc mai bun, iar al treilea ar fi vrut să fumeze, dar nu-l lăsau ceilalți, cărora fumul le făcea rău. Cel mai mult se certau pentru locuri. Aduceau cu ei scoarțe, pături, ba chiar și saltele, și permanent se incomodau unii pe alții.

— Ce vremuri, să te bagi sub pămînt, zise Bido Sherifi.

— O să mai tragem destul din cauza ciinilor ăștia de italieni, oftă Mane Voco.

— Sst, să nu fie vreun turnător.

— Și englezul, în loc să bombardeze cazărmile sau aeroportul italienilor, prăpădește orașul sub bombe.

— Ah, am spus eu, aeroportul ăla afurisit ne-a adus toate astea pe cap.

— Sst, mai încet.

— Nu mă supăra, fă, că toată viața am vorbit încet, se răsti la nevastă-sa Bido Sherifi.

În afară de vecinii noștri, în pivniță veneau tot felul de oameni. Erau unii pe care-i vedeam pentru prima oară, sau alții pe care acum îi vedeam mai deaproape. Qani Kekezi, scund, roșu la față, își rostogolea ochii în toate părțile, de parcă-ar fi căutat pisici. Femeilor, și mai ales lui Kako Pino, le era frică de el. Doamna Majnur, rudă cu bogătașii Kavoi, își ținea întruna batista la nas. În urmă cu vreo două luni, un țăran tocmai dădea jos desagii de pe catîr, în fața porții ei. Era murdar tot (căzuseră probabil și el și catîrul în vreo băltoacă), plin de noroi pînă și pe față. De la fe-

reastră, doamna Majnur se plîngea cuiva dinăuntru : „Doar ăsta aduce recolta după învoială, dragă. Ceilalți au început să mă înșele. O să-i reclam la poliție. Chiar mîine o să mă duc.“ Nu puteam să-l uit pe țăranul plin de noroi și, de cîte ori o vedeam pe doamna Majnur, mi-l aminteam.

Spre mirarea mea, Xhexho dispăruse. Așa se întîmpla din cînd în cînd : Xhexho dispărea fără urmă. Nimeni nu era îngrijorat, nimeni nu se mira cînd apărea din nou.

Cîteodată coborau în pivniță oameni necunoscuți : trecători pe care îi prindea bombardamentul pe drum, sau dintre cei care veneau în vizită la vecinii noștri. Așa veni într-o zi bătrînul artilerist Avdo Babaramo împreună cu nevastă-sa. Își găsi un loc printre bătrînii care de obicei puneau țara la cale. Erau discuții nesfîrșite în care se pomeneau nume de state, de regi și prim-miniștri. Adeseori discutau și despre Albania. Ascultînd cu atenție, mă căzneam să pricep cum o fi în realitate Albania asta. O fi oare formată din tot ce vedeam în fata ochilor : curți, case, nori, cuvinte, glasul lui Xhexho, ochi, simțăminte, sau numai dintr-o parte din ele ?

— Odată, la Izmir, m-a întrebat un derviș : cine ți-e mai aproape, familia sau patria, zise artileristul Avdo Babaramo. Țara, mă deșteptule, i-am răspuns. Familia ți-o poți alcătui într-o zi. Uite, spre pildă, ieși într-o seară de la cafenea, găsești o femeie în colțul străzii, o duci la hotel și gata, ai și familie și copil dacă vrei. Da țara, oare poți s-o faci într-o seară,

ieșind de la cafenea ? Nu poți, nu numai într-o seară, dar nici într-o mie de seri nu poți.

— Fir-ai să fii, îl repezi nevastă-sa. Te-ai ramolit de tot. Cu cît îmbătrînești, cu-atît te ticnești mai tare.

— Stai, femeie, în banca ta, se burzului bătrînul. Ce știi tu ce este politica...

— Da, da, politica-i încurcată rău, îl susținu un alt bătrîn.

— Încurcată, bine zis.

De obicei discuțiile erau întrerupte de șuieratul sirenei de alarmă. Atunci se repezeau cu toții pe scări. Întotdeauna bunica era ultima. Treptele pîrîiau jalnic sub pașii ei. Repede, bătrînico, repede. Dar ea nu se grăbea niciodată. Mereu găsea cîte o pricină care s-o întîrzie. Se întîmpla uneori ca primele explozii s-o găsească în capul scărilor. În momentul acela ea făcea un gest care amintea de alungarea unei insecte sîcîitoare și, ducînd mîna la ureche, zicea :

— Trăsni-te-ar !

Îi priveam pe cei doi care se îngrămădeau pe scări și-i căutam printre ei pe Çeço Kaili și fiică-sa. Dar Çeço Kaili, roșcovanul, nu se arăta deloc. El, îmi ziceam, preferă să înfrunte bombele englezești decît să-și scoată fata în lume. Nu venea nici bătrînul Xivo Gavo, care-și scria zi și noapte cronica. Nu veneau nici „bătrînele vieții“. Și asta în vreme ce Aqif Kashahu venea împreună cu nevasta, cei doi fii și fata. Pe cît de înalt și zdravăn era Aqif, pe-atît de slăbănoagă era fiică-sa. Nu scotea o vorbă și stătea într-un colț, teri-

bil de gînditoare, Bido Macbeth Sherifi îl privea țintă pe Aqif Kashahu, ca și cînd în fața lui s-ar fi aflat o fantomă. Nevastă-sa, de cîte ori cobora în pivniță, își scutura palmele de făină. Fantomaticul Aqif Kashahu îi privea pe rînd, pe toți. Pivnița era plină.

— Alarmă !

Sirena urla la început cu temere, ca trezită din somn, apoi din ce în ce mai tare. Între două urlete, o pauză. Adîncă. Pe urmă din nou un semnal. Acut, în trombă. Iar o pauză. Iar un urlet. Urlet. Urlet. Ca o cochilie, adăpostind un șuierat care încerca să răzbată afară. Șuierat. Groaznic. Apoi bombele. Aproape de tot. Brusc, o mînă nevăzută ne trînti pe toți la pămînt. Cele două lămpi cu petrol se stinseră. Se făcu întuneric. În întuneric se auzi un țipăt. Liniște. Eram cu toții morți.

Iar liniște. Pe urmă mișcă cineva. Un zgomot, asemănător cu cel făcut de aprinderea unui chibrit. De fapt nu muriserăm. O flacără minusculă și pîlpîiri slabe de lumină. Pe urmă lampa cu petrol se aprinde timid. Începurăm să ne mișcăm. Eram vii. Fu aprinsă și lampa cealaltă. Stupoare. Era o victimă. Mîinile subțiri ale fetei lui Aqif Kashahu atîrnau fără viață. Și capul, la fel. Părul castaniu i se revărsa pe umerii nemișcați.

Aqif Kashahu dădu un strigăt pe care-l așteptam înfiorat. Dar strigătul nu era de durere, ci de mînie. Fata mișcă din cap. Apoi se întoarse către noi, buimacă. Brațele imobile se contractară. Băiatul care o îmbrățișase și o sărutase în tot timpul bombardamentului se foi și el.

— Cățea, strigă Aqif Kashahu. Mîna lui grea o prinse de păr și o tîrî după el. Fata încercă să se ridice, dar căzu din nou. El o duse tîrîș chiar prin mijlocul adăpostului și numai în dreptul scărilor ea reuși puțin să se ridice în patru labe. Tată-său nu-i dădea drumul deloc.

De afară răzbătu pînă la noi șuieratul bombei, dar Aqif Kashahu nu se întoarse din drum. Trăgînd-o de păr, o scoase în stradă, în vreme ce exploziile se întețiră. Așa se depărtară printre bombe.

Băiatul care o sărutase se retrăsese în cel mai îndepărtat ungher și ne privea pe toți cu o privire ciudată. Nu-l mai văzusem niciodată. Era blond și avea ochii albaștri. Bărbia îi tremura nervos. Prudent, ca și cum ar fi trecut printre dușmani, se strecură pe lîngă noi și ieși afară.

De cum ieși, începură comentariile.

— De unde a mai apărut și ăsta, măi muieri ?

— Da cine credeți că l-a mai văzut vreodată ?!

— Ce nenorocire !

— De necrezut !

— Vai nouă !

— Pe ea ați văzut-o, ce scroafă ?!

— Mai rău ca „alea".

— Ca italiencele.

Femeile se văicăreau potrivindu-și mai bine țolul sub ele, rosteau „of-of". Bărbații se priveau tăcuți.

— Dragoste, murmură ca pentru sine Javer.
Isa privea în gol.
Ceilalți fierbeau.
S-a comentat mult evenimentul acesta. Multora nu le dădeau pace brațele nemișcate ale fetei, ținînd strîns umerii băiatului. Încet-încet, în fața lor, cele două brațe deveneau două membre dezgustătoare. Se vedeau sugrumați de ele. Fără pic de aer. Cu limba afară.
Dar, așa cum se întîmplă adesea, în sînul unei întîmplări nemaipomenite apare sîmburele unei alte întîmplări și astfel, pe fondul comentariilor despre recenta ispravă a fetei lui Aqif Kashahu, își făcură loc unele observații asupra ultimelor ciudățenii descoperite de inventatorul Dino Çiço.
De multă vreme cetățeanul Dino Çiço nu mai avea somn și le strica și celorlalți somnul cu cîteva schițe și calcule nemaiauzite vreodată pe-aici. Se spusese că, în legătură cu aceste cifre fabuloase, se arătaseră foarte interesați cîțiva savanți austrieci sau japonezi (nu se știa cu precizie), care-l invitaseră pe inventator să lucreze cu ei, dar că acesta nu acceptase. Pe urmă, aceiași savanți de renume s-ar fi străduit să capete patentul invenției, încercări soldate tot cu eșecuri.
Îndelungile experimentări ale cetățeanului Dino Çiço s-au desfășurat în cel mai mare secret. Era o muncă trudnică, care-i alungă culoarea din obraji și-i congestionă ochii. Orașul își amintea și de alți oameni care-și închinaseră viața cifrelor și științei. Învățătorul Qani Kekezi declarase odată că din sacrificarea unei pisici învăța mai mult decît din o mie de cărți de anatomie.

Dino Çiço avea însă altele de făcut. Cînd în partea de jos a orașului începuse construirea aeroportului, el își abandonă momentan munca și se dărui unei noi descoperiri. Începu să lucreze la planurile unui avion. Avea să fie un avion deosebit, care nu funcționa cu benzină, ci cu „perpetuum mobile". Numele acestui combustibil era pronunțat în cele mai ciudate feluri și, în cîteva rînduri, de la el porniseră certuri, ba chiar bătăi și vătămări corporale, după care pronunțarea se diferenția și mai mult.
Odată cu primele bombardamente, discuțiile despre noua invenție a lui Dino Çiço, care, nu numai că avea să apere orașul, dar chiar îl va face cunoscut în lume, se întețiră, alimentate mai ales de babe și copii. Avioanele fără benzină aveau să revoluționeze aviația. Avioanele acestea erau culmea tehnicii. Ele puteau zbura o zi întreagă fără să coboare la sol. Mătușămea susținea că puteau rezista chiar și mai mult. Da cinci zile or putea să stea ? Nu, așa de mult nu se poate. Da de ce nu-l face odată ? Ce-așteaptă ? Răbdare, fiule, marile descoperiri cer timp.
Așteptam.
În vremea asta pe deasupra orașului treceau destul de des avioane, majoritatea neidentificate. De cîte ori le priveam, cu burțile pline de bombe, argintii, ne aminteam de casa în care Dino Çiço, foarte rar văzut pe-afară, muncea zi și noapte. Zburați, cît mai aveți ocazia, sărmane avioane cu benzină.

Încercam să ne imaginăm harababura care avea să se iște pe cer în momentul decolării avionului cu „perpetuum mobile“. Negru, înfricoșător, de o formă ciudată, el se va ridica direct în slava cerului. Atunci, avioanele celelalte, aflate întîmplător deasupra orașului, vor dispărea care încotro. Unele spre sud, altele spre nord, în vreme ce altele, îngrozite, se vor înfige cu boturile în pămînt.

În tot acest răstimp însă, orașul era bombardat zilnic. Avioanele se roteau pe deasupra lui ca la ele acasă. Bateria antiaeriană, expediată în urmă cu o săptămînă, încă nu sosise în oraș. După primele bombardamente toți pricepură că, în afară de străzi, case și canale de scurgere, un oraș mai avea nevoie și de o baterie antiaeriană. Vechiul tun antiaerian rămas încă din vremea turcilor în turnul dinspre apus al cetății era defect, defecțiune pe care mecanicii primăriei nu reușiseră s-o remedieze.

Orașul se găsea lipsit complet de apărare sub cerul de toamnă care părea celor mai mulți de o profunzime pe care n-o avusese pînă atunci. Nicicînd oamenii nu priviseră cerul atît de des ca în toamna aceasta. Păreau că întreabă nedumeriți : de unde o mai fi apărut și cerul ăsta ? Fiindcă pentru bătrînul nostru cer avioanele erau ceva nou. Tunetele, norii, ploile, grindina și zăpezile pe care le-a adus întotdeauna peste oraș și pe care nimeni nu le-a numărat vreodată, nu fuseseră mare lucru pe lîngă această nouă toană de bătrîn. În plafonul greu de nori exista

parcă ceva străin și viclean, ca și în petele de albastru ce se deschideau cîteodată ca niște ochi imenși. Lucru care se simțea, de asemenea, în picăturile uniforme de ploaie sau în șuieratul vîntului. Era ușor de sesizat acel ceva. Îmi spuneam din ce în ce mai des că ar fi fost poate mai bine să nu fi existat deloc cerul.

Intr-una din aceste zile de toamnă se petrecu un fapt pe care-l așteptam de mult. Era într-o duminică. Am simțit de îndată, după felul cum bunica se îmbrăca toată în negru și după gestul plin de mister cu care își lega broboada, neagră și ea. Mișcările îi erau domoale, ca în vis. Am priceput că se ducea într-o vizită neobișnuită. Mirat, o urmăream fără un cuvînt, convins că, dacă vorbesc, aș fi putut strica toată acea armonie a fîșîitului veșmintelor și a gesturilor.

— Unde te duci ? am întrebat cu jumătate de glas, puțin speriat de cutezanța mea. M-a privit lung. Avea ochii senini, puțin gînditori. Apoi rosti încet numele pe care-l așteptam : Dino Çiço.

— Ia-mă și pe mine, am rugat-o. Mîna ei uscățivă m-a mîngîiat pe creștet.

— Îmbracă-te, zise.

Caldarîmul străzii era ud. Cădea o ploaie rară. Îmi stăruia în creier un cîntec vechi : „Cade ploaia, pic, pic, pic, un'te duci, măi socru-mic...“ Eu eram socrul mic. Pășeam îmbrăcat în negru pe stradă. Mă duceam la cafenea. Aveam să văd și să aud multe. Eram fericit.

— O să vedem și avionul ? am întrebat.

— O să-l vedem, zise bunica. L-au pus chiar în mijlocul camerei mari.

— O să-l privim de-aproape ?

— Şi de-aproape o să-l privim, numai să nu faci vreo trăsnaie. Să nu pui mîna pe ceva.

Mi-am privit mîinile. Erau mai curioase decît mine şi le-am băgat în buzunare.

Iată-ne ajunşi. Bunica a ciocănit de cîteva ori în poartă cu inelul de fier. Ciocăniturile se auziră pînă-n fundul casei. Era o casă ciudată, cu multe firide şi streşini prelungi. Prin burlane mi se păru că se scurg picături de somn.

Bunica bătu din nou. Nu se auzi nici un fel de zgomot pe scări ; cu toate acestea, poarta se deschise singură. Careva trăsese de clanţa porţii de la etajul al doilea cu ajutorul unei sfori. Poate chiar Dino Çiço. Şi la noi acasă exista un asemenea sistem. Urcarăm scările de lemn în formă de spirală. Treptele gălbui scîrţîiau. Un scîrţîit diferit de cel al scării noastre. Păreau că vorbesc o limbă cu totul aparte.

Cînd pătrunserăm în camera mare, la început nu văzui nimic, pentru că m-am ascuns în spatele bunicii. Pe urmă am privit cu coada ochiului şi am zărit cîteva babe, îmbrăcate în negru ca şi bunica, şezînd pe sofaua aşternută cu perne moi. Avionul se afla în mijlocul camerei. De dimensiunile unui om, avea aripile şi tot corpul vopsite în alb. Toate părţile componente erau din lemn. În lemnul fasonat cu grijă sclipeau capetele metalice ale şuruburilor.

Îl priveam stăruitor. Glasurile bătrînelor veneau spre mine ca aduse de vînt de la o distanţă foarte mare. După un timp am privit în jur şi abia atunci l-am văzut pe bărbatul tras la faţă, cu ochii roşii şi visători, privind mereu în duşumea.

— Acela este ? am întrebat-o în şoaptă pe bunica. Ea dădu din cap în semn că „da".

Babele discutau două cîte două, sorbindu-şi cafeaua. Cîteodată cuvintele lor se încrucişau în aer. Clătinau din cap, se mirau, arătau spre avion, reîncepeau apoi discuţiile despre război şi bombardamente.

Omul cel palid nu scotea nici un cuvînt, privind ţintă spre avionul de lemn.

— Străduieşte-te să ajungi şi tu om cu vază, ca Dino, îmi zise una dintre bătrîne. Eu m-am lipit şi mai mult lîngă bunica. Pentru că nu simţeam nici un fel de bucurie. Bucuria mi se scursese prin mii de pori invizibili. Dar asta nu ţinu prea mult, pentru că locul gol lăsat în trupul meu se umplu imediat cu altceva, care se scurse prin aceiaşi pori, în momentul următor. Era un val de tristeţe. Avionul alb din mijlocul camerei îmi păru dintr-o dată lucrul cel mai jalnic şi mai neînsemnat din lume. Cum să înfrunte el avioanele mari de metal care zburau zilnic pe deasupra noastră, încărcate cu bombe şi producînd un huruit asurzitor ? Aveau să-l fărîme imediat, ca nişte lupi ce sfîşie un miel.

Babele continuau să discute despre tot felul de lucruri, în vreme ce stăpîna casei se ivi

din nou cu cafele. Bărbatul din fața mea ședea nemișcat. Eram îngrijorat. Jalea din sufletul meu se transformă în indiferență. Am început atunci să privesc ridurile musafirelor și lucrul acesta îmi căpătă pe de-a-ntregul atenția. Nu mai privisem niciodată pînă atunci cu atîta atenție ridurile oamenilor. Erau chiar foarte interesante: Șerpuiau în neștire pe față, pe gît, sub bărbie, pe ceafă. Semănau cu firele țesute de păianjen. Unele mai subțiri, altele mai groase, ca și lîna pe care o torcea bunica în lunile de iarnă. S-ar fi putut face din ele ciorapi, ba poate chiar și pulovere. Mi se făcu somn.

Ieșind de la Dino Çiço observarăm că nu mai ploua. Drumul pietruit lucea viclean. Pesemne că știa ceva. De la ferestre, două femei stăteau de vorbă. Alte trei discutau ceva mai încolo. Din cauza distanței la care se aflau una de alta ridicaseră tonul. Încă înainte de a ajunge acasă am aflat noutatea : sosise, în sfîrșit, bateria antiaeriană.

În după-amiaza aceea de duminică clopotele celor două biserici bătură mai mult ca de obicei. Străzile erau pline de oameni. Harilla Lluka ciocănea din poartă-n poartă, răspîndind vestea cea mare :

— Hei, au sosit !

— Lovi-te-ar damblaua, îi strigă o babă, ce zbieri așa, am auzit.

— S-a zis și cu avioanele, oftase Bido Sherifi la cafenea.

Împreună cu el se afla și Avdo Babaramo, care-i explica diverse probleme de artilerie. Majoritatea celor de față ascultau cu gura căscată.

— Oho, artileria, oftă Avdo Babaramo. Nu-i pentru capul tău, Bido, da ce să fac dacă n-am cu cine sta de vorbă ?

Pînă spre seară oamenii stătură prin balcoane și pe la ferestre așteptînd să vadă tunurile. Cei mai mulți priveau spre cetate, siguri că bateria avea să fie instalată acolo, lîngă vechiul tun antiaerian. Se înseră și țevile tunurilor un se văzură pe nicăieri. Unii erau de părere că fuseseră scoase în afara orașului și mascate. Asta îi derută pe mulți. Aceștia se așteptau să vadă niște tunuri gigantice, cu țevi lungi, ca țeava celui vechi, pe care să le instaleze chiar în centrul orașului, așa cum s-ar fi cuvenit unei baterii antiaeriene căreia orașul i-a încredințat apărarea sa ; și iată că bateria era ascunsă îndărătul dealurilor, între mărăcini.

— Ehei, ce artilerie era pe vremea mea, zise Avdo Babaramo, sorbind ultimii stropi de cafea.

Dar, în spatele primei impresii, încrederea unora crescu văzînd misterul în care era învăluită prezența bateriei.

Acum așteptam cu toții prima înfruntare între artileria orașului și avioane. Parcă le pierise răbdarea așteptînd să se lumineze de ziuă și să se ivească primele avioane.

Luni dimineață. Spre mirarea noastră, englezii nu-și făcură apariția.

— Au aflat pesemne de bateria noastră, proclama pe străzi Harilla Llluka. Fricoșii, au aflat...

— Amuţi-te-ar, că ne-ai asurzit de tot, mai rău ca măgarul lui Kiço.

— ...prostovanii.

A doua zi însă veniră. Sirena, ca de obicei, îşi repezi pînă la cer vaietul. Oamenii, ca şi cînd şi-ar fi uitat nerăbdarea cu care aşteptaseră sosirea avioanelor, se repeziră în goană spre adăpost. Harilla Lluka era galben la faţă. I se părea că îl caută chiar pe el, care le înjurase atît de mult cu o zi în urmă. Huruitul motoarelor se auzea tot mai distinct şi mai amenințător. Oamenii se îndesau unii într-alţii îngroziţi.

— Au început, auziţi ? urlă unul.

— Ia mai taci !

— Ascultă cum ţiuie.

— Chiar aşa.

De departe veneau răpăiturile antiaerienei.

— Bateria.

— Aşa de slab ?

— Nu se mai aude deloc.

— Ba nu, a început din nou.

— De ce aşa slab ?

— Naiba ştie. Arme moderne.

— Cînd trăgea antiaeriana noastră se cutremura pămîntul.

— Cînd ?

— Atunci.

— Linişte !

Bubuiturile antiaerienei acoperiră zgomotul motoarelor, dar după un timp acestea se auziră din nou, mai amenințătoare. Tot mai amenințătoare. În pivniță se făcu linişte. Bateria nu se mai auzea. Motoarele urlau cu disperare.

Şuierăturile obuzelor semănau unor cuie uriaşe care se înfigeau în pămînt. Iar acesta se cutremura. O dată. De două ori. De trei. Mereu.

— Pleacă.

Tunurile bateriei, care nu întrerupseseră deloc tirul, începură să se audă din nou. Pe neaşteptate, peste tristeţea care ne cuprinsese la gîndul că antiaeriana pierduse duelul şi că totul va fi ca mai-nainte, din stradă, de-afară, se auzi un strigăt sălbatic :

— Arde, arde !

Era pentru prima oară că oamenii alergau afară din adăpost înainte de încetarea alarmei. Străzile, ferestrele şi curţile se umplură de figuri curioase, care căutau înnebunite să vadă, să vadă, să vadă.

— Priveşte !

Alb, lăsînd în urmă un nor de fum ca un voal ce se deschidea în aer, avionul cădea. Din mijlocul cerului, împreună cu omul care avea să moară în curînd, aparatul cobora mereu, pînă se pierdu la orizont. Auzirăm o explozie.

Peste oraş stărui încă o vreme fumul albicios. În timp ce oamenii strigau, se agitau, blestemau, dîra de fum se ondulă în douătrei locuri, suflată de vîntul din sud. Apoi se rupse şi se fragmentă de tot. Multă vreme după aceea pe cer se plimbară rotocoalele stinghere, duse de vînt.

Grupurile de oameni, care pînă atunci umpluseră străzile şi maidanele, prinseră a se împrăştia. O parte din ei porniră aproape în

fugă spre zona de nord a orașului, acolo unde presupuneau că a căzut avionul. Cei care rămăseseră în loc, se îngrămădiră la ferestre, se urcară pe garduri și pe acoperișuri, urmărindu-i de acolo pe ceilalți, care trecuseră de strada Varosh și se apropiau de străduța Zall. Se scurse o vreme și cei din fruntea grupului nu se mai văzură. În timp ce alți și alți curioși se adăugau mulțimii.

Era pe la prînz, dar nu se dezlipi nimeni de la ferestre și de pe garduri pînă ce nu se auziră voci triumfătoare strigînd : se întorc, se întorc ! Într-adevăr, se întorceau. Îi văzurăm mai întîi la capătul străduței, apoi pe terenul viran, pe urmă în strada Varosh. Grupul se transformase acum într-o adevărată hoardă, oameni care alergau ca sub efectul alcoolului. Înainte și pe de lături alergau copiii care duceau și aduceau veștile.

— Îl aduc, păzea ! urlau puștii.

— Ce tot spuneți acolo ? întrebă cineva de la fereastră.

— Aduc aripa avionului.

— Ai ? Zi mai tare !

— Aduc aripa.

— Ce aripă ?

— Auzirăți ? Aduc ceva, dar nimeni nu știe ce.

— O aripă.

— Aripa avionului ?

Ferestrele, balcoanele, acoperișurile, toate erau pline de oameni care încercau să ocupe

o poziție cît mai bună. Începu să se audă vuietul celor care se întorceau. Mulțimea curioșilor începu să se agite. Tropăiturile celor care veneau acoperiră totul.

Intrară pe strada noastră. Tabloul era înfiorător. În fruntea lor, transpirat, cu părul zbîrlit și cu ochi tulburi, pășea Aqif Kashahu. Într-o mînă ducea triumfător ceva galben-albicios.

Cei de pe margine se înfiorară.

— Parcă ar fi o mînă de om.

— Mîna pilotului.

— Mîna englezului. Atît a mai rămas din el.

— Mîna care a aruncat bombele.

— Așa, cîinele !

— Săracu de el !

— Groaznic, nu vă mai uitați !

Aqif Kashahu arăta în dreapta și în stînga brațul imobil, ca să poată fi văzut de toți. Degetele erau desfăcute.

— Priviți, are un inel !

— Adevărat, uite-i inelul.

— Aha, l-am văzut.

Aqif Kashahu se agita și răcnea înfiorător. Cîțiva dintre cei din jurul lui încercară să atingă mîna pilotului, dar nu reușiră.

Nevastă-sa, cînd îl văzu, începu să-și smulgă părul din cap, urlînd de la fereastră :

— Aqif, zvîrle mîna aia blestemată ! Zvîrle-o, n-auzi ! Aia e mîna dracului. Aruncă-o !

La o poartă, cineva leșină.

— Îndepărtați copiii ! strigă unul.
— Doamne, apără-ne !
— Nenorocitul de englez !

Mulțimea se îndrepta către centrul orașului. Mîna pilotului, mîna care lovise orașul, se legăna înfricoșător pe deasupra capetelor.

din cronică

Proprietate. Procesul mai vechi dintre Argonați și Karllashi, întrerupt din cauza bombardamentelor, a fost reluat. Primul avion doborît deasupra orașului. A fost găsită mîna pilotului. Orașul nostru n-a mai fost niciodată martorul unei asemenea scene de apocalips. Oamenii purtau mîna pilotului ca pe un stindard capturat de la inamic. A fost capturată însăși mîna destinului, mîna aducătoare de nenorociri care de atîtea zile a lovit fără cruțare orașul. Un reportaj mai amplu în numărul viitor. Rubrica științifică. Domniile-lor stricătorii de limbă au căpătat un curaj nemaiîntîlnit ! După ce au înlocuit cu nerușinare frumosul cuvînt neaoș „scufundător" cu „submarin", acum folosesc cuvîntul „avion" în locul cuvîntului mai vechi „aeroplan". Rușine. Lista ultimelor victime ale bombardamentelor : L. Tashi, L. Kadare, M. Xhiku, K. Dhrami, E.

CAPITOLUL VIII

SIRENA ANTIAERIANĂ tăcea. Nu auzirăm nici tirul bateriei, ca de obicei, şi nu bubui nici vechiul tun din cetate. Totuşi, cerul gemea de huruitul avioanelor. Oamenii se repeziră de-a valma în adăposturi, aşteptînd să vadă ce va urma. Zgomotul motoarelor se auzea din ce în ce mai puternic.

— Ce-o mai fi şi asta ?

— De ce n-or mai fi bombardînd ?

Trecu un timp şi aşteptarea s-ar fi prelungit dacă din capul scărilor n-ar fi strigat cineva la noi, cu glas aproape vesel :

— Veniţi să vedeţi ceva !

Ieşirăm. Ceea ce se întîmpla afară ne uimi pe toţi. Cerul era plin de avioane ce se roteau deasupra oraşului ca nişte berze, după care, unul după altul, se desprindeau şi aterizau pe noul aerodrom.

Ca să văd mai bine am alergat la etajul al doilea. Mi-am pus lentila la ochi şi m-am aşezat la geam. Peisajul era încîntător. Cîmpul aeroportului se umplea treptat. Aripile albe ale aparatelor scînteiau de-ţi luau ochii în vreme ce îşi ocupa fiecare locul dinainte stabilit. O asemenea minunăţie nu mai văzusem pînă atunci. Era mai frumos ca în cel mai frumos vis al meu.

Întreaga dimineaţă am urmărit cu cea mai mare atenţie mişcările de pe aeroport : aterizarea avioanelor, aşezarea lor la rînd, agitaţia de pe pistă.

După-amiază m-am pomenit cu Ilir.

— Grozav, zise, avem şi avioane în oraş.

— Într-adevăr, grozav, i-am răspuns.

— Sîntem extraordinari acum. Cred că vom bombarda şi noi, aşa cum am fost bombardaţi pînă de curînd.

— A-ntîia !

— Ce grozavi sîntem, făcu iar Ilir. Învăţase cuvîntul acesta în urmă cu vreo două zile şi observasem că îi plăcea foarte mult.

— Extraordinar de grozavi.

— Şi tu ziceai că ar fi fost mai bine dacă n-ar fi existat cerul deloc, mă certă el. Vezi acum ce rău ar fi fost ?

— Îhî...

Discutarăm un timp despre aeroport şi avioane. Dar în faţa indiferenţei generale bucuria noastră se mai domoli. Ciudat, pentru majoritatea oamenilor, prezenţa avioanelor nu părea a fi un motiv de bucurie, ci, dimpotrivă, un necaz în plus. Ba chiar unii se dezlănţuiră cu mai multă ură împotriva Italiei şi italienilor.

Nopţile erau întunecoase. După cină, stăteam cu toţii în camera mare, lîngă ferestre, şi priveam în întuneric. Din cînd în cînd, dinspre Zall, lumina proiectorului se întindea

ca un şarpe, căutînd cu insistenţă oraşul. Ne ascundeam în întunericul camerei, aşteptînd ca raža să treacă peste casa noastră. Dar majoritatea nopţilor erau liniştite şi nu vedeam nimic, nici chiar pe unde călcam.

Erau însă şi nopţi în care pe drum treceau camioane militare, dinspre nord spre sud, spre locul unde se purtau luptele. Tata le număra farurile şi vocea lui monotonă mă adormea : o sută douăzeci şi unu, o sută douăzeci şi doi, o sută douăzeci şi trei...

În ultimul timp fusesem tare supărat din cauză că sub pretextul bombardamentelor nu ne mai lăsau să ne jucăm pe stradă. Zi de zi stăteam la fereastră şi mă uitam la cele ce se întîmplau afară. Doar rareori se petrecea cîte ceva. Cîrdurile de ciori întunecau şi mai mult peisajul. Un oarecare interes îmi trezeau vălătucii de fum ce ieşeau pe coşuri, mai ales în zilele cînd bătea vîntul. Incendierea unui coş era un vis irealizabil, cu atît mai mult la vremea asta, cînd oamenii de-abia începuseră să facă focul şi nici un horn nu era înfundat în aşa măsură încît să ia foc.

Drumul de pe malul rîului nu vădea nici un fel de mişcare în timpul zilei. Cu toate acestea, privirile îmi erau atrase de şosea. Agitaţia care trebuie să însufleţească orice şosea şi care-i lipsea acesteia exista doar în imaginaţia mea.

Auzisem undeva că în urmă cu o mie de ani pe drumul acesta se scursese „întîia cruciadă". Se spunea că bătrînul Xivo Gavo o şi descrisese în cronica lui. Cavalerii cruciaţi mărşăluiseră în şiruri nesfîrşite întrebînd din loc în loc „unde se află mormîntul lui Cristos ?" Căutîndu-l luni în şir, se îndreptaseră tot mai spre sud şi nu mai reveniseră prin locurile acestea. Ca şi ei, camioanele militare treceau duduind spre sud.

Mult timp după cruciadă pe drumul acesta se ivise un călător singuratic. Era englez, ca şi pilotul al cărui braţ fusese expus în urmă cu o săptămînă în muzeul oraşului. Omul acesta scria poezii şi era şchiop. Îşi părăsise patria şi călătorea necontenit. Şontîc-şontîc pe drumuri şi poteci. Şi el, lăsînd oraşul în urmă, mai privise o dată înapoi fără a se opri. Apoi îşi urmă drumul, tot către sud. Se zicea că acela nu căutase mormîntul sfînt, ci chiar pe al său.

Cu ajutorul acestor personaje imaginaţia mea crea agitaţia trebuitoare pe şosea. Îi aducem pe cruciaţi înapoi, amestecîndu-le lăncile şi crucile, apoi le trimiteam un curier care-i vestea că se descoperise mormîntul pe care-l căutau şi ei se năpusteau înainte, fiecare dornic să ajungă primul. Şi, imediat după plecarea lor, pe drum apărea omul cel şchiop şi singur, care mergea, mergea, fără grabă şi fără să se oprească.

Manevrîndu-i pe toţi în felul acesta îmi petreceam ore întregi.

Acum însă jocul se sfîrşise. De cîtva timp aveam la îndemînă aeroportul, viu, însufleţit, aducător de moarte. Încă de la început îl îndrăgisem şi-mi fu ruşine că regretasem dispariţia vacilor.

Se lumina de ziuă. El se ivi în fața mea strălucitor, fără pereche pe lume. Mii de Kako Pino părea că îl împodobiseră. Respira greoi și din vreme în vreme dădea cîte un muget care străpungea cerul. Un văl de ceață străvezie stăruia pe pistă.

— Italia își arată colții, zise mătușă-mea către tata. Privind spre aeroport, ochii ei frumoși deveniseră reci.

Nu puteam pricepe cum de nu le plăcea oamenilor un lucru atît de plăcut vederii, ca aeroportul. În ultimul timp trăsesem concluzia că oamenii mari erau nemaipomenit de nesuferiți. Preferau să discute ore în șir despre scumpetea vieții, despre datorii, despre lipsurile de pe piață și despre alte lucruri plictisitoare, și dacă cineva ar fi adus vorba despre altele, mai vesele, deveneau dintr-o dată muți și surzi.

Am ieșit ca să nu fiu obligat să aud alte ocări la adresa aeroportului meu. Zilele acelea le-am petrecut numai cu ochii și gîndul la el. Știam tot ce se petrece acolo. Puteam deosebi un bombardier greu de unul ușor, și pe acestea de minusculele avioane de vînătoare. În fiecare dimineață le număram și le urmăream decolările și aterizările. Era la mintea cocoșului că bombardierele nu plecau niciodată singure, ci însoțite de cele de vînătoare. Cîtorva, diferite prin cîte-un amănunt de celelalte, le pusesem chiar nume. Iar dintre acestea unele îmi erau mai simpatice, altele mai puțin. Și, văzînd vreun bombardier ridicîndu-se în aer cu vînătorul după el, pentru

ca mai apoi să dispară în direcția frontului, spre sud, îl țineam minte și-l așteptam să se întoarcă. Ba chiar, pentru cîte unul la care țineam mai mult, eram îngrijorat cînd întîrzia și mă bucuram cînd îl auzeam întorcîndu-se. Se mai întîmpla ca unele să nu se mai întoarcă de loc și atunci eram o vreme trist, apoi uitam.

Așa îmi petreceam zilele. Îndrăgostit de aeroport, uitasem orice altceva.

Într-o dimineață, mergînd la postul meu de observație, imediat îmi sări în ochi ceva nou și neașteptat. În mijlocul avioanelor pe care le cunoșteam bine, apăruse unul nou. Nu mai văzusem niciodată un bombardier atît de mare. Gigantic, cu aripi vopsite gri-deschis, venit, pare-se, în timpul nopții. Am rămas cu ochii pe el, fascinat. Din dimineața aceea, odată cu urarea de bun sosit, el deveni preferatul meu. Cerul împreună cu pămîntul îmi trimiseseră darul cel mai frumos cu putință. Îl priveam și vedeam în el un prieten mai mare. El era zborul, tunetul și moartea, toate acestea așteptînd smirnă porunca mea.

Ades mă gîndeam la el. Eram mîndru cînd îl vedeam decolînd cu un huruit greu, pe care doar el putea să-l producă, și se îndrepta apoi spre sud, spre cîmpul de luptă. Pentru nici unul dintre confrații săi nu mă necăjisem cît mă necăjeam pentru el în zilele în care întîrzia. De fapt, mereu mi se părea că întîrzie. Cînd revenea, părea obosit, chiar foarte obosit. În acel moment îmi ziceam că ar fi fost mult mai bine ca el să nu mai plece

deloc, să rămînă definitiv acolo, pe pistă. N-au decît să se ducă celelalte, care erau mai mici.

Dar avionul cel mare nu știa ce-i odihna. Așa mare și greoi cum era, se ridica de pe pistă în fiecare zi și o pornea spre sud. Mi-era necaz că nu eram și noi undeva mai spre linia frontului, ca să-i auzim motoarele și să-l vedem zburînd pe deasupra noastră.

— Pornesc iar, blestemații, de nu s-ar mai întoarce, spuse într-o zi bunica privind pe fereastră la cele trei avioane care decolau în acel moment. Printre ele se afla și favoritul meu.

— Ce ai cu ele de le blestemi ? am întrebat-o.

— Le blestem pentru că se duc să ardă și să ucidă, îmi răspunse ea.

— Bine, dar ele n-au bombardat niciodată orașul nostru.

— Bombardează alte orașe și tot aia este.

— Care orașe ? am întrebat-o. Unde ?

— Acolo, departe, cam pe unde sînt norii aceia.

Am privit în direcția pe care mi-o arătase bunica și n-am mai spus nimic. În depărtare, sub norii aceia, orașele fac război, mi-am zis. Ce fel de orașe or fi alea ? Și cum o fi la război ?

Sufla un vînt dinspre nord. Geamurile ferestrelor se zgîlțîiau. Cerul era acoperit cu nori. Dinspre aeroport venea un zgomot monoton. Zzz. Valea gemea. Zzz. Sss. Valuri-valuri, fără sfîrșit. Zumzetul se răspîndea mereu. Suzana ! Care o fi secretul zborului ei ? Barză și fluture laolaltă. Habar n-are de aeroport. Acolo, la ea, este pustiu acum. Și urlă vîntul. Urlă. Urlă. Aviono-barzo-fluture, unde zbori așa ? Pe cer sînt o mulțime de avioane.

Mă trezi bunică-mea.

— Ai să răcești.

Adormisem cu capul pe pervazul ferestrei.

— Ți-au furat mințile, îmi zise bunica.

Mi le furaseră, într-adevăr. Tremuram.

— Își iau zborul, blestemații.

Nu mă mai atingeau vorbele ei. Știam dinainte că o să le blesteme și nu-mi părea rău decît pentru avionul cel mare. Ba chiar bunica putea să aibă dreptate în ceea ce le privea pe celelalte. În fond, cine putea ști la ce grozăvii se dedau ele, acolo, îndărătul norilor, cînd tu nu le mai poți urmări cu privirea ? Ce, parcă noi, cînd ne duceam în afara orașului, nu furam porumb sau fructe ? Asemenea lucruri n-am fi îndrăznit niciodată să facem pe stradă sau în cartierul nostru.

Inexplicabil era un singur lucru. Existența aeroportului nu ferea orașul de bombardamente. Ba chiar din contră, acestea se întețiră. Cînd se iveau avioanele engleze de bombardament, „vînătoarea noastră“ decola imediat, în vreme ce bombardierul-gigant rămînea liniștit în mijlocul cîmpului. De ce oare ? Întrebarea aceasta mă obseda de fiecare dată. Încercam să-i justific pasivitatea, fără a-mi putea închipui că îi era frică. Un asemenea avion nu știa ce-i aia frică. Și cînd stăteam în piv-

niță, la adăpost de bombele engleze, în vreme ce el rămînea afară, în cîmp deschis, aş fi dorit din tot sufletul să-l văd măcar o dată ridicîndu-se printre avioanele duşmane. Atunci să vă văd, fricoaselor!

Dar avionul cel mare nu vroia să mă asculte. De parcă ar fi jurat să nu zboare decît spre sud, acolo unde se zicea că ar fi război.

Într-o zi eram la Ilir. Ne jucam cu globul pămîntesc învîrtindu-l într-o direcție și într-alta, cînd apărură Javer și Isa. Erau supărați și înjurau de mama-focului. Îi înjurau pe italieni, aeroportul, pe Mussolini, despre care se zvonea că va veni în curînd în orașul nostru. Asta nu era ceva neobișnuit, căci și noi, copiii, învățaserăm să înjurăm tot pe socoteala italienilor. Încă de mici fuseserăm învățați că italienii sînt oameni răi, deși aveau haine frumoase, cu pene și nasturi sclipitori. Însă noi nu eram lămuriți asupra poziției pe care trebuia s-o avem față de avioanele lor.

— Dar avioanele lor cum sînt? am întrebat.

— Idioate ca și ei, îmi răspunse Javer.

— Dar cele engleze?

— Voi nu înțelegeți lucrurile astea, sînteți prea mici, mă lămuri Isa. Mai bine nu mai întrebați.

Începură apoi să vorbească într-o limbă străină. Așa făceau ori de cîte ori vroiau să nu-i înțeleagă nimeni.

Javer mă privi o bucată de vreme zîmbind.

— Mi-a zis bunică-ta că-ți place mult aeroportul, spuse.

Am simțit cum sîngele îmi înroșea obrajii.

— Dar avioanele îți plac? mă întrebă apoi.

— Îmi plac, îi răspunsei înciudat.

— Și mie îmi plac, sări Ilir în ajutorul meu.

Cei doi începură din nou să discute fără ca noi să-i putem înțelege. Se părea că erau mai liniștiți. Javer oftă din greu.

— Bieții copii, zise cu năduf. Le place războiul. Groaznic.

— Așa sînt vremurile, ridică din umeri Isa. Epoca avionului.

Luară ceva și ieșiră.

— Ai văzut? mă întrebă Ilir. Sîntem grozavi.

— Extraordinar de grozavi, am adăugat eu, după care am scos lentila din buzunar și am pus-o la ochi.

— Fă-mi și mie rost de un geam ca ăsta, mă rugă Ilir.

Cuvintele lui Javer mă urmăriră toată după-amiaza. Totuși cînd rămaserăm singuri le numirăm „insulte grosolane și extraordinare". Cuvintele acelea ciudate despre avioane făcură însă ca în sufletul nostru să apară o umbră de îndoială în legătură cu aeroportul. Doar asupra avionului cel mare nu putea exista nici un fel de dubiu. Chiar dacă celelalte erau „idioate", el nu era ca ele. Îl iubeam la fel de mult ca și mai-nainte. Mă simțeam foarte mîndru cînd îl vedeam ridicîndu-se de pe pistă și umplînd valea cu zgomotul motoarelor sale. Îl iubeam mai ales atunci cînd se întorcea ostenit după fiecare zbor.

Nopțile erau la fel de întunecoase. Ședeam cu toții în camera de la etajul doi în vreme ce tata număra cu glas monoton farurile mașinilor militare care treceau de astă dată în direcție opusă: dinspre sud spre nord. Ca și pînă atunci îmi înfigeam privirea în prăpastia de întuneric din față, știind de data asta că undeva, pe cîmpul apăsat de întuneric, moțăia în ploaie avionul meu gigantic. Mă chinuiam zadarnic să deslușesc ceva, dar întunericul era atît de nepătruns, încît nu reușeam să descopăr nimic.

Camioanele militare treceau fără întrerupere spre nord. Bubuitul tunurilor se auzea tot mai aproape, mai ales noaptea. Zvonurile circulau cu repeziciune.

Într-o dimineață văzurăm coloanele de soldați italieni retrăgîndu-se. Mărșăluiau încet, tot spre nord, cum nu făcuseră nici cruciații și nici poetul cel șchiop. Își duceau în spate armele și păturile făcute sul. Printre coloane pășeau la pas /șiruri lungi de catîri încărcați cu muniții și echipament.

Spre nord, mereu spre nord. Totul se tîra spre nord. Părea că globul prinse a se roti spre nord. (Cînd îl învîrteam eu într-o direcție, Ilir, ca să-mi facă în necaz, îl învîrtea în direcția opusă.) Și acum se întîmpla același lucru. Italienii fuseseră înfrînți. Se aștepta sosirea grecilor.

Strivindu-mi nasul de geam priveam cu atenția încordată la cele ce se petreceau pe drum. Picăturile mărunte de ploaie pe care vîntul le arunca pe geam dădeau un plus de

tristețe tabloului. Întreaga dimineață am petrecut-o acolo. După-masă, cînd ultima coloană a dispărut îndărătul rîpei Zall și drumul a rămas pustiu, atmosfera s-a umplut pe neașteptate de un zgomot înfundat de motoare. M-am cutremurat ca trezit brusc din vis. Ce-o mai fi și asta? Am devenit lucid pe de-a-ntregul. Afară se petrecea ceva insuportabil: avioanele decolau, două cîte două, trei cîte trei, însoțite de cele de vînătoare. Ca și coloanele de infanteriști după ce se ridicau în aer se îndreptau în aceeași direcție, spre nord. După prima formație de trei urma o a doua, apoi alta și alta, înghițite pe rînd de acoperămîntul norilor. Aeroportul se golea. Pe urmă auzii huruitul greu al bombardierului cel mare și simții cum mi se lasă un gol în stomac. Totul era inutil acum. Ireparabilul se produsese. Avionul se ridică în aer și apoi dispăru înspre nord. Pentru totdeauna. De dincolo de orizont se mai auzi pentru ultima oară huruitul binecunoscut de motoare, îndepărtat și străin de astă dată, apoi stratul gros de nori îl înăbuși pe de-a-ntregul. Liniștea deveni insuportabilă.

Privii spre aeroport și rămăsei uimit văzînd că dincolo de rîu nu mai era nimic. Ba nu, era cîmpul de dinainte, biciuit de ploaia rece de toamnă. Aeroportul nu mai exista. Visul se destrămase.

— Ce ai, ce s-a întîmplat? mă întrebă bunica văzîndu-mă stînd nemișcat cu capul pe pervaz. Nu i-am răspuns.

Veniră tata şi mama care, neliniştiţi pentru mine, mă iscodiră în acelaşi timp. Am dat să zic ceva dar gura, buzele, coardele vocale nu-mi dădeau ascultare şi în locul cuvintelor mă pomenii scoţînd un scheunat jalnic, neomenesc. Ei mă priviră surprinşi, chiar cu groază.

— Plînge pentru aro..., pentru blestematul ăla pe care nici nu pot să-l numesc, le explică bunica arătînd cu mîna în direcţia cîmpului, care probabil la ora aceea se cufunda în noroaie ca într-o durere veche.

— Aşa e ? mă întrebă tata, aproape cu duşmănie.

Am dat din cap în semn că da. El mă privi înciudat.

— Fir-ai să fii, rosti mama, credeam că eşti bolnav.

Rămaseră o vreme în cameră, chinuindu-mă cu tăcerea lor. Încercam în zadar să-mi domolesc suspinele. Tata mă privea supărat, în vreme ce mama era nemaipomenit de surprinsă. Numai bunica se foia în jurul meu mormăind printre dinţi :

— O, Doamne, ce vremuri de izbelişte ! Au ajuns copiii să plîngă pentru drăcoveniile alea ! O, Doamne, ce nenorocire !

CE NELINIŞTE o fi şi asta care se topeşte sub picăturile de ploaie ? Cîmpul gol era plin de băltoace. Cîteodată mi se părea că-i aud zgomotul motoarelor. Alergam la fereastră, dar la orizont nu se zărea nimic în afară de norii grei şi inutili.

Poate că acum el zace la pămînt, doborît, cu scheletul aripilor îngrămădit sub pîntece. Văzusem cîndva, pe cîmp, aripile descărnate ale unei păsări moarte. Oasele erau subţiri, albite de ploaie. O parte erau acoperite de pămînt.

Unde o fi oare ?

Peste cîmpul altădată legat de cer, colinda din cînd în cînd cîte un crîmpei de ceaţă.

Într-o zi am văzut acolo din nou vacile. Se mişcau alene, ca nişte pete cafenii, căutînd ultimele fire de iarbă rămase de o parte şi de alta a pistei de beton. În momentul acela le-am urît.

Orașul, ostenit și înnegurat, trecuse de cîteva ori din mîinile italienilor în cele ale grecilor și invers. Într-o atmosferă de indiferență totală erau înlocuite steagurile și monedele. Atît și nimic mai mult.

din cronică

schimbarea monedei. Leka albaneză și moneda italiană lireta sînt scoase în afara legii. Singura monedă valabilă de acum încolo este drahma grecească. Banii se pot schimba în termen de o săptămînă. Ieri s-a deschis închisoarea. Deținuții, după ce au mulțumit autorităților grecești, au plecat care încotro. De astăzi se ridică obligativitatea camuflajului. Se instituie starea de asediu, de la 6 seara pînă la 6 dimineața. Comandantul orașului Katantzakis. Căsătorie. Înmormîntare. Lui D. Kasoruho nevasta i-a născut un băiat Th.

din cronică

ordon : reinstaurarea obligativității camuflajului în oraș. Ordon : încetarea stării de asediu. Ordon întoarcerea deținuților în închisoare pentru a-și continua detenția. Comandantul orașului, Bruno Argivocale. Grăbiți-vă să vă schimbați banii ! Moneda greacă drahma este scoasă în afara legii. Monede legale sînt leka albaneză și lireta italiană. Lista victimelor bombardamentului de ieri : B. Dobi, L. Maksuti, S. Kalivopulli, E. Fico, Z. Zazani, L.

CAPITOLUL IX

ÎN PRIMA SĂPTĂMÎNĂ a lui noiembrie, la cîteva zile după abandonarea aeroportului, se retraseră și ultimii italieni. Orașul rămase neocupat. Situația asta a ținut patruzeci de ore. La ora două noaptea au intrat grecii, care au stat în oraș aproape șaptezeci de ore și nu i-a văzut, de fapt, nimeni. Obloanele ferestrelor au rămas zăvorîte tot timpul și nimeni n-a cutezat să iasă în stradă. Numai trupele grecești au colindat orașul, mai cu seamă noaptea. Joi, la zece dimineața, pe o ploaie rece, în oraș au intrat din nou italienii. De data asta au stat treizeci de ore. Peste cîteva ceasuri au intrat grecii. A doua săptămînă a lui noiembrie a trecut în aceeași notă de du-te-vino. Italienii, șaizeci de ore, urmați imediat de greci. Vineri de dimineață și pînă seara, aceștia au ținut orașul în mînă, după care ne-am trezit complet părăsiți. Grecii s-au retras, iar italienii, Dumnezeu știe de ce, nu s-au mai arătat. Așa a trecut sîmbăta și pe urmă duminica. Luni dimineață, pe strada neumblată de cîteva zile, s-au auzit pașii cuiva. De ambele părți femeile crăpară ferestrele cu mare grijă.

Pe stradă trecea Llukan Puşcăriaşu. Îşi ducea pe umăr vechea lui pătură cafenie şi în mînă bocceaua cu pîine şi brînză. După toate aparenţele se ducea acasă.

— Ei, Llukan ! îl strigă din geam nevasta lui Bido Sherifi.

— Vin dintr-acolo, zise cel strigat pe nepusă-masă, arătînd cu mîna spre cetate. M-am prezentat din proprie iniţiativă, dar degeaba. Nu era nimeni.

Era într-adevăr prost dispus. Schimbarea rapidă în ultima vreme a autorităţilor îi întrerupsese ultima detenţie şi lucrul acesta îl afecta vizibil.

— Cum, nu-s nici greci, nici italieni acolo ?

— Ce mă interesează pe mine de greci şi de italieni ? ! răspunse Llukan cu năduf. Important este că n-am găsit pe nimeni. Uşile erau larg deschise. Îţi vine să plîngi, nu alta.

Îl mai întrebară ceva, dar Llukan îşi văzu de drum înjurînd cît îl ţinea gura.

— Vremuri grele, maica mă-si. Nu mai există nici puşcărie. De unde atîta timp să urc zi de zi pînă la cetate şi să mă întorc fără să fi făcut vreo brînză ? Zilele trec, pedeapsa rămîne pedeapsă... Îţi strică toate socotelile. Au dreptate unii : nu-i nimic de capul Italiei ăsteia. Aha, să fi auzit ce mi-a povestit unul despre puşcăriile din Scandinavia. Aşa mai zic şi eu. Intri cu hîrtii, ieşi cu hîrtii. Fix la termen, fiecare cu fişa lui, nici vorbă de brambureala asta...

Nevestele începură să închidă ferestrele pentru că Llukan se înfierbîntase rău şi înjurăturile urmau una după alta. Singura care a rămas la geam continuînd discuţia cu el a fost mama lui Aqif Kashahu, bătrînă şi surdă.

— Aşa, maică, aşa. Pe drept te mînii, fiule. Că tu, săracu de tine, în puşcărie ţi-ai petrecut tinereţile. Se schimbă guvernul, da tu tot în închisoare putrezeşti.

Curînd însă Llukan Puşcăriaşu se depărtă şi strada rămase pustie. Motanul lui Nazo trecu în fugă de pe o parte pe alta a drumului. Pisica lui Kako Pino, adusă de curînd, privea de pe marginea streşinii după motan. Către prînz trecu pe stradă un cîine necunoscut. După-masă, cu excepţia unei găini care trecu dintr-o curte în alta cotcodăcind, nici o mişcare.

A doua zi de dimineaţă, cînd îl văzurăm pe Llukan Puşcăriaşu întorcîndu-se de la puşcărie înjurînd, echipat ca şi în ziua precedentă, pricepurăm cu toţii că în oraş nu existau nici un fel de autorităţi.

Porţile începură să scîrţîie şi strada prinse să se însufleţească. Au fost şi dintre aceia care au ajuns pînă în centru. Birtul „Adis-Abeba" şi-a primit cei dintîi clienţi. În piaţeta din centru vîntul gonea din urmă ziare zdrenţuite. Ici-colo puteai zări cutii goale de conserve. Clădirea primăriei, cu uşile şi ferestrele închise, părea sinistră. Cîţiva curioşi priveau nişte cutii de lemn răsturnate pe care scria cu litere latine şi greceşti. Pe piedestalul unicului monument al oraşului fuseseră lipite unul peste altul afişe cu ordinele comandanţilor oraşului. Ordonanţele erau rupte pe jumă-

tate. Un trecător încerca să unească bucățile disparate : „TZAKIS“, „KAT“, „K“, „NTZ“. Omul, cu gulerul hainei ridicat, dădea din cap, nemulțumit că nu reușește să încropească nici măcar un cuvînt întreg. Vîntul rece îi lua din mînă bucățile de hîrtie.

Afișele acestea, rupte de ploaie și vînt, erau singurul lucru care mai amintea de neliniștea ultimelor zile. Orașul nu avea autorități. Într-un răstimp foarte scurt am rămas fără avioane și fără baterie antiaeriană, fără sirenă de alarmă și fără bordel, fără proiector și călugărițe.

Atras un timp de gustul aventurii, după ce făcuse cunoștință cu evenimentele internaționale, orașul se retrăsese, ostenit, în carapacea lui de piatră. Relațiile cu cerul se întrerupseseră brusc. Ploaia și vîntul încercau acum să-i liniștească nervii suprasolicitați. Avioanele necunoscute care treceau din cînd în cînd pe deasupra lui nu-l cunoșteau sau se prefăceau că nu-l cunosc. De fapt zburau la mare altitudine lăsînd în urmă un zgomot nedeslușit de motoare.

Într-una din aceste dimineți, Kako Pino ieși în stradă după ce trase cu grijă poarta în urma ei.

— Încotro ai pornit-o, Kako Pino ? o întrebă de la geam nevasta lui Bido Sherifi.

— La nuntă.

— La nuntă ? Și cui, mă rog, îi arde de așa ceva în zilele noastre ?

— Mai sînt, mai sînt.

Vorbele ei ne arătară că orașul se putea descurca și fără autorități. Deși vremurile erau nesigure, cum se întîmplă de obicei cînd este război. Nu mai funcționa nimic. Judecătoria era închisă. Nu mai apărea nici ziarul. Primăria nu mai emitea nici proclamații, nici afișe, nici ordonanțe. Veștile circulau acum pe cale orală. Principala agenție de știri era o bătrînă necunoscută pînă acum, pe nume Sose. Numele ei se răspîndi cu iuțeală prin oraș, deși era cunoscută mai ales sub numele de Habere.

Deținuții eliberați din închisoare hoinăreau fără treabă pe străzi, indivizi necunoscuți prin partea locului. Totul purta amprenta instabilității și a misterului. Piețele, străzile, casele aveau ceva enigmatic. Zăvoarele de la porți afirmau deschis neîncrederea. Ferestrele păreau scoase definitiv din uz din cauza păturilor cu care erau acoperite. Zilele, fără personalitate, erau reci. Numai hornurile păreau vii.

Pe o astfel de vreme reapăru Xhexho. Bătăile ei în poartă îmi răsunară în creier ca niște lovituri de ciocan. Deși era imposibil, aș fi vrut să dispar, să mă ascund undeva. O văzui urcînd scara și-i auzii respirația grea. Zvonurile, intrigile și spaimele îi deschideau calea. Era insuportabil.

— O, Xhexho, zise bunica.

— O, Xhexho, repetă mama.

— Ce mai faci, Xhexho ? o întrebă tata. Unde ai dispărut atîta amar de vreme ?

Dar Xhexho nu se sinchisi de întrebarea lui. Ca de obicei i se adresă imediat bunică-mi.

— Ai văzut, Selfixhe, c-a fost cum am zis eu? Ce am vrut, am avut. Ţi-am spus c-o să ţîşnească apă neagră din pămînt şi, uite, aşa a fost. Aţi văzut gropile făcute de bombe la Hazmurat? Dar la Meçite? Dar la Palorto? Apă neagră pretutindeni.

— Cum adică apă neagră? am întrebat-o în şoaptă pe mama.

— Acolo unde cad bombele iese apă neagră, îmi răspunse ea.

— Da lumea asta nu renunţă la rele deloc, strigă Xhexho cu voce răguşită şi ameninţătoare. Aţi auzit şi voi? Au furat mîna englezului de la mu... de la mu... cum naiba îi zice...

— De la muzeu, o completă tata.

— Furată, Selfixhe, furată.

— Dar cine? Şi de ce? întrebă mama.

— Asta-i bună, de ce. Pentru că aşa i-a îndemnat necuratul, măi nevastă. Pentru că este vremea lui. Toate, în astfel de vremuri, sînt întoarse cu susul în jos.

Dintr-un colţ, i-am ascultat multă vreme cuvintele. Încercam să mi-l imaginez pe „necuratul". Cum o pleca Xhexho am s-o întreb pe bunica despre asta. De ce era necurat? Fiindcă nu se spăla sau era altceva la mijloc? Poate că era rău numai pentru că nu-l lăsau să se spele. Oricine în locul lui ar fi făcut la fel. Ajunsesem să-l compătimesc.

Pe drum tocmai trecea Maksut. Căpăţîna pe care o ducea la subsuoară îmi păru cunoscută.

Pe „miresucă" n-o mai văzusem de multă vreme. Pînă la primăvară, cînd avea să iasă la poartă, mai era destul. Te pomeneşti că la ei acasă grămada de căpăţîni o fi pînă-n tavan, cum numai Gingis-han ar putea să facă. Ce-o mai fi făcînd oare... Margarita? (Chipul, numele ei îmi reveneau în memorie înjumătăţite, ca o pîine mîncată de şoareci.)

Iată că plecă şi Xhexho. Bănuit că ar fi furat mîna englezului fu la început Qani Kekezi, apoi însuşi cronicarul Xivo Gavo. Alţii îl bănuiau pe unul din Varosh. Se spunea că acesta ar fi vîndut mîna aceea unei mănăstiri de peste munte.

Viaţa oraşului se scurgea sub o mulţime de evenimente mărunte, fără importanţă. Vagabondul Lame Kareco Spiri colinda străzile beat, plîngîndu-se tuturor pentru închiderea bordelului.

— L-au închis, l-au închis, murmura aproape plîngînd. Cuibuleţul meu cald, adăpostul meu. Căsuţa mea cu păpuşi au închis-o, prieteni. Ce-o să mă fac eu acum? Unde să mă încălzesc în serile astea de iarnă?

Cîteodată îi ţinea hangul şi Llukan Puşcăriaşu.

— Adăpostul meu cald, căsuţa mea cu păpuşi, repeta mecanic Llukan.

— Linişte, nepricopsiţilor, nu v-ar fi ruşine, îi ocărau babele. Căraţi-vă de-aici!

— Of, cuibuşorul meu pierdut. *O sole mio*, gemea ca în transă Lame Kareco Spiri, trimiţînd bezele babelor de la ferestre.

— Cară-te, măgarule, lovi-te-ar trăsnetul, să te șteargă de pe fața pămîntului!

— Pentru mine nu mai există nici soare, nici lună.

— ...nici lună, repeta Llukan.

— N-ați mai exista nici voi, lepădăturilor!

Era perioada în care totul părea amorțit. Timpul părea că de-abia se tîrăște și el. Pe cîmpul aeroportului continuau să pască vacile. Dino Ciço își întrerupsese cercetările.

Tocmai într-o astfel de perioadă orașul avu șansa de a intra din nou în contact cu lumea largă. Contact pe care i-l înlesni vechiul tun antiaerian din cetate.

Tunul, rămas de pe vremea împărăției în turnul apusean al cetății, era vizibil din orice zonă a orașului. Părea puțin ostenit cu țeava lui lungă îndreptată permanent spre cer. Devenise ceva familiar și drag orășenilor, ca și vecinul lui, ceasul rablagit din turnul de alături. Cu trecerea anilor lumea aproape că uitase la ce poate sluji țeava aceea lungă și mecanismele cu pîrghii și rotițe ruginite. De cînd i se făcuse inaugurarea (și bătrînii își mai aminteau evenimentul, cu discursuri aprobate de primărie, cu muzici și sticle de bere, după care Lamçe Cioara, beat mort, se aruncase de la înălțimea zidurilor și se făcuse zob pînă jos), cu tunul cel vechi nu se mai trăsese niciodată.

În prima zi de bombardament cînd, după surpriza generală, oamenii se ascunseseră prin beciuri, mulți își amintiră de existența tunului cel vechi. Aceștia realizară că țeava aceea lungă metalică, mecanismul acela complicat care se numea în ansamblu „tun antiaerian" era destinat tocmai unor asemenea ocazii. Acest raționament le păru atunci o descoperire epocală și se întrebară unul pe altul, cu mirare sau cu deznădejde:

— Dar antiaerianul nostru? De ce nu se aude antiaerianul nostru?

— Chiar așa, orașul are tun antiaerian. De ce nu se aude trăgînd?

Pentru noi, copiii, dezamăgirea a fost mai amară decît pentru cei mari. Cînd, după bombardament, oamenii ieșiră în stradă, mulți priviră spre turnul dinspre apus al cetății, unde țeava „antiaerianului" se desena pe cer ostenită parcă și greoaie.

După-amiază s-a aflat de ce nu trăsese tunul antiaerian: avea o defecțiune. Mecanicii primăriei, chiar din seara aceea, începură să lucreze la remedierea ei. A doua zi, de dimineață, femeile se întrebau una pe alta de pe la ferestre:

— L-au reparat?

— Încă nu.

— Aoleu!

Întrebarea aceasta o puteai auzi pretutindeni. În fiecare dimineață, amiază și seară. Defecțiunea părea a fi gravă. În timpul acesta ajunse în oraș bateria antiaeriană care doborî primul avion englez. Două zile mai tîrziu „antiaerianul" trase pentru prima oară și lucrul acesta provocă o bucurie de nedescris, mai ales în rîndul copiilor. Căci dacă bateria trăgea salve ușoare, bubuitul tunului nostru

era însingurat și măreț. Avea în el într-adevăr ceva împărătesc.

Cu toate acestea nici în ziua aceea, nici în următoarele, cu el n-a fost doborît nici un avion. Jos, în pivniță, Ilir îmi zicea în fiecare zi : „Cu siguranță că azi va lovi vreunul, ai să vezi ce prăpăd va face azi". Lucru care nu se întîmplă niciodată. La ieșirea din adăpost ne cuprindea tristețea. Ne apropiam de cei mari cînd îi auzeam vorbind despre el. Cuvintele lor ne întristau și mai tare. Văzurăm că își pierduseră încrederea, căci repetau după fiecare bombardament :

— Este prea vechi pentru avioanele din zilele noastre.

În ultimul timp, cînd orașul trecuse de mai multe ori din mîinile italienilor în cele ale grecilor și invers, la antiaerianul din turn nu se mai gîndise nimeni. În timpul ocupației italiene se trăsese cu el în avioanele engleze. Cînd intrară grecii, vechiul tun își slobozise încărcătura contra aviației italiene care bombardase de patru ori, în acest răstimp, orașul. În graba retragerii nici una dintre părți nu se atinsese de el. Trupele de ocupație se retrăgeau de obicei în mare grabă și în debandada aceea nimeni nu se gîndise să coboare din turn masiva piesă de muzeu. Sau poate că uitau de el ori se făceau că uită, siguri fiind că în momentul cînd aveau să se întoarcă în oraș aveau să-l găsească tot acolo, așa cum îl găsiseră de fiecare dată.

Într-una din aceste zile se ivi pe cer un avion necunoscut, venind dintr-o direcție pe

unde de obicei avioanele nu zburau. S-ar fi putut să fie același pilot dezorientat care în urmă cu o săptămînă aruncase asupra orașului mii de fluturași al căror text scris în germană începea cu : „Hamburghezi !"

Astfel de evenimente se repetaseră destul de des în ultimul timp. Pesemne că avioanele astea erau dintre cele care zburau de colo-colo, la voia întîmplării. Fie că se întorceau de la vreo luptă și pierduseră direcția, fie că simulaseră pierderea controlului ca să nu participe la luptă. Era evident că avioanele cu pricina nu voiau să zboare încotro aveau ordin și, de aceea, ori de cîte ori se ivea prilejul, și asta mai ales cînd era vreme proastă, ieșeau din formație și începeau să hoinărească pe cer pînă ce primeau ordinul să se întoarcă la bază. Făceau același lucru pe care-l făceam și noi cînd plecam dimineața spre școală, dar ne răzgîndeam pe drum și băteam străzile ziua întreagă, pînă la vremea prînzului.

Avionul necunoscut zbura încet, ostenit și plin de ifose. Mai mult ca sigur că se întorcea de la luptă, deși dintr-o direcție curioasă. După întîmplare, încercînd să-și explice de ce aviatorul acela cu fluturașii aruncase asupra orașului o bombă, fără ca nimeni să se aștepte la acest lucru, oamenii își ziseră că poate în timpul zborului, observînd că îi mai rămăsese bomba aceea de la ultimul bombardament, pilotul fusese pus la grea încercare. (De obicei, în asemenea situații bomba era lansată deasupra pădurilor sau în munți.) În vremea aceasta, îi apăruse în față orașul nostru și el își zise :

„Ce-ar fi să dau drumul bombei peste orașul acesta, al cărui nume nici măcar nu-l știu ?"
Și îi dăduse drumul.

Dar de data aceasta orașul n-a mai putut suporta umilința.

Țeava lungă a antiaerianului zgîndărise imaginația orășenilor în toate acele zile de inactivitate. Evenimentele de pe cer promiteau să-i captiveze iarăși. Dorința de a acționa se deștepta mai ales cînd pe deasupra orașului treceau avioane necunoscute și stinghere.

Era într-una din puținele zile cînd ne aventuraserăm pe-afară să ne jucăm. Fără să ne dăm seama cum, am ajuns pînă sub zidurile cetății, acolo unde își înălțase casa bătrînul artilerist Avdo Babaramo. Adeseori, în adăpost sau la cafenea, moș Avdo istorisea o mulțime de pățanii din război, iar noi, deși nu-l văzuserăm niciodată mînuind vreo armă, îi arătam un respect deosebit.

În momentul în care se auzi zgomotul de motor eram chiar în poarta lui. Se opriră și cîțiva trecători care, cu mîna streașină la ochi, priviră cerul în căutarea avionului.

— Uite-l, uite-l, zise unul.

— Parcă ar fi italian.

Moș Avdo ieși la fereastră împreună cu nevastă-sa. Alți și alți trecători se opreau și priveau cerul.

Avionul zbura încet. Huruitul pe care-l lăsa în urmă era prelung, amenințător și acoperea treptat, stradă cu stradă, orașul. Curioșii priveau în liniște. Doar unul dintre ei se întoarse

spre fereastra de unde Avdo Babaramo scruta orizontul și-i strigă :

— Moș Avdo, de ce nu încerci să-l miruiești cu antiaerianul de colo ? Arde-i una să nu se mai miște.

Mulțimea murmură. Noi, copiii, nu mai puteam de bucurie.

— Chiar așa, încearcă, îl îndemnară alți doi-trei.

— Ce treabă am eu cu el ? zise liniștit bătrînul. Lasă-l să se ducă unde i-i voia.

— Încearcă, moș Avdo, strigarăm cu toții.

— Liniște, oameni buni ! zise unul. Faceți puțină liniște !

— Și de ce, mă rog, să facem liniște ? Lăsați-l să încerce. Doboară-l, moș Avdo, tot stă tunul ăla degeaba, colo sus.

— Vă zic, mai bine nu-l provocați, încercă să-i mai tempereze Harilla Lluka, din mijlocul mulțimii. Să-l lăsăm să-și vadă de treburi, altfel o să se întoarcă și-o să ne facă chisăliță.

— Destul ne-a fost frică de ei, fiule.

La început moș Avdo se încruntă, pe urmă însă începu să se aprindă. Își răsuci o țigară. O arteră subțire și albăstruie i se contură pe frunte.

— Doboară-l, moș Avdo, strigă Ilir aproape plîngînd.

Cînd ne așteptam mai puțin, avionul dădu drumul la ceva negru, prin partea din spate, după care urmă explozia.

Atunci se petrecu un lucru ce ni se păru neașteptat și grozav. Mulțimea strigă sălbatic :

— Doboară-l, moș Avdo, dă-i la cap!

Moș Avdo ieși în poartă. Privirea îi scăpăra. Înghițea în gol. Nevastă-sa ieși după el speriată. Avionul zbura leneș pe deasupra orașului. Fără să-și dea seama, inconștient, moș Avdo se trezi în mijlocul mulțimii și urcă împreună cu ea panta ce ducea către poarta cetății.

— Doboară-l fără milă! se auzea din toate părțile.

Turnul unde se afla antiaerianul era chiar spre drum. Moș Avdo, în fruntea mulțimii, păși în cetate.

— Repede, moș Avdo. Repede, că zboară! mă auzii strigînd.

Pe noi, cei mici, nu ne lăsară înăuntru, așa că, rămași pe-afară, începurăm să batem din palme, pentru că avionul se îndepărta în direcția munților.

— Of, uite-l cum pleacă, răcneam care mai de care.

Dar brusc, avionul făcu un viraj și se apropie din nou de oraș. Chiar ca un avion care-și pierduse direcția.

De sus se auziră voci.

— Ochelarii!

— Repede, ochelarii!

— Ochelarii lui moș Avdo!

Nu știu cine alergă ca un nebun pînă acasă și tot așa de repede urcă drumul înapoi ducînd în mînă ochelarii vechi ai lui moș Avdo.

— Acum ochește, zbieră careva.

— Uitați-vă, avionul se apropie.

— Vine precum vita la cuțit.

— Arde-l, moș Avdo, termină-l odată!

Antiaerianul bubui. Uralele noastre erau la fel de puternice ca bubuitul lui. Cu greu ne puteam ține bucuria în frîu. Strigam cu toții: bărbați, femei, bătrîni...

O altă bubuitură. Așteptasem ca încă de la prima lovitură avionul să se prăbușească, dar lucrul acesta nu s-a întîmplat. Ca și cînd ar fi ațipit, pilotul nu se grăbea deloc.

Cînd tunul trase pentru a treia oară, avionul se afla chiar deasupra centrului orașului.

— O să-l doboare negreșit, auzii în spate un glas răgușit, chiar la nas i-a venit.

— Arde-l!

— Dă-i, bastard nenorocit!

— Doboară-l, doboară-l!

Dar avionul continua să zboare. Iată, începe să se îndepărteze către nord. Antiaerianul mai trase de cîteva ori înainte ca avionul să iasă din raza lui de acțiune.

— Ah, moș Avdo nu-i deloc în mînă, observă unul.

— Nu-i vina lui. E învățat cu tunurile de pe timpuri.

— Cu tunuri turcești? întrebă Ilir.

— Da.

Am oftat. Aveam cerul gurii ca iasca.

Antiaerianul bubui din nou, dar acum avionul era departe. Zborul lui avea ceva insuportabil.

— Cîinele, fuge, zise cineva lîngă mine.

Ilir avea lacrimi în ochi. Și eu la fel. Cînd tunul trase ultimul proiectil și oamenii încе-

pură să se împrăştie care-ncotro, o fetiţă de-o şchioapă dădu în plîns.

Mulţimea celor din turn cobora avîndu-l în frunte pe moş Avdo. Era alb la faţă. În timp ce-şi ştergea fruntea cu o batistă, văzurăm că-i tremurau mîinile. Avea privirile rătăcite. Nevastă-sa îi ieşi înainte despicînd valurile mulţimii.

— Hai, vino, îi strigă. Vino să te întinzi puţin, c-o să-ţi dai sufletul. Eşti prea bătrîn pentru aşa ceva, Avdo. Pe deasupra, mai eşti suferind şi de inimă. Hai, vino.

Omul încercă să riposteze, dar nu reuşi. I se uscase saliva în gură. Doar cînd trecu pragul porţii lui se întoarse către mulţime şi, cu o expresie de suferinţă întipărită pe faţă, zise cu greu :

— Mai vedem noi.

Curioşii se împrăştiau.

— Mai vedem noi, repetă bătrînul plimbîndu-şi privirea peste cei prezenţi, ca şi cînd ar fi cerut adeziunea lor înainte de a fi rămas singur cu înfrîngerea.

— Fii liniştit, moş Avdo, îi răspunse un tînăr. O să-i doborîm şi noi într-o zi. O să-i doborîm fără milă.

Moş Avdo închise poarta.

Oamenii se îndepărtară.

din spusele bătrînei Sose

(în lipsa cronicii)

mă înjunghie încheieturile. O să avem o iarnă umedă. S-a pornit luptă mare peste tot, pînă şi în ţara lui Cin-macin unde oamenii sunt galbini. Englezu nu se lasă, trimite răvaşe şi bani unde nu te-aştepţi. Of, bre Hançe, i-a zis ieri Majnur lui Hançe a Pleştailor, de s-ar termina odată lupta cu grecu, că tare aş mai mînca nişte anghilă de Janina. Mai du-te naibii, i-a răspuns Hançe, mie-mi mor copiii de foame şi tu vorbeşti de anghilă. Să vezi pe urmă ocări la gura lor şi blesteme şi cîte şi mai cîte. Pe Avdo Babaramo l-au amendat pentru că a tras cu tunul fără aprobarea primăriei. Se zvoneşte că pînă o da prima zăpadă la munte, războiul cu grecu o să se isprăvească. Nevasta lui Kailaj este iar borţoasă. Cele două fete ale lui Puse sunt în luna a noua, de parcă ar fi fost vorbite. Baba Hava a căzut la pat. Nu mai apuc iarna asta, zice. Se pregăteşte de ducă. A murit, pînă la urmă, şi biata Qazime. Fie-i ţărîna uşoară !

CAPITOLUL X

ZIUA URMĂTOARE a plouat întruna. După rușinea pe care a înghițit-o cu o zi înainte, orașul somnolează sub acoperișuri șiroind de apă. Plictiseala se scurge odată cu ploaia. Își rostogolește griul murdar pe suprafața înclinată a plăcilor de bazalt lăsînd locul mai proaspetelor picături de plictiseală care vin necontenit din rezervoarele de tristețe ale cerului.

Iată că a treia zi după povestea cu antiaerianul, orașul se pomeni din nou ocupat. Intraseră din nou grecii. De astă dată catîrii cu poveri, atelajele și uniformele lor puteau fi văzute peste tot. Deasupra turnului închisorii, acolo unde fusese mai întîi steagul italian cu trei culori, acum înalțară steagul grecesc. La început nu a știut nimeni ce reprezenta acesta. Vîntul făcea ca petecul de mătase să fîlfîie în permanență și nu se distingea nimic. Pe la prînz, cînd vîntul s-a potolit și a început din nou să plouă, am văzut pe bucata de pînză o cruce mare, albă, simbolul creștin.

— Am apucat și ziua să văd stăpînirea grecească, zise bunica. Mai bine muream cînd eram bolnavă, iarna trecută.

Eram doar noi doi în camera cea mare. Nu mai văzusem nicînd o asemenea supărare în ochii și în toate gesturile ei. Nu știam ce să mai zic. Am scos din buzunar geamul cel rotund și mi l-am pus la ochi. Crucea albă de deasupra turnului părea iritată. Devenise foarte vizibilă și stăruitoare. Un desen pe o bucată de mătase. Nu pricepeam cum puteau provoca atîta supărare cele două linii încrucișate. Un petec de pînză zgîlțîit de vînt încolo și încoace putea să agite un oraș întreg. De necrezut !

În seara aceea peste tot se vorbea numai despre greci. Unii prevesteau evenimente înfricoșătoare. Cu mulți ani în urmă, înainte de monarhie, ba chiar înainte și de republică, orașul fusese pentru cîteva săptămîni sub ocupație greacă. Avuseseră loc atunci mari masacre. Și atunci, ca și acum, în vîrful turnului închisorii fusese pus un steag cu cruce. Și dacă lucrul acesta se repetase, însemna că mai aveam multe de văzut.

Fereastra îngustă a lui Xivo Gavo a fost luminată pînă tîrziu, spre miezul nopții. Vecinii bătrînului cronicar își ziseră cu toții că probabil acesta descria cu lux de amănunte ultimele evenimente petrecute în oraș. Dar s-a aflat după aceea că în cronica sa Xivo Gavo consacrase intrării trupelor grecești doar o propoziție : „Azi, 18 Noiembrie, în oraș au intrat g.“. Inexplicabilă o asemenea economie

de cuvinte în fața unor întîmplări care zguduiseră tot orașul și de-a dreptul exasperantă reducerea mulțimii de trupe la o singură literă, „g“.

De dimineață, crucea era la locul ei. Primele simptome ale bolii se iviseră, așteptam boala.

Grecii începură să colinde orașul, înveșmîntați în uniformele lor kaki. În piațeta din centru se iviră primele ordonanțe semnate de Katantzakis. În cafenele se vorbea numai grecește. „S“-urile și „th“-urile lor insinuante îți șfichiuiau auzul de cum intrai. Soldații purtau cu toții baioneta la centiron. În aer plutea neîncrederea. Era așteptat măcelul. Ploua întruna.

În prima zi nu se întîmplă nimic. Nici într-a doua. Fu lipit în centru un afiș pe care scria mare „Vorio Epir“. Comandantul Katantzakis fu invitat la prînz sau la cină de familiile creștine cu dare de mînă.

Un sergent grec a tras cu arma fără a lovi însă pe nimeni. De fapt țintise în picior singura statuie a orașului. Era o statuie impunătoare din bronz ce fusese ridicată chiar în piațeta din centru, pe vremea împărăției. Înainte de ea în oraș nu mai existase alta. Singurele reprezentări ale omului făcute de mîna lui erau sperietorile de ciori plasate pe cîmpul de dincolo de rîpă. Cînd se zvonise cîte ceva despre ridicarea statuii (și aceasta se petrecuse cam în aceeași vreme cu inaugurarea antiaerianului), existară destui dintre aceia care, în vreme ce pentru instalarea tunului nu-și rețineau entuziasmul, în legătură cu statuia se

arătară sceptici. Un om din fier! Era oare necesară o astfel de creatură? Nu aveau să se producă tulburări? În vreme ce întreaga suflare ar dormi, așa cum cere Domnul, statuia va sta în picioare. Tot așa cum va sta zi și noapte, iarnă și vară. Oamenii plîng și rîd, comandă pe alții sau mor, în vreme ce ea nu va putea face nimic din toate acestea. Ea va ședea acolo, fără grai. Și, se știe, tăcerea e suspectă.

Sculptorul venit de la Tirana ca să vadă locul unde avea să-și amplaseze opera doar printr-o minune scăpă nebătut. În ziarul orașului izbucni o polemică aprinsă. În cele din urmă răbdarea unora triumfă și statuia fu adusă în oraș de un camion mare acoperit cu prelată. Era iarnă. În cursul nopții statuia a și fost instalată în piațeta din centru. Pentru a fi evitate tulburările s-a renunțat la inaugurare. Oamenii priveau mirați spre personajul temerar de pe soclu care, cu o mînă sprijinită pe tocul revolverului, privea încruntat piațeta de parcă ar fi întrebat: „De ce nu m-ați vrut?“

În noaptea aceea cineva puse pe umerii statuii o pătură și de atunci orașul își îndrăgi omul de bronz.

În el trăsese sergentul grec. Trecătorii se apropiară în fugă să vadă gaura făcută de glonț în piciorul statuii. Unii avură impresia că ei înșiși șchioapătă. Erau indignați. Alții șchiopătau într-adevăr, de parcă pe ei i-ar fi lovit plumbul. Orașul se alarmă. Apăru de undeva însuși Katantzakis însoțit de gărzi și

urcă scările primăriei unde fusese stabilit comandamentul grec.

După o oră, în locul unde erau lipite afișele apăru o comunicare în grecește și albaneză prin care se făcea cunoscut că sergentul grec fusese arestat și închis.

După-masă veni Xhexho.

— Văleu, femeilor, ce nenorocire, zise de cum intră. Se zvonește că ar fi venit Vasiliqìa.

— Vasiliqìa ? întrebă bunica pălind dintr-odată.

— Vasiliqìa ? repetă mama cu groază.

Din camera cealaltă veni și tata.

— Cum ai zis, Xhexho, a venit Vasiliqìa ?

— A venit, a venit, mormăi Xhexho.

— Gata cu toate, oftă mama.

Se făcu liniște. Auzeam doar respirația grea a lui Xhexho.

— Că n-am murit iarna trecută..., zise bunica. N-aș mai fi avut nevoie de nimic acum.

— Regrete tîrzii, observă Xhexho.

— La orice m-aș fi așteptat, dar c-o s-o văd din nou pe Vasiliqia, asta nu, continuă bunica. Avea în glas o indiferență de moarte.

Tata își pocnea degetele nervos.

— Se spune că s-a făcut și mai și, zise Xhexho. Prăpăd o să facă.

— Săracii de noi, se tîngui mama.

— Da unde este ? A văzut-o cineva ? întrebă tata.

— Au închis-o acasă la Pasha Kaur și se așteaptă ziua cînd îi vor da drumul.

Poarta scîrții și apărură pe rînd nevasta lui Bido Sherifi, Kako Pino, nora lui Nazo (ce

frumoasă era în mijlocul femeilor îngrozite) și nevasta lui Mane Voco cu Ilir de mînă.

— Vasiliqìa ?

— Chiar Vasiliqìa ?

— Groaznic.

Erau mai înspăimîntate ca niciodată. Ridurile de pe față li se agitau cu atîta înverșunare, încît ar fi putut să le cadă pe jos. Simțeam că mi s-ar fi încurcat picioarele printre ele.

— Așa, Selfixhe, zise Xhexho, strîngîndu-și mîinile la piept.

— Groaznice vești ne-ai mai adus.

— Groaznice.

Auzisem cîte ceva despre Vasiliqìa. Numele femeii care terorizase orașul în urmă cu douăzeci și ceva de ani avea în creierul meu același răsunet ca și cuvintele „ciumă“, „pîrjol“ și „moarte“, cuvinte pe care oamenii le foloseau îndeosebi atunci cînd se ocărau unul pe altul. Ani și ani la rînd numele ei își păstrase încărcătura emoțională și atîrnase deasupra capetelor noastre ca o sabie a lui Damocles. Iată însă că acum se desprinsese din legăturile care-l țineau spînzurat și se prăvălea asupra noastră lăsîndu-și pe drum, una cîte una, literele care îl compuneau și împrumutînd în schimb trupul, ochii, părul și gura femeii înveșmîntate în negru.

Acum douăzeci și ceva de ani, femeia aceasta sosise în orașul nostru împreună cu trupele grecești de ocupație. Din zori și pînă-n seară ea colinda străzile însoțită de un grup de jandarmi greci înarmați pînă-n dinți. Bărbatul de colo se uită chiondoriș, puneți mîna pe el,

poruncea ea, și jandarmii atîta așteptau. Băiatul ăsta nu-mi place. E musulman. Omorîți-l. Cel de colo, care-și ferește privirea, pune ceva la cale. Prindeți-l, tăiați-l bucăți și aruncați-l în rîu.

Cutreiera străzile, lua apoi la rînd cafenelele, străbătea cu pași mari piațeta din centru. Grecii o considerau un fel de mireasă a lui Dumnezeu. Străzile și localurile se goleau. În două rînduri au încercat s-o omoare, dar gloanțele nu-și atinseră ținta. La ordinul ei fură uciși peste o sută de bărbați și flăcăi. Plecă din oraș împreună cu trupele, spre sud, de unde venise.

Orașul însă n-o uitase. Numele ei, după ce-și pierdu suportul material, trecu în regatul abstract al limbii. „Vedea-te-ar Vasiliqìa", blestemau babele. Vasiliqìa era însă, treptat, uitată. Așa cum era uitată ciuma (și ea, cîndva, musafir obișnuit) și chiar moartea. Dar iată că revenise. Din lumea cuvintelor își făcuse loc printre noi, sălbăticită de lunga despărțire.

Veni seara. Vasiliqìa era în oraș. Ferestrele casei lui Pasha Kaur erau acoperite cu pleduri. Cînd va porni prin oraș ? De ce nu apare ? Ce așteaptă ?

A doua zi, pe la prînz, ne trezirăm din nou cu Xhexho.

— Străzile sînt pustii de tot, ne zise. Doar Gjergj Pilo se ducea la piață. Ați aflat și voi ? Gjergj Pilo și-a schimbat iar numele.

— Cum adică ? întrebă bunica.

— Iorgos Pilos.

— Nerușinatul.

Gjergj Pilo locuia în cartierul vecin. Cînd cu ocupația italiană și-a schimbat pentru prima oară numele, din Gjergj Pilo în Giorgio Pella.

Scîrții poarta. Intrară nevasta lui Bido Sherifi și nora lui Nazo.

— Am văzut-o venind pe Xhexho. Are noutăți ? întrebară amîndouă.

— Ce să am ? De n-ar mai fi...! zise Xhexho. Ați auzit de Bufe Hasani ?

Bunica făcu semn spre mine. Mă uitai pe geam. Ori de cîte ori era pomenit numele ăsta bunica avea grijă să nu fiu de față.

— A agățat un... soldat grec.

— Ai-ai-ai, ce rușine !

— Parcă și-a ieșit din minți. Credeam că am scăpat odată cu plecarea italienilor, cică ar fi spus ea. Credeam că am scăpat după plecarea blestematului de Pepè, a papițoiului ăla pomădat, dar uite că au venit grecii acum. Grecii, suratelor, grecii.

Ochioasa noră a lui Nazo asculta cu mare atenție. Soața lui Bido Sherifi se holba indignată cînd la una, cînd la alta.

— „M-am hotărît ca în fiecare armată de ocupație să-mi găsesc cîte un iubit, zice Bufe Hasani. Dacă or să vină germanii, german, dacă or să vină japonezii, japonez."

— Da Vasiliqìa ?

Xhexho ridică din umeri.

— O țin închisă. Așteaptă ei ceva.

După-amiază a venit Ilir.

— Isa și Javer au pistoale, îmi zise el cu fereală, le-am văzut cu ochii mei.

— Pistoale ?
— Întocmai. Dar să nu spui la nimeni.
— Şi ce fac cu ele ?
— O să omoare oameni. I-am auzit prin uşă certîndu-se pe cine să omoare mai întîi şi mai întîi. Făceau un fel de listă. Încă mai sînt în camera lui Isa şi se ceartă.
— Şi pe cine vor omorî ?
— În fruntea listei au pus-o pe Vasiliqìa, dacă apare în oraş. Pe urmă Javer îl propunea pe Gjergj Pilo, în vreme ce Isa se opunea.
— Ce chestie !
— Mergem să tragem cu urechea ?
— Hai.
— Încotro ? mă întrebă mama. Să nu te îndepărtezi, doar ai auzit de Vasiliqía.
Isa şi Javer crăpaseră uşa, aşa că am reuşit să ne strecurăm înăuntru. Nu se mai certau. Javer fluiera încet. După toate aparenţele căzuseră de acord. Ochelarii lui Isa mi se părură mai mari ca de obicei. Cei doi se întoarseră spre noi. Raza de lumină ce se reflecta în lentile ne orbì. Aveau listele asupra lor, lucru ce se observa la prima vedere.
— Facem cîţiva paşi pe-afară ? mă întrebă Ilir. Ar putea să apară Vasiliqìa ?
Isa ne privea nemişcat. Javer se încruntă.
— Nu cred, zise primul. I-a trecut vremea.
Liniştea se prelungea. Pe geam se vedea drumul şi dincolo de el un colţ din cîmpul aeroportului. Vacile însă nu mai erau pe-acolo. Îmi amintii, brusc şi tulbure, avionul cel mare, aşa cum mi se mai întîmpla din cînd în cînd. Peste impresiile din ultima vreme plană,

strălucitoare şi dureros de îndepărtată, silueta lui zveltă. Chiar aşa, pe unde o fi el acum ? Imaginea păsării moarte, cu oscioarele aripilor strînse la piept, se amestecă în imaginaţia mea cu irealele apariţii ale Suzanei şi toate trei, împreună, avionul, pasărea şi Suzana, combinîndu-şi miraculos substanţa, amestecîndu-şi-o în viaţă şi în moarte, dădeau la iveală un trup unic, ca un aliaj necunoscut şi *extraordinar*.
— I-a trecut vremea, repetă Javer. Ieşiţi fără frică.
Am ieşit. Străzile nu erau atît de pustii pe cît spusese Xhexho. Çeço Kaili şi Aqif Kashahu păşeau izbind greu caldarîmul. Chica roşcată a lui Çeço Kaili îmi evocă o flacără mînată de vînt. În ultimul timp cei doi fuseseră văzuţi adesea împreună. Femeile flecăreau, îmi zise Ilir, că o fată sărutată nu era prea departe de una cu barbă.
Amîndoi bărbaţii erau încruntaţi. Doamna Majnur ieşi la geam cu o crenguţă de măghiran în mînă. Ferestrele celorlalte case erau închise. Din spatele porţii de fier a Karllashilor (al cărei mîner în formă de mînă îmi amintea de mîna englezului doborît) nu răzbătea nici un zgomot.
— Mergem în centru să vedem gaura din piciorul statuii ? mă întrebă Ilir.
— Mergem.
— Uite grecii.
Soldaţii staţionau în vecinătatea locului de afişaj al cinematografului. Erau cu toţii negricioşi.

— Grecii sînt țigani ? întrebă Ilir în șoaptă.
— Nu știu. Nu cred, uită-te și tu, nici unul dintre ei nu are vioară sau clarinet.
— Acolo trebuie să fie Vasiliqia, îmi zise Ilir arătîndu-mi cu mîna întinsă casa văruită în galben a lui Pasha Kaur, în poarta căreia stăteau cîțiva jandarmi greci.
— Nu mai arăta cu mîna, l-am avertizat.
— Nu contează, îmi răspunse. I-a trecut vremea.
Birtul „Adis-Abeba" era zăvorît. Asemenea lui, și frizeria. Încă puțin și aveam să fim în mijlocul piațetei. Se zăreau afișele rupte de vînt de la picioarele statuii. Ssss, Zss... M-am oprit.
— Ia ascultă, zisei.
Ilir se holbă la mine.
De departe venea un zumzet înfundat. De pe trotuar, trecătorii priviră spre cer. Un soldat grec puse mîna streașină la ochi și făcu la fel.
— Avioane, se dumiri Ilir.
Eram chiar în centru. Zgomotul devenea tot mai puternic. Soldatul o luă la goană urlînd. Cerul se cutremura din temelii.
Era el. Huruitul lui. Motoarele lui.
— Repede, strigă Ilir și mă trase de mînecă. Repede.
Dar eu rămăsesem ca împietrit.
— Avionul cel mare, am îngăimat.
— La pămînt, zbieră cineva lîngă noi.
Vuietul creștea. Acoperind cerul întreg, se împreună cu bubuitul antiaerianului a cărui ghiulea se pierdu în haosul acela.

— La pămî-î-înt !
Valul sonor mă izbi în urechi cu o forță uriașă tocmai în momentul în care dindărătul acoperișurilor apărură cu o viteză nebună trei avioane. Și el în mijlocul lor. Chiar el, Mare, cu aripile argintii, înverșunat și sălbăticit de înfruntare, dădu drumul bombelor. Unu, doi, trei... Cerul se prăbuși pe pămînt. O izbitură puternică mă trînti jos. Ce naiba făcea ?! Mă dureau urechile. Destul ! Nu mai vedeam nimic. În nici un chip nu-mi puteam găsi urechile. Nici ochii. Mai mult ca sigur că eram mort. Destul ! Ce naiba se petrece aici ?!
Se făcu liniște și auzii un plîns răgușit. Era al meu... M-am ridicat. Ciudat, dar piațeta era la locul ei, și nu risipită pe ici-colo cum mi se păruse cu puțin timp înainte. Ilir era trîntit la pămînt ceva mai departe. Plîngea și el. Se ridică cu greu. Era zgîriat pe mîini și pe față. Și eu eram plin de sînge. Fără un cuvînt, plîngînd în surdină, o luarăm la fugă spre casă. Pe drum ne ciocnirăm de Isa și Javer, care veniseră după noi, galbeni la față precum ceara. Cînd ne zăriră dădură un strigăt și, săltîndu-ne în cîrcă, în aceeași goană nebună o luară înapoi spre casă.

ÎN ORAŞ AU intrat din nou italienii. Dimineaţă, drumul era plin de catîri, coloane de soldaţi şi tunuri. Pe turnul închisorii steagul cu cruce al Greciei fu înlocuit cu cel în trei culori şi o secure al Italiei.

Se văzu imediat că nu mai era vorba de ceva întîmplător. Scurt timp după aceasta fură aduse sirena de alarmă, proiectorul, bateria antiaeriană, călugăriţele şi celelalte. Numai aeroportul rămase pustiu. În locul avioanelor militare apăru un avion ciudat, portocaliu, cu botul prelung, aripile scurte şi foarte caraghios, pe care oamenii îl botezară „Buldogul". Singur, ca un copil orfan, se învîrtea fără rost pe cîmp.

COPITOLUL XI

GRECIA FUSESE înfrîntă. Ningea. Geamurile erau îngheţate. Priveam cu gîndul aiurea drumul plin de refugiaţi. Zdrenţe. Fulgi albi şi zdrenţe. Lumea întreagă era plină de ele. Se părea că din înfrîngerea Greciei vîntul adusese pînă la noi zdrenţe şi fulgi, care zburau pretutindeni precum spiritele celor dispăruţi.

Refugiaţii treceau în şir pe străzile oraşului. Flămînzi, îngheţaţi, soldaţi, civili, femei cu copii în braţe, bătrîni, ofiţeri cu galoanele smulse, irascibili, băteau în uşi în căutarea unui codru de pîine.

— *Psomî. Psomî.*

Încruntat, oraşul îi petrecea pe învinşi. Gardurile şi porţile erau înalte. Ferestrele inaccesibile. Vocile dezlînate veneau de jos ca nişte scheunaturi jalnice.

— *Psomî.*

Iată deci ce însemna un stat învins. Concluzia discuţiilor din pivniţă era că, dintre statele pe care le cunoşteam noi, pînă acum fuseseră învinse Franţa şi Polonia. Probabil că şi ele umpleau acum lumea cu zdrenţe şi strigăte „*psomî*". (Ilir mă contrazise zicînd că

nu este posibil ca şi francezii şi polonezii să spună la pîine tot *psomî*, dar eu nu m-am lăsat, pentru că cele două state erau, la fel ca şi Grecia, state învinse.)

Zăpada acoperise totul. Era ger. Hornurile slobozeau vălătuci de fum. Sub acoperişurile de piatră viaţa agitată şi plină de neprevăzut în ultima vreme îşi recăpătase cursul normal. Procesul Karllashilor cu Argonatii reîncepu, iar Llukan Puşcăriaşu, cu pătura şi bocceaua cu mîncare în mînă, trecu prin mijlocul cartierului strigînd : „Vă las cu sănătate, oameni buni !“, îndreptîndu-se dis-de-dimineaţă către închisoare. Şi Lame Kareco Spiri se mai linişti. Pe Kako Pino o chemară la nuntă în Dunavatul de Sus. Dispăru pisica lui Nazo.

S-ar fi părut că viaţa reintră pe făgaşul normal. Pe zăpada albă, călugăriţele păreau şi mai negre. Raza proiectorului avea altă luminozitate. Doar aeroportul rămase părăsit. Pustiu, abandonat acum şi de vaci. Zăpadă şi iar zăpadă. Mă pregăteam să-mi trimit acolo cruciaţii (cu refugiaţi cu tot), iar în urma lor pe poetul cel şchiop. În vremea asta, tocmai cînd ziceam că totul era ca înainte, reîncepură bombardamentele.

Pivniţa noastră, goală de un timp încoace, se însufleţi din nou. Iarna, acolo era cald şi bine.

— Ne-am strîns iar ca puii de găină, ziceau femeile, dîndu-şi bineţe una alteia.

Întindeau saltelele şi cergile cu vioiciune. bucuroase aproape. Erau toate : Kako Pino, nevasta lui Bido Sherifi, mama lui Ilir, doamna

Majnur (cu batista la nas), Nazo cu frumoasa de noră-sa. Lipsea numai Xhexho şi nimeni nu ştia unde este. Ca de obicei, Çeço Kaili nu se arătă printre noi. Din familia lui Aqif Kashahu veneau doar băieţii, în timp ce Aqif, maică-sa, nevastă-sa şi fie-sa rămîneau acasă.

Din cauza zăpezii de afară zgomotul de motoare şi salvele bateriei antiaeriene se auzeau mult mai înăbuşit. Antiaerianul cel vechi făcea notă aparte. De la el însă nimeni nu aştepta nimic. Semăna cu bătrînul cel orb care, întărîtat de copii, arunca cu pietre fără să lovească pe nimeni.

Englezii bombardau în fiecare zi, regulat. Veneau aproape la aceeaşi oră şi oamenii păreau să se fi învăţat cu asta, aşa cum te înveţi cu o nenorocire pe care n-ai cum s-o eviţi. Ne vedem mîine la cafenea după bombardament. Mîine o să mă scol cu noaptea-n cap ; vreau să termin cu spălatul şi dereticatul pînă la alarmă. Haideţi în pivinţă că se apropie ora.

Nimeni nu bănuia că zilele pivniţei erau numărate. *Îi trecuse vremea.*

Cel care avea să anunţe acest lucru coborî într-o zi scările, învăluit într-o pelerină neagră.

— Cine-o mai fi şi ăsta ?

— Ce-o fi vrînd ?

— Făceţi-i loc să treacă. Este inginerul străin însărcinat să controleze adăposturile.

— Inginer ?

Traducătorul deschise drum printre saltelele şi păturile pe care şedeau intinşi bătrînii

și femeile gravide. Străinul pășea în urma lui. Apoi ceru un scaun.

— De unde o fi ieșit și ăsta, suratelor ?

— Nu vă mai uitați atîta la el.

— Priviți, are un cuțit în mînă. Groaznic !

Omul cu pelerina neagră se urcă pe scaun. Scoase din geantă un cuțitaș mai mic decît cel pe care-l ținea în mînă și un ciocan nichelat. Trecu geanta traducătorului, apoi, cu ciocanul din mîna dreaptă, lovi peretele cu grijă. Mici bucăți de tencuială căzură la pămînt. Vîrful instrumentului se albise puțin. Coborî, își mută scaunul ceva mai încolo și repetă operația, cu amîndouă cuțitașele de astă dată. Cînd le scoase, amîndouă erau albe de var. Inginerul străin coborî de pe scaun și-i zise ceva traducătorului.

— Pivnița nu este bună de adăpost, traduse acesta tare și cu o mină complet indiferentă. A cui este casa ?

Tata își făcu loc în față.

— Nu este bună de adăpost, repetă traducătorul privind cu aceeași indiferență peretele din fața lui, de parcă ar fi citit ceva ce era scris acolo.

Tata ridică din umeri.

Străinul mai spuse ceva.

— Domnul inginer zice să ieșiți imediat pentru că sînteți în pericol.

Nu spuse nimeni nimic. Străpungînd peretele, cuțitașele inginerului se înfipseră deopotrivă și în carnea celor de față, și asta se văzu din modul în care oamenii se strîmbau la față, ca loviți de o durere insuportabilă.

Omul cu pelerina neagră se îndreptă cu pași hotărîți spre ieșire. În timp ce urcă scările, haina îi flutură ca bătută de vînt. Pentru o clipită în pivniță se făcu întuneric, apoi soarele se arătă din nou dindărătul pelerinei.

— Of, of, of, făcu un bătrîn reumatic. Unde o să ne mai băgăm acum ?

Cîteva femei începură să plîngă.

— Destul, se răsti Bido Sherifi. O să găsim noi un adăpost pînă la urmă. Lăsați văicăreala.

— N-o să murim noi din asta.

— Ne descurcăm, trebuie să ne descurcăm totuși.

— Se zvonește că ne vor lăsa să intrăm în cetate.

— În cetate ?

— Și de ce nu ? Se poate. Hai, femeie, strînge boarfele, îi porunci Bido Sherifi nevestei.

Unul cîte unul oamenii începură să plece. Pivnița se golea. Către seară plecară și ultimii, bolnavii și gravidele. Poarta scîrțîi trist și după ce se închise am constatat că rămăseserăm singuri.

Liniștea deveni apăsătoare. Am urcat în casă. Se auzeau carii ronțăind lemnul. Ascultă-viermii. M-am concentrat îndelung asupra zgomotului acesta, dar n-am reușit să-i găsesc punctul de plecare. Ascultă-viermii. Îmi plăcea combinația asta.

Coborîi la parter. Pe coridor nu era nimeni. Am privit spre lampă, apoi spre candelă. Fitilul acesteia, înnegrit, atîrna deprimant. L-am

aprins și cu cea mai mare grijă am coborît în pivniță. Coborînd, simțeam cum dispare încet-încet amestecul de mirosuri omenești. Lumina candelei pîlpiindă îmi dezvălui pereții albi. Undeva, sus, văzui două-trei împunsături de cuțit, opera omului cu pelerină neagră.

În zilele ce urmară se vorbi numai despre inginerul străin. Intrase peste tot și peste tot adăposturile se dovediseră necorespunzătoare. Ca și la noi, ceruse mai întîi un scaun, după care, cu aceleași mișcări rapide, dăduse peretelui loviturile mortale pe care le cunoșteam. O sută șaptezeci și trei de pivnițe, mai mari și mai mici, fură părăsite în numai patru zile. Ziua a cincea, înainte de a se întoarce la Tirana, de unde venise, se îmbătase criță cu rachiu și, urcîndu-se în automobil, declarase că este dezolat că lasă în urmă un oraș destinat să fie ras de pe fața pămîntului. Dar, a mai spus, nu avea ce să facă, pentru că și așa făcuse tot ce se putuse. Zilele din urmă au fost și pentru el zile de groază, deși, la urma urmei, nimeni nu poate să se ridice împotriva soartei, și dispariția unui oraș nu era nici pe departe un lucru de mirare, de vreme ce dispăruseră de pe hartă regate întregi, ba chiar și împărății.

Și, parcă pentru a-i confirma spusele, bombardamentele englezilor se înteţiră pe neașteptate. În patru zile fură ucise patruzeci și nouă de persoane. La primărie se discuta dacă să fie deschise porțile cetății pentru oameni sau nu. În a treia zi de dezbateri, fără a mai aștepta decizia autorităților, locuitorii cartierului Dunavatul de Sus sparseră poarta dinspre apus și pătrunseră în cetate. În aceeași zi locuitorii din Vechiul Tîrg forțară poarta dinspre răsărit.

În cursul aceleași zile exodul spre cetate deveni masiv.

Toată noaptea următoare orașul trăi într-o agitație nemaivăzută.

— Voi vă duceți ?

— Da. Dar voi ?

— O să ne mai gîndim în noaptea asta.

— Mi-e frică să nu rămînem pe-afară.

— Nici vorbă. Cetatea e încăpătoare.

Iat-o și pe Kako Pino.

— Ce ne facem ? Groaznic.

— Mîine, zise tata.

Apăru și Bido Sherifi.

— Mîine, repetă tata. Apoi, către mine : Du-te la Mane Voco și întreabă-i ce au de gînd.

Cu Mane Voco mă întîlnii pe drum.

La scurt timp veniră Nazo și noră-sa.

— Mîine ?

— Mîine în zori.

A fost una dintre cele mai frumoase seri din viața mea. Mereu bătea cîte cineva în poartă. Nimănui nu-i era gîndul la somn. Ne-am împachetat lucrurile și le-am coborît în pivniță ca să le ferim de un eventual incendiu. Ceilalți făcură la fel. Pivnița se dovedi iar utilă.

— Du-te, culcă-te, îmi zise bunica de cîteva ori.

Imposibil însă. A doua zi urma să ne instalăm în cetate. Vom lăsa în urmă scările, porțile, ferestrele, vorbele de zi cu zi și va începe aventura. Acolo totul era minunat, groaznic și extraordinar. Acolo era tărîmul lui Macbeth.

Veni și dimineața, rece, mohorîtă. Cădea o ploaie măruntă. Se auziră bătăi în poartă.

— Gata sînteți ? strigă Bido Sherifi din stradă.

— Gata, îi răspunse tată-meu.

— Hai, vino să te sărut, mă chemă bunica. Am privit-o mirat.

— Da tu nu vii ?

Ea mă mîngîie pe creștet.

— Nu, eu nu vin.

— Nu. Nu. Nu.

— Gata, îmi zise tata.

— Lasă, puiule, n-o să pățesc nimic.

— Nu și nu.

Alte ciocănituri în poartă.

— Repede, zise tata, sîntem așteptați.

— De ce n-o luați și pe bunica ? m-am văicărit eu.

— Ea nu vrea să vină, mă lămuri tata. Toată noaptea am încercat s-o conving, dar degeaba. Pentru ultima oară, i se adresă din nou, vii sau nu ?

— Nu las eu casa singură, răspunse bătrîna cu o liniște neobișnuită în voce. Aici am văzut lumina zilei, aici vreau să mor.

În poartă alte ciocănituri.

— Să vă întoarceți sănătoși, ne ură bunica în timp ce ne săruta pe toți.

Poarta se închise în urma noastră. Eram în stradă. Ploaia mocănească se cernea întruna. Ne-am urnit. Alte și alte familii se alăturau grupului nostru. Zidurile cetății se distingeau cu greu prin ceață. Șirul de oameni din fața porții de apus era lung de sute de metri. Oamenii duceau boccele cu îmbrăcăminte, scoarțe, saltele, geamantane, cărți, alămuri, scaune, covoare, ligheane, leagăne, plăpumi, bucăți de gresie, răngi, înaintau încet, se opreau apoi și așteptau îndelung, înaintau din nou. Mai era destul pînă la poartă. Ploaia măruntă cădea cu înverșunare. Oamenii tușeau, se ridicau pe vîrfuri ca să vadă ce se întîmplă în față, se întrebau „de ce s-au oprit ?“ și, în lipsa altei ocupații, tușeau din nou.

Pe la vremea prînzului, tîrziu, ajunserăm în imediata apropiere a porții. De o parte și de alta, ude sub biciul ploii, se ridicau zidurile străvechi. Poarta era îngustă și înaltă. După ce intrarăm (moment în care n-am mai simțit bucuria așteptată) ne învălui un întuneric cețos. Pașii ne răsunau înfricoșător. Copiii începură să urle îngroziți. Nu se vedea nimic. Ne împingeam unii pe alții ca orbi. Careva răcni. Brusc, undeva în față, se ivi un petec de cer. Ne urnirăm într-acolo. Lumina creștea și în curînd simțirăm ploaia ce se cernea peste noi.

— Pe-aici. Veniți pe-aici ! striga cineva cu voce stridentă.

Urcarăm cîteva trepte. Depășirăm un loc viran. Intrarăm într-o galerie boltită în arc. Iarăși un loc viran.

— Pe-aici !

Trecurăm din nou printr-un loc întunecos. Drumul era povîrnit și înaintam cu greu. Văzurăm iar cerul deasupra noastră. De data asta ne aflam într-o curte imensă. De-o parte și de alta, ziduri crenelate. Sus, în fața noastră, înfiptă în cer, se zărea închisoarea.

— Pe-aici !

Depășirăm curtea. Pătrunsesem într-o altă galerie (deasupra, cu siguranță, era închisoarea). De undeva din față venea un murmur înfundat. Iar noi ne îndreptam într-acolo.

În cele din urmă avurăm în fața ochilor un tablou uimitor : sub bolțile de piatră din care picura apă, în mijlocul baloturilor, a așternuturilor, a leagănelor și a tot felul de calabalîcuri, se mișcau, ședeau întinși, se certau, plîngeau, strănutau și tușeau mii și mii de oameni.

Aproape un ceas ne-am învîrtit de pomană printre oameni și boccele căutînd un loc unde să ne așezăm. Vuietul mulțimii, amplificat de ogivele înalte, ne izbea dureros timpanele. Ne fu imposibil să găsim ceva. Cineva ne sfătui să încercăm în galeria a doua și ne arătă încotro s-o apucăm. O pornirăm într-acolo. Văzurăm însă că și aici era aceeași situație. În cele din urmă Mane Voco, care mergea în fruntea grupului, găsi o bucată de loc îngustă, care rămăsese neocupată, după toate probabilitățile din cauza unei spărturi în zid prin care sufla un vînt tăios ca un brici. Lepădarăm sacii la pămînt și femeile începură să aștearnă direct pe piatră rogojini și scoarțe. Prin spărtura zidului se vedea pînă departe. Orașul

era jos, la picioare, și ni se păru uriaș și mohorît.

Alune, alune.

Cineva vindea într-adevăr alune. Pe urmă apărură și alți vînzători ambulanți care, strecurîndu-se printre lume, strigau cît puteau „limonadă !“, „salep cald !“, „țigări !“.Vînzătorul de ziare era și el prezent.

Prima noapte petrecută acolo a fost rece și agitată. Sub arcadele de piatră gălăgia miilor de oameni ne-a alungat somnul. Erau trîntite tingiri, scîrțîiau scaune și leagăne, nimeni nu-și găsea locul. În întuneric se auzeau pași. Ne strînserăm unul într-altul. Ploua.

Într-un tîrziu am reușit să ațipesc, dar către miezul nopții m-a trezit un glas monoton :

— Să ieșim... Aici sîntem ca într-o cursă... Or să închidă porțile și or să ne căsăpească pînă la ultimul. Trebuie să ieșim neapărat... Trebuie să ieșim pînă nu este prea tîrziu... Oricum, asta e o cetate... Sîntem în plin ev mediu... ev mediu. Mă auziți ?... Întunecimea anului o mie. Nimic nu s-a schimbat. S-ar părea... dar de fapt nimic nu s-a schimbat.

— Văleu, ce-o mai fi și asta ? strigă buimacă, nevasta lui Bido Sherifi.

— Ucigă-te crucea, anticrist ! exclamă Kako Pino.

Vocea amuți.

Spre ziuă orașul fu bombardat cumplit.

Se anunța o dimineață mohorîtă. Lumina din zori se strecura cu greu prin spărturile înguste din ziduri. În jurul orei șapte cetatea se însufleți. Reîncepu vînzoleala prin galerii.

coridoare, dinspre şi înspre ieşiri. Oamenii îşi întîlneau cunoscuţii ori legau prietenii. Se vedea de la o poştă nefirescul situaţiei care ne silise pe toţi să înnoptăm sub acelaşi acoperiş. O familie se instalase lîngă o alta fără a avea în vedere nici un criteriu. Fuseseră deteriorate proporţiile, nu se ţinuse cont de vecinătatea de cartier, de stradă ; într-un cuvînt, de graniţele reale. Acoperişul comun unea sub el duşmăniile fireşti : Karllashi şi Argonati, musulmani şi creştini, călugăriţe şi prostituate, măturători şi ţigani.

Destule familii rămăseseră acasă. De obicei erau cele aflate în nenorocire sau cele sub al căror acoperiş se ascundea vreun mister. Nu veniseră, dealtfel, nici „bătrînele vieţii".

În ziua următoare, în galeria vecină, ne-am întîlnit cu tata-mare, împreună cu ai lui şi cu ţiganii. Şedea în şezlong şi citea o carte turcească, fără să se sinchisească cîtuşi de puţin de harababura care domnea în jur. Pe Suzana n-am văzut-o nicăieri.

— Ce înseamnă „ev mediu" ? mă întrebă Ilir.

— Nu ştiu. L-ai auzit şi tu pe nebunul acela azi-noapte ?

— Da.

— Să-l întrebăm pe Javer.

Din cînd în cînd Isa şi Javer se făceau nevăzuţi.

— Ev mediu ? repetă Javer. Este perioada cea mai întunecată a omenirii. Povestea lui Macbeth, pe care ai citit-o nu demult, s-a întîmplat în evul mediu.

În unele discuţii, cînd venea vorba despre cetate, se pomenea de acest ev mediu. Cetatea era foarte veche. Pe lîngă ea apăruse şi oraşul. Dealtfel, casele erau nişte cetăţi în miniatură şi semănau cu ea aşa cum copiii seamănă cu mama lor. Odată cu trecerea veacurilor, oraşul crescuse necontenit. Şi, deşi cetatea era bine păstrată şi avea ziduri puternice, deşi avea legătură telefonică directă cu centrala oraşului (firele se puteau vedea ieşind printre crenelurile dinspre turnul apusean), nimănui nu i-ar fi trecut prin cap că ar fi putut veni o zi în care oraşul să-şi caute iar adăpost între zidurile ei. Ceea ce era o anomalie, o anomalie groaznică. Acum, cînd totul fusese clarificat, se aştepta sfîrşitul. Dacă se făcuse apel la bunăvoinţa cetăţii, trebuiau suportate şi consecinţele. Se aşteptau pustiitoare epidemii medievale, se rememorau vechi crime. Cronica lui Xivo Gavo era plină de omucideri şi înfricoşătoare epidemii de ciumă.

Într-o zi (era a cincea zi de cînd veniserăm aici), mă fîţîiam fără nici o ţintă, împreună cu Ilir, prin mulţime. De cîteva ori încercaserăm să ieşim din galerii ca să vedem ce se afla dincolo de ele, dar ne-am lăsat păgubaşi. Se zvonea că în cetate erau destule locuri pline de mister, catacombe şi labirinturi, de unde, odată intrat, nu mai vedeai lumina zilei. În faţa unor asemenea intrări puteau fi văzuţi de departe oameni care, deşi se prefăceau că au altă treabă şi nu te observă, dacă te apropiai, pricepeai imediat că păzesc accesul în subterane.

În peregrinările noastre prin prima galerie auzirăm întîmplător, în murmurul general, cîteva cuvinte pe care le așteptam demult. Cei doi bărbați, nu prea vîrstnici, erau înalți și palizi, și amîndoi aveau gîtul înfășurat în fulare. Vorbeau încet și calm. Lăsarăm orice altă ocupație și o pornirăm ca oile în urma lor. Eram prizonierii lor. La mîini și la picioare ne zornăiau lanțurile cuvintelor.

— Katil-firmanul a venit luni ?

— Nu. Katil-firmanul a venit sîmbătă. Luni s-a comis omorul. Capul a fost luat de către ofițerul împărătesc, iar trupul a fost aruncat din turnul dinspre răsărit. Ofițerul a purces chiar în noaptea aceea spre Stambul.

— Înainte de a-i tăia capul fusese otrăvit ?

— Nu, doar beat. După obicei, i-au pus capul în camera de piatră, la Stambul.

— Am văzut camera aceea.

— Acolo a stat unsprezece zile, pînă au adus capul lui Kara Razi. Știi că orînduiala nu permitea ca în Cameră să fie două capete în același timp.

Discuția era în toi. Îi urmăream pas cu pas. Străbătusem întreaga galerie și ne aflam în curtea întinsă prin care venisem. Ploua. Pășeam prin băltoace. Cei doi intrară prin niște coridoare înguste, coborîră cîteva trepte de piatră, urcară alte cîteva, pătrunseră într-o galerie părăsită. Ne clănțăneau dinții în gură de frig.

Galeria era lată și joasă. Zgomotul pașilor noștri răsuna nu jos, pe piatră, ci sus, undeva deasupra capetelor noastre. Cuvintele lor prinseră pe neașteptate să se deformeze, să se umfle, să se umfle din cale-afară. Nu mai pricepeam nimic. Și asta dură pînă părăsirăm galeria.

Ieșirăm în dreptul unei gropi adînci acoperite cu o cupolă. Aici, cei doi ne văzură. Se întoarseră spre noi și ne priviră un timp cu ochii lor cenușii. Continuam să tremurăm. Unul dintre ei arătă cu mîna spre fiarele ruginite care atîrnau de zid și în curînd ne dădură uitării.

— Aici a fost întemnițat Gur Çerçizi. Privește, au rămas lanțurile. Perechea a treia din dreapta. A atîrnat în ele mult timp chiar și după moarte. Cînd l-au scos, era aproape în întregime mîncat de șoareci.

— Dar Karafil ? Au fost prinși împreună, nu-i așa ?

— Pe Karafil l-au legat în rîndul al cincilea. El a trăit pînă în ziua cînd a venit hair-firmanul care-i aducea iertarea sultanului. În momentul în care l-au scos din temniță și l-au îndrumat spre curte, condamnatul se clătina pe picioare și toți au crezut c-o face din cauza neașteptatei bucurii. Cînd a început să se îndrepte spre ziduri, unul dintre ei ar fi spus : parcă ar fi orb, dar ceilalți nu i-au dat atenție. Karafil s-a apropiat de zid și cînd a ajuns pe buza prăpastiei, tocmai în clipa în care ar fi trebuit să se oprească și, privind minunatul peisaj din vale, să improvizeze o scurtă cuvîntare de mulțumire la adresa sultanului, sau măcar să spună două-trei cuvinte de recunoștință, a mai făcut un pas și s-a prăbușit la

picioarele zidului. Doar atunci au înțeles adevărul.

Urcarăm niște trepte. Piatra era lunecoasă.

— Pe treptele astea s-a rostogolit capul lui Hurshid-Pașa. În ăst timp i-a plesnit ochiul drept, astfel încît ofițerul care i-a dus capul în divan a fost dat în judecată. A fost acuzat că în timpul transportului nu s-a îngrijit de conservarea în bune condițiuni a trofeului.

— Regulile de conservare, dacă nu greșesc, le-a formulat cel dintîi marele doctor Bugrahan, în urma greșelilor făcute cu capul lui Timurtash, așa e ?

— Nu, nu s-a greșit cu capul lui Timurtash, ci cu cel al lui Vîldrîm. După tăiere, capul, mai bine zis fața, era de nerecunoscut, așa încît au fost unii care au zis că nu era al celui care trebuia. Atunci au fost stabilite regulile.

Discuția despre decapitări a continuat vreme îndelungată. Cuceriți definitiv, mergeam în urma lor. Fularele le erau strîns legate în jurul gîtului. La un moment dat mi se păru că fularele acelea aveau rostul de a le ține capetele prinse de trunchi (capete tăiate demult), nelăsîndu-le să cadă pe jos.

Îmi venea să vomit. Cei doi urcau treptele. Atmosfera devenea respirabilă. Ajunserăm în curte.

— Alune, alune !

Scăparăm în cele din urmă. Am început să alergăm înnebuniți în căutarea alor noștri, chiar prin mijlocul mulțimii.

— Unde ați fost ? Ce-i cu voi ? ne întrebară aproape într-un glas maică-mea și mama lui Ilir.

— De ce tremurați așa ? interveni și Kako Pino.

— Ne e frig.

— Ne e tare frig.

Mama ne înfășură într-un pled. Mama lui Ilir ne întinse o bucată de pîine unsă cu marmeladă. Printre ai noștri nu mai simțeam frigul. Veniseră în vizită cîteva femei. Tata discuta cu Bido Sherifi. Nora lui Nazo privea cu tristețe, sprijinindu-și bărbia în pumn. Kako Pino își făcea de lucru cu traista ei roșie. Nunți vor fi mereu, în orice loc și în orice timp, pînă în ziua de apoi, spusese ea unuia care o întrebase de ce-și mai luase cu sine traista cu sulimanuri. Nora lui Nazo oftă. Se simțea bine printre oameni.

Toată după-amiaza și apoi ziua următoare am stat liniștiți pe lîngă părinți. Ședeam și ascultam discuțiile femeilor ce veniseră în vizită. Tremuram la gîndul că i-am fi putut reîntîlni pe cei doi necunoscuți cu fularele lor negre. Am decis de comun acord că, chiar dacă aveam să mai plecăm pe undeva, vom fi surzi în fața oricăror dialoguri de felul celor la care asistasem.

Noaptea orașul fu bombardat din nou. Mă gîndeam în permanență la bunica. Pașii ei cutreierau acum singuratici casa goală. Urcau și coborau scările. Scîrțîitul lemnului și oftatul bătrîneții și acel „lua-v-ar naiba !“ adresat statelor și guvernelor și avioanelor lor.

Stăteam împreună cu Ilir într-un colț, înveliți în pături. Murmurul potolit al acelei ore ne îndemna la somn, cînd, pe neașteptate, ca o mișcare scurtă și energică — șarpe ce se tîrăște la picioare și încă nu-l vezi — se strecură spre noi cuvîntul „arestare". Încordarea gîturilor, ațintirea privirilor, ceva ce pășește în cadență, tropăit de cizme în direcția noastră, un-doi, un-doi. Arestare. Un-doi, a-res-ta-re. Unul dintre carabinieri scoase din buzunar cătușele. Lunganul spre care, aidoma unor șiruri de furnici, literele ce alcătuiau cuvîntul „arestat", repetat obsesiv, se năpusteau flămînde acoperindu-i fața, brațele și trupul, privea cum i se imobilizează mîinile.

— Uită-te, i-au pus cătușe, îmi strigă Ilir.

— Văd.

Una dintre femei, probabil nevasta celui arestat, scoase un strigăt scurt.

— Nu te necăji, îi spuse bărbatul.

Un polițist îl prinse de mînă și micul grup se urni.

— Fasciști ticăloși, zise careva din mulțime.

Sst, să nu te pîrască cineva.

N-au decît. Fasciști ticăloși.

— Au umplut închisorile.

Grupuri-grupuri, oamenii se împrăștiau. La amiază sirenele anunțară un nou bombardament.

Într-o altă zi, printre cei care treceau necontenit pe lîngă noi, zării o figură ce mi se păru cunoscută. Individul mă privea insistent. Unde mai văzusem eu părul acela decolorat și ochii albaștri și tulburi ? Mi-am amintit,

însă nu imediat. Era flăcăul care, în timpul unui bombardament, în pivnița noastră, o sărutase pe fata lui Aqif Kashahu.

După ce se încredință că fusese văzut, îmi făcu un semn. Ridicai din umeri. Îmi arătă direcția în care să-l urmez. Evident, nu voia să se apropie. M-am ridicat și m-am luat după el. Era frig. Am ajuns în curtea cea mare.

— Cum te cheamă ? mă întrebă el.

I-am spus. Ne opriserăm în dreptul unui crenel pe unde vîntul șuiera tăios. Jos, în hău, se vedea orașul.

— Mă cunoști ? mă iscodi băiatul.

— Da, i-am răspuns.

— Atunci e bine, zise. Era și ea atunci în pivniță la voi. Știi ce s-a întîmplat ? și mă apucă strîns de umeri. Zi, știi sau nu ?

— Știu, am încuviințat.

Băiatul care o sărutase pe fata lui Aqif Kashahu oftă din greu.

— Ai mai văzut-o ? mă întrebă.

— Nu.

Scrîșni din dinți.

— În orașul ăsta dragostea e interzisă, zise cu voce scăzută. Ai să crești și-ai să vezi și singur.

(...garita).

Lovea din cînd în cînd cu vîrful pantofului crenelul de lîngă noi.

— Ascultă, îmi spuse. Mi-e teamă că au lichidat-o, ce zici ?

Am ridicat din umeri.

— În orașul ăsta există două modalități de a face să dispară o fată gravidă : sau în rîu,

cu o piatră de gît, sau aruncată în puț. Tu ce crezi ?

Am tăcut. Era foarte frig.

— Va să zică n-ai mai văzut-o de-atunci nicăieri ?

— Nicăieri.

— Nimeni n-a mai văzut-o ?

— Nimeni.

— Sînt multe puțuri la voi în cartier ?

— Cîteva.

Începu să-și roadă unghiile.

— Cel puțin să-i fi găsit trupul, zise ca pentru sine.

Bătea vîntul. Înghețasem.

— Am s-o caut peste tot, zise iar.

Avea degetele nemaipomenit de lungi. Privi un timp spațiul cenușiu din față. Prin ceață, mulțimea acoperișurilor orașului se vedea cu greu.

— Dacă n-am s-o găsesc, voi coborî s-o caut în infern, murmură.

Aș fi vrut să-l întreb ce însemnau vorbele astea, dar mi-a fost frică.

Fără un cuvînt, porni repede și se depărtă chiar prin mijlocul curții.

ZBURAU ÎNCET, cu aripile lor lungi și, pentru un moment, am avut impresia că vor coborî pe cîmpul părăsit al aeroportului, dar ele virară brusc și se îndreptară din nou spre oraș. Trupurile lor străluceau amenințător în soare. Erau chiar deasupra capetelor noastre, la înălțimea de unde de obicei cădeau în picaj. După ce mai făcură o ultimă manevră, planară unul după altul deasupra orașului.

Venise primăvara. De la fereastra etajului al doilea priveam întoarcerea berzelor. Zburînd peste vîrfurile minaretelor și coșurilor înalte în căutarea vechilor cuiburi, îți puteai lesne da seama, din elipsele curioase pe care le descriau pe cer, cît de triste și de mirate erau găsindu-și cuiburile dărîmate de schijele bombelor, de vîntul și de ploaia iernii trecute. Le priveam și-mi spuneam că berzele nu vor ști niciodată cîte i se pot întîmpla unui oraș în vreme de iarnă, în timpul absenței lor.

CAPITOLUL XII

ERA DUMINICĂ. De jos se auzeau izbiturile de cazma ale vecinului nostru care de două săptămîni muncea de zor la construirea unui adăpost antiaerian modern, după modelul celui al doamnei Majnur, dat în folosință cu puțin timp în urmă. Bombardamentele încetaseră cam pe la începutul primăverii. Era destul timp de cînd ne întorseserăm acasă. Primii care-și făcuseră adăposturi moderne și părăsiră cetatea fură Karllashii și Argonatii. Pe urmă plecară călugărițele și fetele de la bordel, care beneficiară de bunăvoința armatei. Începură să plece apoi toți acei care aveau bani pentru a-și construi un asemenea adăpost. Majoritatea familiilor părăsiră cetatea numai atunci cînd se mai răriră bombardamentele englezilor. Primul lucru pe care-l observai la întoarcerea acasă fu absența tăbliței pe care scria : „Adăpost pentru 90 persoane". Nu se știe cine o desprinsese de pe zidul nostru în timpul cît fuseserăm plecați și, pe locul unde se aflase anunțul, dreptunghiul rămas îmi aducea în suflet un val de tristețe.

Loviturile de cazma erau monotone. Duminica se răspîndise uniform peste oraș. S-ar fi părut că cineva izbise cerul de pămînt și peste tot, pe străzi, pe geamurile caselor, în băltoace și pe acoperișuri, rămăseseră presărate scînteieri din oglinda imensă de sus. Îmi amintesc că în urmă cu multă vreme privisem cum bunica curăța de solzi un pește mare. Solzii lucitori i se lipiseră de palme și de brațe. Am avut atunci impresia că ea semăna cu ziua de duminică. Iar tata, cînd era nervos, cu cea de marți.

Din camera alăturată se auzea glasul bunicii și cel al mătușii Xhemo. Vorbeau iarăși despre același lucru. Vecinele de cartier, care intraseră și ieșiseră toată dimineața făcînd diverse supoziții, erau pesemne acum fiecare în bucătăria ei, în fața oalelor încinse, în vreme ce bunica și mătușa rămăseseră să comenteze evenimentul. Cineva coborîse noaptea în cisterna noastră. Urme umede de tălpi aflai peste tot. După ce ieșise, individul nici măcar nu-și dăduse osteneala să închidă capacul cisternei. Într-una din găleți fusese găsită cenușă, semn că temerarul nocturn se folosise de ea ca să lumineze interiorul.

De la un timp încoace se vorbea tot mai mult despre cineva, om sau spirit, care cobora noaptea în puțurile din cartier. *(Sînt multe puțuri la voi în cartier ?)* Babele bănuiau că este spiritul lui Xuano care, după ce fusese ucis pentru o proprietate, și-ar fi căutat acum galbenii. Contrazicîndu-le, mama surdă a lui Aqif Kashahu, știindu-se că avea insomnii pre-

lungite, se jura că văzuse cu ochii ei pe cel care, într-o noapte, ieşise din puţul lor. *(Dacă n-am s-o găsesc, voi coborî s-o caut în infern.)* Bătrîna îl strigase, iar el, ciudat lucru, îi răspunsese, însă ea, fiind surdă, nu-i auzise vorbele.

Oare el să fi fost ?

Zilele se urmau una-alteia, fără evenimente deosebite. Cineva căuta trupul altcuiva, dar asta se petrecea sub pămînt. Sus totul era ca mai-nainte. Zile monotone şi obeze. Absolut identice. Încă puţin şi aveau să-şi lepede şi ultima deosebire, învelişul numelor : luni, miercuri, joi.

Apatie. Miercuri şi joi. Pe urmă vine sîmbătă, duminică. Ca o masă gelatinoasă, zilele se lipeau una de alta. Marţi, în fine, se întîmplă ceva : după o ploaie a ieşit un curcubeu timid. (În oraşul nostru primăvara venea nu pe pămînt, unde stăpînă era piatra nesimţitoare la schimbarea anotimpurilor, ci din cer. Semnele ei erau rărirea norilor, întoarcerea păsărilor şi puţinele curcubeie.) Curcubeul acesta se prăbuşise peste oraş. Ciudat, unul dintre capetele lui era pe clădirea bordelului, celălalt pe casa lui Xhemo, una dintre casele cele mai de vază ale oraşului.

— Vino să vezi, Kako Pino, strigase prima nevastă lui Bido Sherifi.

— Groaznic, exclamase bătrîna.

— Selfixhe, ieşi afară, hei, Selfixhe !
Bunica privi şi clătină din cap.

După care, o săptămînă încheiată nu se mai întîmplă nimic.

— Isa şi Javer ceva-ceva tot or să facă, îmi zise Ilir într-o zi.

— Ce ?

— Nici eu nu ştiu. L-am auzit pe Javer zicînd : am să le tulbur liniştea asta mic... mic... ah, am uitat cuvîntul.

— Nu cred, i-am zis eu.

— De ce nu crezi ?

— Mai ţii minte atunci cînd cu lista aia ? De ce n-au împuşcat pe nimeni ?

— De ce ? Cine poate să ştie de ce ?

— Nici acum n-or să facă nimic.

— Ba da.

— Iorgos Pilos şi-a schimbat iar numele în Giorgio Pella. De ce nu-l împuşcă ?

— Pariem că de data asta or să facă ceva ?

— Pariem.

— Pe ce ?

— Eu dau Franţa pe două Elveţii, tu dai Madagascarul.

— În regulă.

Peste trei zile a trebuit să-i dau Franţa şi cele două Elveţii. Evenimentul s-a produs : a ars primăria. Era în zori, cînd m-au trezit cîteva focuri de armă. Apoi din stradă se auziră strigăte : „Arde primăria !", „Arde primăria !". Ferestrele se deschideau cu mare zgomot. Fiecare încerca să-şi găsească o poziţie cît mai prielnică, atîrnîndu-se în acest scop de unde nu te aşteptai. Într-adevăr, ardea primăria. Deasupra clădirii ei masive trîmbele de fum se învălmăşeau încolo şi încoace ca o herghelie de cai năuci. Flăcări flămînde izbucneau

ici-colo. Pe stradă se auzi un tropăit de paşi. Pe urmă, un glas răguşit urlă :

— Ard *registrele !*

— *Registrele ?* strigă o femeie de la geam.

— Văleu, ard *registrele.*

Glasul răguşit repeta mereu :

— Oameni buni, treziţi-vă. *Ard registrele !*

— Ce-s alea *registre ?* întrebai în şoaptă. Nu mi-a răspuns nimeni.

Tropăiturile de afară se îndesiră. Am profitat de ocazie şi am ieşit. Casa lui Mane Voco era la doi paşi. Mi-a deschis chiar Ilir.

— Ai adus timbrele ? mă întrebă încă din uşă.

— Ţi le dau, ţi le dau. Da stai puţin ! Ce s-a întîmplat ?

— Gata. Arde.

— Chiar ei ?

— Sigur. Cine altcineva ?

— Unde-s ?

— În casă. N-au văzut, n-au auzit. Chipurile, sînt uimiţi.

— Ce-s alea *registre ?*

— Nu ştiu.

— Închide-ţi uşa, strigă mama lui Ilir de sus. Intraţi în casă.

Urcarăm treptele. Ilir ciocăni la uşa lui frate-său.

— Putem să intrăm ?

Intrarăm unul în urma celuilalt. Primul el, apoi eu.

Erau amîndoi Isa şi Javer. Stăteau în picioare în dreptul ferestrei şi priveau incendiul. Îşi spuseră ceva într-o limbă străină.

— Sînt foarte curios, zise Javer, cine i-o fi pus foc ? Pe la voi ce se-aude ? mă întrebă.

— Chiar aşa, cine-o fi fost ? se miră şi Isa.

— Visam ceva frumos cînd au tras cu arma, zise Javer.

— Şi eu la fel. Visam flori.

De-afară se auzeau strigăte.

— Ce-s alea *registre ?* întrebă Ilir.

— Ah, registre, făcu Javer. Îi auziţi cum mai plîng după ele ? *Registrele,* mai exact registrele de cadastru, sînt documentele în care se scrie ale cui sînt proprietăţile, cui aparţin casele, curţile şi moşiile. Aţi priceput ?

Era greu de înţeles. Cei doi se frămîntară o bucată de vreme.

— În ele este scris totul : proprietatea, generaţie după generaţie, şi cei ce o moştenesc. Cînd există neînţelegeri în probleme de moştenire sau proprietate sînt consultate *registrele.*

Strigătele de-afară deveneau tot mai puternice. Începeam să desluşim cîte ceva.

— Ascultaţi-i cum zbiară, zise Isa. Sînt furioşi că s-a atins cineva de registrele lor.

Printre celelalte glasuri se auzi un ţipăt isteric.

— Doamna Majnur, zise Javer şi se înălţă pe vîrfuri ca să vadă mai bine.

Doamna Majnur ieşise în stradă cu părul descoperit. Fără pînza neagră pe care o purta permanent pe cap părea o adevărată vrăjitoare. Cuvintele ce-i scăpau printre strigăte erau neclare şi înmuiate în salivă.

— Datornicii... au ars registrele... comuniştii... ticăloşii !

— Zbiară, paparudo, zbiară, curvă bătrînă, murmură Javer.

Îmi lipisem obrazul de geam şi priveam viermuiala străzii. Pămîntul şi casele, eliberate de sub autoritatea registrelor, începură să se destrame, să se mişte. Distanţele se modificau, pereţii încercau să se desprindă de temelii, era ceva sub ele care cedase. Casele de piatră, legănîndu-se necontenit, erau în pericol să se izbească una de alta şi să se năruie.

— Arde, arde.

Numai străzile, care erau proprietatea tuturor, încercau să păstreze un echilibru în tot acest haos.

Toate acestea ţinură destul de mult. Peste clădirea înnegrită fumul se ridica din ce în ce mai potolit. Ferestrele, arse şi sparte, se căscau cumplit.

— Iată cum a ars Regihstag-ul, zise Javer învîrtind globul cu un deget.

— Cine i-o fi dat foc ? întrebă Ilir.

— Cine ? Incendiatorii, îi răspunse Javer.

— Fiecare oraş din lume are o clădire ce trebuie incendiată, spuse gînditor Isa.

Javer rîse de unul singur. Pe urmă rîgîi. Avea ochii ceţoşi. Isa se pregăti să caşte. Afară totul se liniştise. Am plecat. În timpul nopţii la noi pe stradă cineva fu arestat. Bătăile puternice în poartă, aşa cum nu mai auzisem vreodată, ne treziră pe toţi.

— Pe cine au ridicat ? întrebă bunica deschizînd ferestrele ce dădeau în stradă.

— Încă nu se ştie, îi răspunse cineva în surdină. Am impresia că pe-un băiat de-al Mezinaţilor.

A doua zi auzirăm că se operează arestări în tot oraşul. În piaţa din centru fu lipit un afiş mare unde se promiteau 40.000 leka celui care-l va preda pe incendiator.

Într-una din nopţile următoare jandarmii arestară un necunoscut. Înainte de a-l opri îl urmăriseră o bucată de drum. Necunoscutul mergea ca beat ţinînd în mînă o sticlă (mirosul de petrol se simţea de departe) şi în spate avea un odgon făcut colac. Bătuse de miezul nopţii. Cu siguranţă că individul era cel urmărit. Arestatului îi găsiră în buzunare cîteva beţe de chibrit şi o cutiuţă de cenuşă.

A doua zi se răspîndi zvonul că fusese arestat băiatul care o sărutase pe fata lui Aqif Kashahu. Cu toate relele ce-i căzuseră pe cap iarna ce a trecut (ducă-se pe pustii ! blestemau babele), oraşul nu-l uitase pe flăcăul cu păr decolorat. Acum peste tot se vorbea numai despre el. Aţi auzit ce-a declarat în faţa comisarului băiatu ăla ? Nu. N-am auzit nimic. Care, ăla care a ars primăria ? Primăria n-a ars-o el. La altceva îi foloseau petrolul şi cenuşa pe care le-au găsit asupra lui. Chiar aşa ? Cobora noaptea prin puţuri ca să caute o fată. Noaptea, prin puţuri ? Ah, ce face dragostea asta din om ! Din vorbele lui rezultă că pe fată au înecat-o ai ei. Adevărat, e ceva vreme de cînd n-am mai văzut-o. Nimeni n-a mai văzut-o. Azi pe la prînz un poliţai s-a dus acasă la Kashahu şi a cerut să-i arate fata.

Fata, ia-o de unde nu-i. Flăcăul care a sărutat-o se încăpățînează să repete că e înecată. Uite, dom'le, acum îmi dau seama că de-atunci, de cînd cu *sărutul*, n-am mai văzut-o pe fată. Păi ți-am mai zis odată, nu doar tu, nimeni n-a mai văzut-o. Așa e, zi mai departe. Unde am rămas ? A, da. Aqif Kashahu a declarat că a trimis-o la niște rude, departe. Da, da... la niște rude, departe.

— Ai slăbit, îmi zise bunica. Du-te pentru o vreme la tata-mare.

Cît de mult așteptasem cuvintele astea !

de-acum clar că în orașul nostru acționează un grup de teroriști. Cînd poliția a arestat pe omul cu petrol și funie, toți și-au zis că acesta este Nero al nostru. S-a constatat mai apoi că omul nu e Nero, ci Orfeu, care o caută pe Euridice a lui prin puțurile orașului. Judecată. Sechestru. Proprietate. Se suspendă momentan toate procesele avînd ca obiect diferende de proprietate din cauza arderii documentelor de cadastru. Cinema. Mîine, filmul „Grand Hotel" cu marea cîntăreață Martha Eggert. Ordon interzicerea circulației între orele 21.00-4.00, excepție făcînd numai moașele. Comandantul orașului, Bruno Argivocale. Prețul pîinii. Dr. S. Çuberi. Boli venerice.

CAPITOLUL XIII

CA ÎN FIECARE AN, ponoarele din jurul casei lui tata-mare își schimbaseră înfățișarea. La prima vedere ți se părea că totul este ca mai-nainte, dar, dacă ai fi privit cu atenție, ai fi putut constata apariția unor drumeaguri inexistente cu un an în urmă și, în același timp, dispariția treptată a altora mai vechi, dispariție compensată oarecum de cele noi, încă firave și șovăielnice prin praf și iarbă, dar suficient de stăruitoare în a-și croi un viitor.

Conform obiceiului, tata-mare ședea în șezlong și citea. Mama-mare întindea niște cearșafuri pe sîrmă. Cearșeafurile albe se umflau bătute de vîntul destul de rece. Jur-împrejurul curții mărăcinii crescuseră înalți. Profitînd de bombardamentele de la începutul primăverii, aceștia luaseră cu asalt casa într-un avînt disperat.

Sîrma cu cearșafuri albe, ce se împotriveau vîntului, constituia un tablou odihnitor. Vîntul sufla ușor. Era ca într-un joc în care te faci că lovești mingea cu putere, dar o împingi ușor cu vîrful piciorului.

Vîntul bătea mereu din aceeași direcție, dinspre casa Suzanei. Poate o va aduce și pe ea în zbor.

Mama-mare nu mai avea multă treabă.

— Ce mai face maică-ta, taică-tu ? Dar Selfixhe ? mă întrebă ea, în timp ce prindea ultimele cîrlige.

— Ce să facă, bine.

Auzii un fîșîit ciudat.

— Parcă ai fi lovit cu leuca, îmi zise mama-mare. N-ar fi de mirare, după toate cîte ai pătimit tu, mititelule.

O sirenă minusculă îmi țiui în ureche. Ea decolase. Aripile albe străluceau în soare. Se ivi imediat printre cearșafuri ca printre nori, după care dispăru din nou.

Ieșii din curte. Iat-o. Privea în altă parte. Rochia de pe ea avea culoarea aluminiului, gri-deschis.

— Suzana.

Ea se întoarse către mine.

— Ai venit ?

— Da.

Crescuse.

— Cînd ?

— Astăzi.

Avea picioarele mai lungi și mai subțiri.

— Unde ai fost în timpul bombardamentelor ?

— În grota aceea de colo.

— Noi am fost în cetate. Într-o zi chiar te-am căutat.

— Chiar așa să fie ? Credeam că m-ai uitat.

— Ba nu.

Îmi întoarse spatele și-și aranjă o buclă.

— Mare scofală că nu m-ai uitat, zise brusc și plecă.

Rochia ei ca aluminiul apăru încă o dată printre tufișuri, pe drumeagul prăfuit. Apoi ea făcu un viraj și se apropie din nou de mine.

— Îmi povestești ? mă întrebă aproape cu asprime.

— Îți povestesc.

În ochi îi lucea fericirea.

— Ai multe de spus ?

— Multe.

— Începe. Începe mai iute, mă rugă.

Ne-am așezat în iarbă pe marginea drumului și am început să-i povestesc. Nu era deloc ușor. Aveam atîtea de povestit încît în capul meu se crease un adevărat talmeș-balmeș. Asculta cu atenție, cu ochii larg deschiși și figura încruntată, ca și cum ar fi durut-o ceva în momentele în care încurcam evenimentele, ordinea lor sau le nesocoteam importanța. De cîteva ori, încălzit de povestire, mai modificasem și eu cîte ceva, pe ici pe colo. Așa de pildă, cînd ajunsei la episodul cu mîna englezului, îi povestii cum Aqif Kashahu, în cîteva rînduri, mușcase de furie din ea, ceea ce provocase urletele mulțimii.

Ea asculta totul cu cea mai mare atenție și doar atunci cînd începui să-i povestesc cum fusese unul pe nume Macbeth care-l invită pe un altul la cină (pe ăstălalt nu știam cum îl chema), și, după ce-i tăia capul, își aminti că nu știe să dea cu sare pe capul tăiat al oaspetelui ca să-l păstreze mai bine, doar în acest moment

ea-mi puse mîna pe gură și-mi șopti cu glas rugător :

— Te rog, spune-mi despre altceva.

Atunci eu îi povestii despre doamna Majnur și cum urlase ea în ziua cînd arsese primăria, și despre Vasiliqìa și despre bunica, despre cum spusese ea cum de n-am murit iarna trecută, cînd a auzit că s-a întors Vasiliqìa... Și i-am mai povestit cîte ceva despre ultima vizită a mătușii Xhemo și depre înfrîngerea Greciei, cînd auzii pe cineva care mă striga la masă.

Erau cu toții în jurul mesei. Se vedea cît de colo că se certaseră de curînd. Mătușă-mea cea mică era bosumflată.

— Să nu-l mai văd în fața ochilor pe neisprăvitul ăla, ai înțeles ? spuse mama-mare punînd mîncare în farfurii.

— E prietenul meu, îmi dă cărți, răspunse țifnoasă mătușa.

— Cărți, ai ? Să-ți fie rușine. Cărți de dragoste, ca să-ți sucească gîtul.

— Nu-s de dragoste, sînt cu politică.

— Cu-atît mai rău. O să ne ridici stăpînirea în cap cu marafeturile tale.

— Gata, ajunge ! le potoli tata-mare.

Dar liniștea nu dură prea mult.

— Te-ai făcut ditamai fata, începu iar mama-mare. Prietenele tale nu-și ridică ochii de pe gherghef. Mîine-poimîine o să te măriți.

Mătușă-mea cea mică scoase limba. Așa făcea mereu cînd îi vorbeau despre măritiș.

A doua zi Suzana era gînditoare.

— Cum zici că era inelul din degetul englezului ? mă întrebă ea.

— Grozav. Strălucea în soare.

— Ce zici, cine i-o fi dat inelul ăla ?

Habar n-aveam.

— Poate i l-o fi dat logodnica lui, presupuse.

— Poate.

Suzana mă prinse de mînă.

— Ascultă, îmi zise apropiindu-şi buzele de urechea mea, din toate cîte mi-ai povestit mi-a rămas gîndul la cele spuse despre fata lui Aqif Kashahu. Nu vrei să-mi mai povesteşti odată ?

Am dat din cap în semn că „da".

— Caută doar să-ţi aminteşti cît mai multe amănunte şi vezi să nu încurci ceva.

Am căutat să mă concentrez cît mai bine.

— Nu te grăbi, îmi zise, aminteşte-ţi totul.

M-am încruntat amarnic pentru a o convinge că nu-mi va scăpa nici un detaliu în vreme ce, de fapt, prin cap mi se învălmăşeau inexplicabil imagini fără nici o legătură cu ceea ce trebuia să povestesc.

— Poţi să începi, mă invită ea.

Asculta atentă. Întreaga ei făptură trăia la cea mai mare tensiune faptele povestite de mine.

Cînd terminai, expiră profund.

— Cîte lucruri ciudate se petrec în lume, şopti.

— Un prieten al meu are un pămînt mic de carton, i-am zis. Oricine poate să-l învîrtească cu degetul.

Nu mă auzi. Gîndul îi umbla aiurea.

— Mergem la grotă ? mă întrebă.

N-aveam nici un chef să merg într-acolo, căci eram plictisit de asemena locuri pline de umezeală. Cu toate acestea, am însoţit-o.

În grotă era frig. Ne-am aşezat pe nişte bolovani, fără un cuvînt.

— Ştii ceva ? începu ea. Să zicem că vin avioanele şi bombardează. Tu eşti băiatul acela, iar eu fata lui Aqif Kashahu.

Am privit-o mirat.

— Uite, vin avioanele, zise în şoaptă. Le auzi ? O mulţime de avioane. Auzi şi sirena. Se aude vîjîitul bombelor care cad aproape de tot. Cînd se stinge lampa ?

— Acum.

Îşi încolăci braţele în jurul gîtului meu. Faţa ei catifelată atinse faţa mea.

— Aşa ? mă întrebă.

— Da.

Avea mîinile reci ca aluminiul. Părul îi mirosea a săpun bun.

— Cineva aprinde lumina, zise apoi. Acum o să ne vadă.

Ţineam gîtul ţeapăn. Suzana îmi dădu drumul brusc.

— Uite, mă trage de păr pînă afară. Tu ce-o să faci acum ?

— Am să cobor în infern, zisei cu toată seriozitatea.

Ea rîse cu poftă.

În ziua aceea şi în următoarea am repetat de multe ori scena din pivniţă. Începuse să-mi placă să stau nemişcat în vreme ce braţele ei

lungi mă ţineau îmbrăţişat. Ceafa ei mirosea întotdeauna a săpun parfumat. Într-una din zile (aici nu existau joi şi sîmbete ca la noi, ci numai dimineţi şi amieze şi seri), stăteam îmbrăţişaţi ca de obicei numărînd bombele care cădeau mereu mai aproape, cînd la intrarea în grotă apăru o umbră. O văzui înaintea ei, dar nu reuşii să mă desprind.

— Suzana, strigă maică-sa.

Suzana îmi dădu drumul cu iuţeală. Am rămas ţintuit locului. Femeia, pe care nu reuşii să o văd la faţă din cauza luminii ce venea de-afară, se apropie de noi.

— Uite unde-ţi pierzi tu toată ziua, strigă femeia cu o furie stăpînită cu greu. (Aqif Kashahu, îmi amintii eu, atunci, nu spusese nimic.) Acum urma trasul de păr. Ridică-te, răcni femeia apucînd-o pe Suzana de mînă. În mîna voinică a maică-si braţul fetei păru gata să se rupă.

O împinse apoi cu forţă. În avînt, trupul Suzanei îţi dădea impresia că se va descompune. Spinarea se duse înainte, capul rămase în urmă, în vreme ce picioarele căutară să echilibreze mişcarea.

— De-acum ai început, ai ? ocărî femeia, printre dinţi. Pe urmă, din gura grotei se întoarse la mine : Şi tu, derbedeule, care încă nici să-ţi ştergi mucii n-ai învăţat...

Mai îmi zise încă vreo două-trei vorbe, din acelea care se termină cu „ule", cuvinte pe care mi le imaginasem întotdeauna ca pe nişte urzici.

Plecară. Ce avea să urmeze acum ? Va trebui să cobor prin puţuri ?

Afară era linişte şi pace. Pe deasupra mea trecu o pasăre în zbor. Strigătele şi toate cuvintele acelea nesuferite rămăseseră în grotă.

(Uite, mă trage de păr pînă afară. Tu ce-o să faci acum ?)

Păşeam agale. Îmi vuia capul. Revedeam în minte la fiecare pas funia aceea udă legată sus, la orificiul cisternei. Şi cenuşa neagră de pe fundul găleţii mirosind încă a petrol. „Iată ce mai rămîne după *dragostele* astea, spusese bunica. Ah, bre Selfixhe, asta ne mai lipsea acum. Dragoste, da, da, să te ţicneşti, nu alta !"

(... trasul de păr. Ce...).

M-am urcat pe acoperiş. De sus se vedea casa Suzanei. În curte erau întinse cearşafuri la uscat.

Mă întinsei pe plăcile calde de piatră şi privii cerul. Un norişor naviga spre nord, schimbîndu-şi forma din mers. „Toate trec, Selfixhe, numai să nu vină ziua cînd s-or răspîndi dragostele astea. Mai bine ciuma."

Bunica ridicase cu grijă găleata şi o răsturnase alături. Privi apoi un timp cenuşa udă. Pe urmă clătină din cap şi eu mă pregătii s-o întreb ce face, dar pumnul acela de praf negru şi năclăit în apă îmi tăie orice chef de discuţie.

Norişorul călător înainta orbeşte pe cer. Acum era lung şi subţire. Vara, cerul se dovedea întotdeauna neinteresant. Puţine evenimente veneau dintr-acolo. Norul care încercase să se avînte de la un orizont la celălalt, aidoma

unui trecător ce străbate o piață golită de caniculă, se topi pe drum. Observasem că viața norilor era extrem de scurtă. Rămășițele lor colindau o vreme încă, fără țel, cerul. Era ușor să le deosebești de norii vii.

A doua zi, spre mirarea mea, o revăzui pe Suzana. Trecea împreună cu tată-său, prin fața porții noastre. Îl prinsese de braț ca o domnișoară și pe mine nu mă învrednici nici măcar cu o privire. Mi s-a părut complet străină. Lucrul acesta se repetă și seara. Văzîndu-mă la poartă, se prefăcu că se uită în altă parte și se sprijini mai ferm de brațul tatălui ei. Omul mă privi cu coada ochiului. Era un bărbat deosebit de frumos.

În zilele următoare o văzui cu maică-sa. Și din nou la braț, ca domnișoarele. Femeia mă privi cum privești un cîine turbat. Cine putea ști cîte cuvinte-urzici avea la îndemînă ? Paparudă.

Am rămas la tata-mare aproape întreaga vară și o parte din toamnă. Aceasta a fost vara cea mai lungă din viața mea. Treceam printr-o stare de permanentă abulie. Zilele se scurgeau monoton, fără evenimente și fără nume. Miercurea, duminica, vinerea, după ce-și deșertaseră orele într-un sac comun, fuseseră zvîrlite ca niște cutii goale și inutile.

Vremea se răcea. Se auziră primele tunete, undeva în spatele liniei orizontului. Casa lui tata-mare devenea din ce în ce mai mohorîtă. Acum, mama-mare se certa mereu cu mătușă-mea cea mică. Aceasta, fără a lua în seamă bombănelile maică-si, se învîrtea voioasă prin

casă și fredona un cîntec ce se răspîndise, pare-se, în ultimul timp :

„De mizerie și foame
Sărăntoci de peste tot..."

Mama-mare asculta și o dezaproba din cap, ca și cînd ar fi spus : „mă omoară fata asta !"

Căzură primele ploi. Veni ziua să mă întorc acasă. Sufla un vînt rece dinspre nord. Lăsai în urmă ulița cetății, trecui podul Bătăilor și acum străbăteam centrul. Nu-mi venea să cred că mă aflam iar în inima orașului de piatră, ce-și ridica zidurile gri de o parte și de alta. Dar ciudat, străzile erau pustii. Doar într-o mică piațetă descoperii un grup de oameni care ascultau pe un altul ce ținea un discurs. M-am apropiat ca să aud mai bine. Pe vorbitor nu-l mai văzusem vreodată. Era un bărbat de statură mijlocie, cu părul sur, care din cînd în cînd în timpul discursului gesticula cu brațele.

— În asemena vremuri de sălbăticie să ne păstrăm dragostea de aproapele nostru. Ea are să ne apere. Ce vom cîștiga din luptele fratricide ? Căci se va ridica fiul contra tatălui și fratele contra fratelui. Sîngele înroși-va caldarîmul. Încetați luptele fratricide ! Nu lăsați drum liber morții ! Bieți strămoși, ați purtat întreaga viață în spate cinci kile de fier... Să zvîrlim fierul, fraților, fierul înseamnă moarte. Avem nevoie de înțelegere pentru că luptele...

Și cartierul nostru era pustiu. Simțeam pericolul în spatele porților. Am grăbit pașii. Unde or fi oamenii ? Aproape alergam. Pașii mei răsunau ciudat. Peste tot porți închise. Mînere în formă de mînă. Parcă erau înțeleși cu toții. Poarta noastră era deschisă. Mă aștepta. Am împins-o și am intrat.

— Ce te-a găsit să vii tocmai azi ? mă întrebă mama.

— De ce ?

Refuză să-mi răspundă. Bunica și tata mă îmbrățișară.

— De ce mi-a zis mama vorbele alea ? o întrebai pe bunica.

— Pentru că a fost împușcat cineva.

— Cine ?

— Gjergj Pilo.

— Cum ? Și cine a făcut-o ?

— Nu se știe. Se fac cercetări.

— Dar pe fata lui Aqif Kashahu au găsit-o ? întrebai.

— Ce-ai cu fata lui Aqif Kashahu ? făcu bunica nemulțumită, au trimis-o la niște rude.

UN PARTIZAN. Cartierul din centru dăduse la iveală un partizan. Cu o săptămînă în urmă el fusese un om obișnuit ; ciocănea la poartă, căsca înainte de-a se culca. Nepot de-al lui Bido Sherifi. Și iată-l preschimbat dintr-o dată în partizan. Acum era în munți. Mărșăluia. Munții sînt plini de negurile iernii care se prăbușesc de-a valma în prăpăstii. Partizanul e și el acolo. Toți ai lui, aici. Doar el, acolo.

— De ce se spune „a plecat partizan“ ?

— Pentru că... Pentru că a plecat din oraș.

— Și de ce nu se întoarce ?

— Of, m-ai înnebunit cu întrebările tale.

IARNA ÎŞI PRĂVĂLEA peste oraş, ca niciodată, ploile şi vîntul. Norii se buluceau din toate părţile ca să-şi deşerte cît mai iute încărcătura de tunete, de grindină şi de ploaie. Orizontul era plin de neguri.

Mama fu cea care-l găsi, într-una din dimineţile reci ale anotimpului. Coborîse la parter ca să scoată o găleată de apă din cisternă. Ne încălzeam cu toţii la foc cînd îi auzirăm paşii alarmaţi pe scară.

— O fi scăpat găleata în cisternă, presupuse bunica.

Apăru şi mama, speriată. Ţinea în mînă un ghemotoc, cîrpe sau hîrtii, nu se vedea prea bine.

— Farmece? Iar au început...

— Aruncă-l imediat, aruncă-l, îi zise bunica.

Mama se supuse. Tata se ridică precipitat, luă ghemotocul şi începu să-l desfacă, nervos. Am făcut ochii mari, aşteptînd momentul cînd din mîna lui aveau să cadă la pămînt unghii, fire de păr, cenuşă şi vreun ban vechi turcesc.

Dar nu căzu nimic. Ghemotocul se transformă într-o bucată de hîrtie mototolită. Tata o suci pe toate părţile, pe urmă începu s-o citească.

— Ce este? întrebă mama.

— Vreo chitanţă, zise bunica.

Dar tata nu le răspunse. M-am dat lîngă el şi m-am uitat. Textul era scris la maşină. Jos era adăugat ceva. Am încercat să descifrez cele două rînduri scrise de mînă. Literele erau înclinate de parcă le-ar fi bătut vîntul şi ploaia. Am recunoscut scrisul lui Javer.

— Ce este? îşi repetă mama întrebarea.

Tata mototoli hîrtia la loc.

— Nimic, spuse el. N-aţi văzut nimic.

După-masă vizitele se ţinură lanţ.

— V-au aruncat şi vouă manifeste?

— Da. Şi vouă?

Doamna Majnur a anunţat jandarmeria.

— Groaznic.

— Ce-i ăla partid comunist?

— Nu ştiu.

— Ciudate lucruri, făcu bunica. Aşa ceva n-am apucat niciodată.

Noaptea se făcură din nou arestări.

— Lumea s-a înrăit, zise bunica.

Asta era adevărat. Coşurile şuierau, din cauza vîntului, ca nebune.

— Ce-o mai fi şi cu vîntul ăsta?

Omul cu păr sur ţinea peste tot cuvîntări ca să mai liniştească spiritele. Şi nu uita niciodată să pomenească cele cinci kile de fier.

Venise iarna. Priveam prima brumă ce se aşternuse peste pămînt şi mă întrebam ai cărui stat vor fi fulgii pe care-i va aduce vîntul iernii acesteia.

CAPITOLUL XIV

CELE DOUĂ camioane cu arestaţi plecară după-amiază. Piaţeta din centru era plină de oameni. Prin mulţime se învîrteau cîţiva carabinieri. Deportaţii, sus, pe platforma camioanelor, îşi ridicaseră gulerele paltoanelor ponosite. Mulţi dintre ei aveau cu sine mici boccele. Ceilalţi nu aveau nimic. Erau aproape liniştiţi. Mulţimea din jur fremăta. Femeile plîngeau. Cîteva bătrîne dădeau sfaturi celor din camioane. Bărbaţii vorbeau în şoaptă. Arestaţii tăceau.

— Ce-au făcut ? De ce îi duc ? întrebă un trecător.

— Au vorbit împotrivă.

— Cum ?

— Au vorbit împotrivă.

— Cum adică ? Cum împotrivă ?

— Aşa cum îţi spun, au vorbit împotrivă.

Celălalt întrebă pe un altul.

— De ce îi duc ? Ce-au făcut ?

— Au vorbit împotrivă.

Comandantul oraşului Bruno Argivocale trecu prin mijlocul piaţetei însoţit de un grup

de ofiţeri. La primărie urma să se ţină o scurtă întrunire.

Motoarele camioanelor fuseseră pornite de mult. La un moment dat, tumultul mulţimii crescu brusc. Primul camion se urni din loc. Din oceanul de murmure se ridicară strigăte, bocete şi comenzi răspicate. Se urni şi al doilea camion. Deportaţii făceau cu mîna.

— Unde îi duc ?

— Nu se ştie. Departe.

— În Italia ?

— Poate.

— Se spune că în Abisinia.

— Posibil. Imperiul e mare.

În vremea asta cei din camioane începură să cînte. Cîntecul era potolit. Cuvintele nu se auzeau, acoperite de strigăte, zgomot de motoare şi comenzi militare.

Unul dintre deportaţi strigă :

— Trăiască Albania !

Mulţimea fierbea. Camioanele îşi croiră drum printre oameni, apoi ambalară şi se depărtară în viteză.

Piaţeta se golea. Probabil că la primărie întrunirea începuse. Santinelele patrulau agale prin faţa clădirii. Străzile erau pustii.

Veni seara. Ciudat însă, în cursul nopţii fură răspîndite din nou manifeste. Dis-de-dimineaţă doamna Majnur o porni spre jandarmerie.

După prînz mă căută Ilir.

— Vorbim împotrivă ?

— Vorbim.

— Să nu ne audă careva, zise apoi.

— Unde să mergem ? îl întrebai.

— Pe acoperiş.

O pornirăm spre casa lui Ilir şi, fără a prinde cineva de veste, ne urcarăm pe acoperiş. Panorama ne îngheţă sîngele în vine. Miile de acoperişuri ale oraşului se întindeau cît vedeai cu ochii cenuşii şi greoaie, ca şi cînd, speriate din somn, se răsuciseră pe o parte şi pe alta, căutîndu-şi locul.

Era frig.

— Începe tu, mă îndemnă Ilir.

Am scos geamul şi mi l-am pus la ochi.

— Abracadabra, zisei.

— Ala-bala-portocala, continuă el.

Rămaserăm un timp pe gînduri.

— Trăiască Albania ! rosti Ilir.

— Jos cu Italia !

— Trăiască poporul albanez !

— Jos cu poporul italian !

Pauză. Ilir se gîndea.

— Nu-i bine, observă. Isa mi-a spus că poporul italian nu e rău.

— O, ce prostie !

— Ba aşa e.

— Nu, am continuat eu să-l contrazic. Cum vine asta : avioanele sînt rele şi poporul e bun ? Poate fi omul mai bun ca avionul ?

El se gîndi un timp. Evident, începuse să-mi dea dreptate. Dar tocmai cînd dădea semne că îmi înţelesese raţionamentul, se repezi ca un berbec :

— Nu.

— Eşti un trădător, îi răspunsei. Jos cu trădătorii !

— Jos cu luptele fratricide! zbieră el şi se pregăti de bătaie.

Privirăm involuntar în jur. Puteam să ne rostogolim de pe acoperiş.

Coborîrăm fără un cuvînt şi ne despărţirăm supăraţi.

Zilele acelea se vorbi numai despre partizani. Din majoritatea cartierelor plecaseră oameni în munţi, din Palorto-ul de Jos, din Gjobek, din Varosh şi din Cfaka, din cartierele centrale şi de la periferii. Din Hazmaurat plecase o fată.

Nu se ştie cine adusese vestea că murise unul dintre concetăţenii noştri aflaţi la partizani. Era vorba de unul dintre băieţii lui Avdo Babaramo. Alte amănunte referitoare la moartea lui nu se ştiau. Nu-i fusese găsit trupul.

Avdo Babaramo se închisese în casă împreună cu nevastă-sa de cîteva zile. Pe urmă închiria pe trei luni un catîr, luă ceva bani la el şi porni să-şi caute feciorul prin munţi şi ţinuturi îndepărtate. Cine ştie pe unde se afla acum...

Iarnă de război, aşa-i ziceau femeile iernii aceleia.

Într-una din zile, deschizînd poarta, rămăsei cu gura căscată. În prag stătea mama-mare. Era ceva nemaiîntîlnit. Mama-mare venea la noi o dată sau de două ori pe an, pentru că ei nu-i plăceau vizitele şi în afară de asta nu se încumeta la drum lung. Şi cînd venea, venea doar primăvara, pentru că nu suporta

nici căldura şi nici frigul. Iat-o acum, stînd în prag, albă la faţă şi supărată.

— A venit mama-mare, strigai de jos.

Mama coborî scările în goană. Neliniştea i se putea citi pe chip.

— Ce s-a întîmplat? întrebă.

Mama-mare dădu deznădăjduită din cap.

— N-a murit nimeni, zise.

Bunica apăru în capul scărilor şi rămase nemişcată ca o statuie.

— Bine-ai venit, spuse cu glas potolit.

— Bine te-am găsit, Selfixhe. Bine v-am găsit pe toţi.

Mama-mare făcuse un efort apreciabil ca să spună cuvintele acestea. Urcatul scărilor o obosise.

Aşteptam cu toţii.

Cele două bătrîne se aşezară una în faţa celeilalte.

Dintr-odată, figura albă şi cărnoasă a musafirei se schimonosi într-un mod grotesc şi o văzurăm cum începe să plîngă încetişor.

— Fata, suspină, cea mică... a plecat... la partizani.

Mama oftă şi se aşeză fără vlagă pe divan. Ochii cenuşii ai bunicii erau imobili.

— Nici prin cap nu mi-ar fi trecut, zise mama în şoaptă.

Mama-mare continua să plîngă cu suspine.

— Fată de măritat. Îi pregătisem pînă şi zestrea. S-a dus, nu i-a mai trebuit nimic. În miezul iernii, singură, în munţi. Şaptesprezece ani. Toate pregătite pentru măritiş, of, of, of...

— Hai, liniştește-te, o îmbărbătă bunica, că tare ne-ai mai speriat. Lasă, că nu-i singură acolo. Cu plînsul n-o mai întorci înapoi. Roagă-te mai bine să se întoarcă sănătoasă.

Mama-mare, cu fața înmuiată în lacrimi, părea și mai caraghioasă.

— Da cinstea, da vorbele de clacă, zise, cum să le împaci, Selfixhe ?

— Cinstea tovarășilor ei este și cinstea ei, îi răspunse bunica. Fă-ne cîte o cafea, noră.

Mama puse ibricul pe foc. Eu nu mai puteam de bucurie. Profitînd de neatenția celorlalți mă strecurai pe scări și tot o fugă o ținui pînă la Ilir. Uitasem complet că eram supărați. Ilir mă primi îmbufnat.

— Ascultă, Ilir, mătușă-mea a plecat la partizani.

Rămase cu gura căscată.

— Așa ?

Îi povestii tot ce știam. Ilir rămase pe gînduri.

— Da Isa ăsta de ce nu s-o fi ducînd oare ? zise în cele din urmă, aproape supărat.

Nu știam ce să-i răspund.

— E în cameră la el, zise Ilir, împreună cu Javer. Învîrt toată ziua globul ăla.

Urcarăm treptele. Ușa camerei lui Isa era întredeschisă. Intrarăm. Întîi Ilir, pe urmă eu. Cei doi dinăuntru nu ne băgară în seamă. Isa ședea pe un taburet, cu bărbia sprijinită în pumn. Părea tare necăjit.

— Ei știu mai bine decît noi, zise Javer. Dacă ne-au spus să rămînem în oraș, înseamnă că trebuie să rămînem aici.

Isa nu răspunse.

— Front e peste tot, zise apoi Javer, și poate că aici e lupta cea mai grea.

Din nou liniște. Noi doi rămăseserăm în picioare. Ei se făcură că nu ne văd. Brusc, vorbi Ilir :

— Voi doi de ce nu vă duceți la partizani ?

Javer își ridică privirea spre noi. Isa rămase pentru moment nemișcat. Sări apoi pe neașteptate în picioare, se apropie de Ilir și-i trase o palmă.

Ilir începu să-și frece obrazul lovit. Ochii îi licăriră, dar nu plînse. Ieșirăm amîndoi supărați. Coborîrăm în liniște scările și ajunserăm în curte. Deasupra noastră erau ferestrele camerei lor. Privind către ele începurăm să strigăm în gura mare :

— Jos cu trădătorii !

— Jos cu luptele fratricide !

Sus scîrții o ușă. O luarăm la goană spre poartă și ieșirăm în stradă.

Cînd ajunsei acasă, mama-mare plecase.

Toată săptămîna se vorbi despre partizani. În fiecare dimineață femeile își transmiteau de la ferestre ultimele știri.

— A plecat și celălalt nepot al lui Bido Sherifi.

— Da ? Dar despre fata lui Kokobobo știai ?

— Se zice că a plecat și ea.

— Alții spun că ar fi omorît-o oamenii lui Isa Toska.

— Habar n-am. Avdo Babaramo încă nu s-a întors. Îl tot caută pe nenorocitul de fiu-său și nu dă de el.

— Săracu bătrîn. Să umbli pe drum pe o astfel de vreme...

Se auzi poarta. Bunica, Kako Pino și nevasta lui Bido Sherifi ședeau pe sofa și-și beau cafeaua. Apăru doamna Majnur, ceea ce le miră pe cele trei.

— Ce mai faceți suratelor, ce mai ziceți ? M-am gîndit să vă fac o vizită, căci de cînd cu bombardamentele nu v-am mai văzut la față.

— Poftim, poftim, bine-ai venit, o întîmpină mama.

Doamna Majnur se așeză lîngă bunica pe un scăunel.

— Am auzit despre ultimele întîmplări, zise ea dînd din cap a compătimire. Ce necazuri, Selfixhe, ce necazuri !

— Ei, păi omul pentru a suferi se află pe lume.

— Așa-i, Selfixhe, așa-i.

Cînd mama ieși ca să pună de cafea, privirea înghețată a doamnei Majnur o urmări pînă la ușă.

— Ați auzit și voi de cățelele care iau drumul munților, nu-i așa ? rosti printre dinți.

Nu-i răspunse nimeni.

Mama veni cu tava.

— Se spune că acolo, în munți, flăcăii și fetele se țin de amoruri, zise doamna Majnur. Să le vedeți cînd or veni cu copiii în brațe.

Mama se îngălbeni la față. Asta în vreme ce doamna Majnur se schimonosi de ură. Dintele de aur din dreapta părea că vorbește în numele întregii ei danturi.

— Da acuși-acuși pun mîna pe ei, continuă ea. N-au unde să dispară. Sînt flămînzi și dezbrăcați. În mijlocul iernii, printre lupi. Pe urmă se spune că mulți dintre ei de-abia se mișcă, vezi... au și femei gravide...

— Nu vorbi așa, Majnur, zise bunica. Nu vorbi cu păcat...

Mama întoarse capul ca să nu-i vedem lacrimile și ieși din cameră.

Se lăsă o liniște de moarte.

— N-ai inimă, i se adresă bunica doamnei Majnur.

Cea apostrofată încercă să schițeze un zîmbet, dar în secunda următoare nevasta lui Bido Sherifi se ridică cu zgomot de pe canapea.

— Vrăjitoareo, zise și se duse după mama în camera cealaltă.

— Groaznic, făcu Kako Pino fără a se adresa nimănui.

Doamna Majnur se ridică ofensată. Bunica nu o urmă. Rămasă în odaie, privea pe geam pămîntul pustiit de iarnă.

SE STRÎNG băieți și fete. Se strîng prin locuri dosnice și cîntă cîntece interzise. O să doborîm lumea cea veche, zic, vom face o alta nouă.

— Lume nouă? Și cum o fi lumea asta nouă?

— Asta numai ei o știu, Xhiko, numai ei. Dar ascultă la mine ce-ți spun: Se zice că pentru lumea asta nouă, rîuri de sînge o să curgă.

— Te cred. Cînd faci un pod nou trebuie sacrificat cineva, dar cînd faci o lume nouă...

— Măcel mare.

— Nu mai spune!

din cronică

după buletinul nr. 1187. Tăvălugul de foc german provoacă rușilor pierderi colosale în oameni și tehnică de luptă. Bătălii de o măreție apocaliptică. Numai armatele noastre, declară Mussolini, pot depăși cu bine o astfel de iarnă, cea mai grea în ultimii 140 de ani. Timoșenko, rănit de moarte, colindă stepele Rusiei transformate în abator. Judecată. Sechestru. Proprietate. Noi probe ale Karllashilor. Lame Gillette. Marcă garantată. Nu lasă urme. Ordon interzicerea întrunirilor pe stradă, în piețe sau în locuințe. Ordon interzicerea temporară a ceremoniilor, a nunților și a înmormîntărilor. Comandantul Bruno Argivocale. Adresele moașelor din...

CAPITOLUL XV

MAMA OFTA.

— S-a întors din Italia fata Karllashilor, rupse liniștea Xhexho. Of, of, of, că nu a înghițit-o pămîntul. Rochii peste genunchi, subțiri-subțiri ca hîrtia, de-i vezi toate alea. Se gătește toată ziua, își înroșește buzele, își îngălbenește părul și fumează, și-i zice pe italienește. „Împuțită țară, mamă, se schimonosește ea toată ziua. Cine m-a pus să vin în capătul ăsta de lume, tată ?“ Și of, și vai, tot așa o ține. Iac-așa, Selfixhe dragă.

— Ce să-i faci !? oftă bunica. Dacă a început-o așa...

— Dacă a început-o așa... o îngînă Kako Pino, e groaznic.

A doua zi, de parcă ar fi fost de față la discuția din urmă, Ilir îmi zise :

— Haide s-o vedem pe fata Karllashilor că de-abia s-a întors din Italia.

— E frumoasă ?

— Frumoasă. Foarte frumoasă. Are păr ca de aur. Stă la fereastră plictisită și vîntul îi mîngîie părul.

Am ieșit repede. Trecurăm de ulița Nebunilor și ne oprirăm în fața casei familiei Karllash. Fata stătea la geam și părul îl avea într-adevăr ca de aur. Un așa păr nu avusese nici o femeie din oraș, cu excepția uneia dintre fetele casei de toleranță, cea ucisă de Ramiz Kurti anul trecut, lucru ce pricinuise închiderea bordelului vreme de șase luni.

— Cum ți se pare ? mă întrebă Ilir.

— E frumoasă.

Prietenul meu era mulțumit.

Am rămas multă vreme în fața casei Karllashilor. Pe stradă trecură două bătrîne. Una era cocîrjată rău. Pe urmă trecu Gjergj Pilo. Paloarea de pe față trăda faptul că de-abia ieșise din spital. Eu și Ilir ne privirăm. Iată-l si pe Maksut. Sub braț ducea un cap tăiat. Fata Karllashilor plecă de la fereastră. Am așteptat-o să iasă din nou, dar degeaba. Încotro s-o mai apucăm acum ? Strada era pustie. Nevasta lui Bido Sherifi apăru la geam, își scutură mîinile și dispăru iar. În urma lui Maksut poarta se închise fără zgomot.

Cînd ne așteptam mai puțin se auziră cîteva focuri de armă. O salvă scurtă. Apoi o alta. Pe urmă împușcături stinghere. Pe strada dinspre piață veneau în fugă cîțiva bărbați. Printre ei era și Harilla Lluka.

— Plecați, dispăreți ! striga el. S-a comis o crimă !

Mama lui Ilir ieși la poartă.

— Ilir, hai înăuntru, îi spuse băiatului.

Mă auzii și eu strigat. Pretutindeni se trînteau porți. Și iarăși focuri de arme.

Vestea se răspîndi cu iuțeala fulgerului : fusese ucis însuși comandantul orașului, Bruno Argivocale. Tîrziu în noapte se făcură arestări.

— Poarta lui Mane Voco, zise bunica și merse să deschidă fereastra care dădea spre stradă.

Din stradă se auzeau pași grei, cuvinte în italiană, strigăte : „fiule, fiule", apoi se făcu liniște. Luaseră pe cineva.

Bunica închise fereastra.

— L-au ridicat pe Isa, ne zise.

Înmormîntarea lui Argivocale a fost impresionantă. Se ținură discursuri în centrul orașului, după care convoiul se îndreptă spre cimitir. Cînta fanfara. Instrumentele ei strălucitoare, ca niște arme pregătite pentru paradă, gemeau înduioșător. O urmau la pas autoritățile fasciste, ofițeri înalți, solemni, înveșmîntați complet în negru. Veneau apoi preoții. Mai apoi călugărițele. Sicriul se legăna ușor. La ferestre ieșiseră femei și copii. Orașul privea cum îi este dus pe ultimul drum comandantul. Pe ziduri, vîntul avea să mai zdrențuiască încă o vreme ordonanțele ce-i purtau iscălitura ; pe urmă ploaia le va dezlipi și în locul lor vor fi lipite cele cu numele noului comandant.

Urmară patru zile în care plouă neîntrerupt. Era o ploaie mocănească, potolită. (Căzu apoi peste lume o ploaie care biciui pămîntul treizeci de mii de ani, așa începea cronica lui Xivo Gavo.) Sub picăturile reci îl spînzurară pe Isa. Execuția avusese loc în centrul orașului, în zori. Grupuri-grupuri oamenii se duceau

să privească. Împreună cu el fuseseră spînzurate două femei. Ploaia le udase părul. Lui Isa îi tăiaseră un picior. Bucata rămasă era groaznică la vedere. Singurul lucru întreg pe fața lui erau, ciudat, ochelarii. Spînzuraților le fusese atîrnată de gît cîte o tăbliță albă pe care le era scris numele. Comandantul Frontului [1], Azem Kurti, unchiul lui Javer, care luase parte la masacrarea celor trei, împreună cu fiul lui Mak Karllashi ridicau cu niște bețe rochiile fetelor spînzurate. Picioarele lor albe și subțiri se legănau ușor, apoi se linișteau țepene. Nevasta lui Mane Voco, după ce scăpă din mîinile celor ce o ținuseră, o luă la goană spre centru. „Fiule, fiule !" striga. Ajunsă la stîlpul de care îi era atîrnat băiatul îi îmbrățișă cu deznădejde singurul picior rămas. „Fiule, fiule, ce ți-au făcut ?!" Ciotul însîngerat se clătină. Căzură ochelarii. Ea îi ridică de jos și-i strînse la piept. „Fiule, fiule..."

În aceeași seară, Javer, hăituit el însuși, se duse acasă la unchiu-său unde nu mai călcase demult. „Mă caută poliția, unchiule, îi spuse el lui Azem Kurti, dar sînt gata să mă dezic. Așa, bine faci, nepoate. Vino să te pup. Știam eu c-o să se întîmple așa. Ai văzut ce-a pățit tovarășul ăla al tău ? Am văzut, îi spuse Javer. Aduceți rachiu ! porunci Azem. Făceți-ne niscai fripturi. Voi sărbători împăcarea cu nepotu-meu." Se așezaseră la masă și Javer îl

[1] „Frontul Național" *(Balli Kombëtar)*, organizație albaneză paramilitară de orientare fascistă, înființată la sfîrșitul anului 1942.

rugă să-i povestească despre Isa. Iar Azem începu. Bea rachiu, mînca friptură și povestea cu lux de amănunte. Javer stătea și asculta. „Ce-ai pălit așa nepoate ?! întrebă unchiul. Am pălit, unchiule. Te-au anemiat de tot cărțile alea. Mai ești și firav pe deasupra." Javer își privise o secundă mîinile, apoi calm, scoase revolverul din buzunar. Azem rămase ca trăsnit. Javer îi băgă țeava în gura plină ; dinții scrîșniră pe metalul rece. Gloanțele trecură prin cerul gurii, prin creier și ieșiră prin ceafă. Masa se umplu de bucăți de friptură mestecate și de bucăți de craniu.

Profitînd de învălmășeală, Javer dispăru. A doua zi, „Buldogul" aruncă deasupra orașului o mulțime de foițe colorate pe care scria : „Comunistul Javer Kurti și-a ucis mișelește unchiul. Oameni buni, iată cine sînt comuniștii."

Seara fură aduse în piațeta din centru șase trupuri de deținuți împușcați în închisoare. Le aruncară claie peste grămadă, așa încît să fie văzute de toți. Pe o tablă albă scriseseră cu litere mari : „Iată cum răspundem terorii comuniștilor".

Ploaia stătuse. Noaptea se făcu frig. Dimineața, trupurile celor uciși erau acoperite de brumă. Toată ziua următoare rămaseră acolo. Dimineață, în celălalt colț al piațetei apăru căruța primăriei, cu alte cîteva trupuri neînsuflețite. Pe căruță scriseseră cu cretă : „Iată cum răspundem terorii albe".

Carabinierii se repeziră să le dea jos, și în același timp, se dădu ordin să fie găsiți teroriștii. Nici unul dintre paznicii din centru nu dăduse atenție momentului cînd, pe la miezul nopții, bătrînul cal Balash, pe care-l cunoșteau cu toții, trăsese căruța pînă în fața primăriei. Vehiculul fusese acoperit ca de obicei cu prelata neagră. Spre ziuă, un trecător trase din întîmplare învelitoarea și atunci fură descoperite cadavrele puse în neorînduială, unul peste altul.

Oamenii veneau din centru înfricoșați.

— Duceți-vă să priviți...

— Duceți-vă în centru să vedeți ce măcel...

— Nu lăsați copiii ! Aduceți înapoi copiii...

Bunica clătină din cap cu subînțeles.

— Ce vremuri !

Orașul era însîngerat. Trupurile celor uciși se mai aflau încă în centru. Cineva se milostivise și-i acoperise pe toți cu prelate. După-amiază, „bătrîna vieții", Hanko, după douăzeci și nouă de ani de cînd nu mai pusese piciorul în stradă, ieși pornind spre centru. Oamenii îi făceau loc uimiți. Ochii ei păreau că privesc spre un lucru anume, dar de fapt privirea îi luneca peste toate.

— Cine este cel de sus, de pe piatră ? întrebă ea arătînd cu bastonul.

— E o statuie, mamă Hanko. E din fier.

— Mi s-a părut că-i fiul lui Omer.

— El este, mamă Hanko. Dar a murit de mult.

Mai apoi ceru să-i vadă pe cei uciși. Merse pe rînd în amîndouă locurile, dădu la o parte prelatele și privi îndelung cadavrele.

— De unde sînt ăştia de-aici ? întrebă arătîndu-i pe unii.
— Sînt italieni.
— Străini, observă ea.
— Da. Străini.
— Dar ăştilalţi ?
— Ăştia sînt din oraşul nostru.
Bătrîna Hanko îi acoperi pe cei din urmă cu mîinile ei uscăţive, apoi plecă.
— Ce să credem despre toate astea ? Spune ceva, mamă Hanko, o rugă printre suspine una dintre femei.
Bătrîna privi în jur, negăsind-o pe cea care-i vorbise.
— Pămîntul îşi schimbă sîngele, zise ca pentru sine. La om asta se întîmplă o dată la patru-cinci ani, pămîntul şi-l schimbă la patru-cinci sute de ani. E iarna sîngelui.
Spunînd aceste vorbe, porni spre casă cu paşi hotărîţi. Avea o sută treizeci şi doi de ani.

IARNĂ. TEROARE albă. Cuvintele acestea se răspîndiseră peste tot. Ca bruma. Era în zori. Mă trezii. Sării din pat şi mersei în camera mare. Cîţiva nori înghesuiţi, ca nişte funduri de cazan afumate, atîrnau peste oraş. Un cer ca un puţ. Doar dintr-o spărtură jalnică dintre ei se strecura o rază de lumină ce părea ireală. Raza lunecă peste casele cenuşii şi se opri pe acoperişul casei celei albe. Aceasta era singura casă albă din cartier. N-o mai văzusem niciodată. La acea oră a dimineţii, în discordanţă cu griul celorlalte, casa cea albă părea de rău augur.

Ce-o mai fi şi asta ? De unde o mai fi apărut ? Şi de ce oare cele ce s-au întîmplat în zilele din urmă se numesc „teroare albă“? De ce nu-i spun teroare verde sau albastră ?

Începuse să-mi fie groază de culoarea albă. Trandafirii albi ce-mi încărcau imaginaţia, perdelele camerei de oaspeţi, cămăşile de noapte ale bunicii, toate avea parcă scris pe ele un singur cuvînt : teroare.

din cronică

rdon. Pedeapsa cu moartea pentru toți acei ce sînt bănuiți că întrețin relații cu teroriștii. Ordon instituirea stării de asediu de la ora 16,00 la 06,00. Comandantul orașului Emilio dei Fiori. Ordon anularea tuturor autorizațiilor de liberă trecere eliberate moașelor din oraș. Ordon recensămîntul general al tuturor locuitorilor orașului de pe 11 ale lunii pînă pe 18, anul

CAPITOLUL XVI

DRUMUL, PODUL peste rîu și strada Zall erau pline de soldați, animale de povară, camioane, și toate se deplasau încet spre nord. Italia capitulase. Lungi coloane de soldați italieni mărșăluiau prin oraș încărcați cu bagaje. O parte dintre ei mai aveau încă arme. Ceilalți le azvîrliseră sau le vînduseră. Pavajul străzilor era plin de noroiul adus de ei. Era un permanent du-te-vino aducător de noroi. Străzile răsunau de strigăte și înjurături în italienește. Mulțimea de soldați în deplasare era din ce în ce mai dezorganizată. O parte din ei ieșeau din oraș îndreptîndu-se spre nord. Între timp, în oraș soseau alte coloane, care mai de care mai jalnice. Uzi sub ploaia îndărătnică, epuizați și nerași, oamenii urcau agale strada Zall, uitîndu-se curioși la pereții de piatră ai caselor înalte.

Mohorît, orașul îi privea cu dispreț pe cei învinși. Nu peste multă vreme, aveau să rătăcească precum niște umbre prin zăpadă, murmurînd sfîrșiți „pane, pane“.

Llukan Pușcăriașu se întorcea cu pătura sub braț de la închisoare.

— Se cărăbănesc cu toții, striga el în stînga și-n dreapta. Pușcăria nu mai există. Îți vine să plîngi, nu alta.

Fură evacuate și călugărițele. Lame Kareco Spiri alergase o bună bucată de vreme prin ploaie în urma camionului în care fuseseră îmbarcate fetele de la casa de toleranță. Stropit tot de noroi, gonea nebunește făcînd cu mîna fetelor, iar acestea, cu părul în bătaia vîntului, îi trimeteau bezele din mașină. În cele din urmă se lăsă păgubaș. Atunci o porni înapoi spre centru, repetînd în neștire, cu o figură jalnică : „Cît le-am iubit..."

Îngrămădeala de pe drum era mereu alimentată de lungi coloane, ce păreau a nu se mai sfîrși. Orașul se cufundase tot în noroi.

— Ce spui de asta, măi Selfixhe ? zise mătușa Xhemo, venită în vizită chiar într-una din acele zile. Unde calci, numai mocirlă.

— Parcă tu nu vezi ? Așa cad împărățiile, îi răspunse bunica.

— Cad, se arătă musafira de acord. Unele se duc, altele vin... Și în urma lor rămîne doar noroiul.

Orașul era într-adevăr schimbat. Culoarea ruginie a noroiului nu se potrivea defel cu griul lui nobiliar. Capitulînd, Italia stropea totul în urma ei cu noroi, asemeni roților din spate ale unui camion.

Stăteam la fereastră și priveam evacuarea. Îmi ziceam că dacă Greciei îi luase vîntul penele, Italia se îneca în mocirlă.

Bunica și mătușa Xhemo își potriviseră pe nas ochelarii vechi și caraghioși și priveau acum drumul plin cu soldați.

— S-a dus și Italia, zise mătușă-mea. Ne-au spart timpanele atîta timp cu lozincile lor...

—... de-a dreptul obositoare, completă bunica.

— Unde s-or duce bieții de ei prin noroi și pustietate ? se întrebă mătușa Xhemo.

— Cine știe ?! zise bunica, că nici n-au unde să-și găsească un adăpost deasupra capului...

— Sărmanele mame care i-or fi așteptînd !

— Asta înseamnă să vină nenorocirea la vreme de iarnă, oftă bunica.

Mătușa oftă și ea.

— Asta le-o fi fost soarta, zise peste puțin.

Pe drum, coloanele de soldați și șirurile de catîri treceau necontenit. Această mișcare continuă toată ziua și toată noaptea. Dimineață mi se păru că erau aceleași șiruri din ziua precedentă.

Plin de noroi, după o noapte zbuciumată, orașul se trezi și mai mohorît. Pe la miezul nopții intraseră oamenii lui Isa Toska cîntînd și hăulind pe străzi. Spre ziuă pătrunseră în oraș cîteva unități ale Frontului. Dimineață, banda lui Isa Toska, frontiștii și mulțimea italienilor se învîrteau în dezordine peste tot, ignorîndu-se unii pe alții. Ici-colo avură loc ciocniri neînsemnate între grupurile înarmate. Pe la prînz izbucni un conflict de oarecari proporții între italieni și frontiști, conflict prilejuit de cererea acestora din urmă de a că-

păta armele și echipamentul unor subunități italiene abia sosite, care încercau să-și continue drumul spre nord. Italienii nu fuseseră de acord cu condițiile tîrgului, adică propuse de frontiști. La sfîrșitul tratativelor, după insultele și înjurăturile de rigoare, se trăseseră salve de mitralieră.

În vremea aceasta, cîțiva ofițeri italieni făcură o încercare de a zbura cu „Buldogul", care stătea de o bună bucată de vreme părăsit pe pistă. Huruind și scrîșnind din toate încheieturile, „Buldogul" reuși să se ridice cîțiva stînjeni de la pămînt, să zboare cîteva sute de metri în zig-zag, după care se prăbuși pe o tarla, punînd punct cu această încercare neizbutită activității aeroportului militar.

La o oră după conflictul italiano-frontist, tăind cîmpul aeroportului chiar prin mijloc, își făcu apariția prima coloană de partizani. Mergînd în șir indian, cu un steag roșu în frunte, partizanii își făcură loc prin mulțimea soldaților italieni și pătrunseră în oraș prin strada Zall. O altă coloană cobora prin partea de nord.

De departe auzirăm un strigăt prelung : „Partizanii ! Partizanii !"

Am dat fuga la etajul al doilea ca să văd mai bine. Coloanele mi se părură destul de firave. Mă așteptasem să văd ceva ieșit din comun, oameni uriași cu arme uriașe și sclipitoare, și, cînd colo, văzui două șiruri obișnuite, chiar firave, și un drapel roșu în față. Încotro s-or duce ? Or fi știind că orașul se sălbăticise și că era înarmat pînă-n dinți ? Continuau însă

să se îndrepte spre centrul orașului, neștiind probabil nimic. Iată și a treia coloană, mai subțire și mai neînsemnată ca primele, care trecu podul chiar prin mijlocul soldaților italieni. Și aceasta avea un steag roșu.

De ce n-or fi avînd și ei mașini, tunuri, antiaeriene, fanfară, și de ce or fi așa puțini ? În afară de steaguri, îi mai urmau cîțiva catîri încărcați cu muniție sau tîrînd tărgile pe care se aflau răniții.

Tot dinspre nord se ivi și a patra coloană de partizani. Între timp prima urca pe strada Varosh ale cărei ferestre erau pline de figuri curioase. Oamenii strigau cît îi ținea gura, fluturau batiste, iar la un geam cineva cînta la muzicuță.

Dădui fuga în stradă. Ei se apropiau, palizi și slabi, îmbrăcați care mai de care mai caraghios. O căutai cu privirea pe mătușă-mea cea mică. Iată o fată. Alta. Nu-i ea. Apoi altele. Și iar nu o văzui. Și nici pe Javer. Nici un cunoscut. Se îndreptau spre centru. Fără să știu de ce, o pornii pe lîngă ei împreună cu un întreg grup de copii. Mătușă-mea nicăieri. Poate o fi în celelalte coloane. De la ferestre oamenii continuau să-i salute. Cîteva femei mergeau cot la cot cu ei și le vorbeau. Rîndul se strică în momentul cînd unul dintre partizani își zări rudele.

Ferestrele doamnei Majnur și ale celorlalte doamne erau închise. Simții o neliniște. Parcă undeva, în față, se pregătea o capcană. Iar coloana se îndrepta chiar într-acolo. Orașul e mare și rău. Banda lui Isa Toska, frontiștii

mustăcioși, cu șube negre în spate și cîte un șoim aurit brodat pe cheleșele [1] albe, mulțimea disperată a soldaților italieni învinși, dar înarmați, toți păreau că așteptă doar momentul potrivit pentru a se arunca asupra coloanei și a o nimici.

Undeva, în față, se întîmplase într-adevăr ceva. Auzirăm voci :

— Ce s-o fi întîmplat ?
— La geamie.
— Ochii.
— Ce ?
— Ce-i cu geamia ?
— Cu cuiul.
— Îndepărtați copiii !
— Copiii înapoi !

Ne-au întors.

Se întîmplase într-adevăr ceva nemaipomenit. În timp ce partizanii se îndreptau spre centru, Sheh Ibrahim, care se urcase în minaret ca să-i vadă, luase de undeva un cui și încercase să-și scoată ochii. Trecătorii care-l văzuseră din stradă alergară pe scări și-i smulseră cu greu din mîini cuiul însîngerat. Apoi încercaseră să-l dea jos, dar el, înnebunit de durere și voinic cum era, le cerea întruna cuiul, urlînd cu glas răgușit : „Nu vreau să-i văd pe comuniști !“ În cele din urmă, neputînd să-l coboare și înspăimîntați de înălțimea la care se aflau și de mișcările lui necontrolate, oamenii îl lăsară acolo pe cel care încercase să-și stingă lumina ochilor. Sheh Ibrahim rămase singur sprijinindu-se cu pieptul în parapetul de piatră ce împrejmuia locul de rugăciune al hogei și, cu mîinile atîrnîndu-i peste muchia îngustă, prinse să cînte versete din *Coran*.

[1] Cheleșe (qeleshe) : obiect specific de vestimentație în formă de calotă, care protejează capul.

Ploua.

Orașul înnoptă adăpostind între zidurile sale, de-a valma, frontiști, partizani, ortaci de-ai lui Isa Toska și gloate de soldați italieni. Urmă o noapte neliniștită, încărcată pînă la saturație cu strigăte, nechezături, consemne răcnite, pași grei, ordine. Stai, care ești ? Stai ! Moarte fascismului ! Care ești ? Libertate poporului ! Stai ! „Non disturbare !“ Vedeți-vă de ale voastre ! Sîntem vitejii lui Isa Toska. Stai ! Parola ! *„Non disturbare, che spariamo !“* Deschidem focul. Stai ! Înapoi ! Moarte trădătorilor ! Albania albanezilor ! Înapoi ! Ba tu, înapoi ! Moarte fascismului ! Nu trageți ! Stai ! Ți-am spus : înapoi ! Moarte necredincioșilor ! Stai !

Orașul bolborosea prin somn. Vorbele îi erau dezlînate. Murmurul acesta sinistru avea ceva de blestem.

Totul se potoli însă în zori. Ploaia stătu și ea. Cerul era tulbure, dar luminos. Pe străduță apăru nevasta lui Bido Sherifi.

— Aqif Kashahu s-a îmbrăcat ca frontiștii, ne comunică, în timp ce-și scutura făina de pe mîini. L-am văzut cu ochii mei, cîinele. Plin de fireturi și de curele din cap pînă-n picioare.

— Trăsni-l-ar, îl ocărî bunica.

Poartea se deschise și intră Kako Pino.

— Ce s-a mai întîmplat, că nu pricep nimic ?! o întrebă mătuşa Xhemo, care dormise la noi în noaptea aceea.

— Cine stăpîneşte oraşul ? o descusu şi bunica.

— Nimeni, îi răspunse Kako Pino, e groaznic.

Oraşul se afla de fapt în mîinile partizanilor. Şi asta se văzu pe la ora opt dimineaţa cînd patrulele lor se iviră în tot locul. Frontiştii se retrăseseră în cartierul Dunavat. Oamenii lui Isa Toska se stabiliseră în jurul geamiei lui Baba Selim. Italienii ocupau şanţul de o parte şi de alta a şoselei, malul rîului şi o parte din cîmpul aeroportului.

Linişte. Bunica şi mătuşa Xhemo îşi beau cafeaua de dimineaţă.

— S-a zvonit că partizanii vor deschide cantine comune, spuse mătuşa pe gînduri.

Bunica nu zise nimic. Îşi potrivi ochelarii şi privi afară.

Într-adevăr, băteau în poarta lui Nazo. Erau trei partizani. Unul, cel care bătea, avea doar o singură mînă, pe cea stîngă. Ceilalţi priveau în sus la ferestre. Se deschise un geam şi apărură Nazo şi noră-sa.

— Casa lui Maksut Gega ? strigă unul din cei de jos.

— Da, vă rog, răspunse tînăra de sus.

— Să iasă Maksut imediat, ordonă partizanul.

— Nu-i acasă, zise Nazo.

— Da unde-i ?

— În vizită la nişte rude.

— Deschide ! Trebuie să controlăm.

Peste o jumătate de oră ieşiră. Partizanul cel ciung scoase din buzunarul hainei un petec de hîrtie şi, încreţindu-şi amarnic fruntea, citi ceea ce era scris pe el.

Peste un minut cei trei ciocăniră în poarta Karllashilor. Un timp nu răspunse nimeni. Bătură din nou. Dinăuntru cineva scoase capul pe fereastră.

— Aici stă Mak Karllashi ?

— Aici, domnule partizan.

— Să iasă imediat împreună cu fiu-său, strigă partizanul.

Cel din casă dispăru din cadrul ferestrei. Partizanii îşi pregătiră armele. Ciungul ciocăni din nou în poartă. În poarta de fier bătăile răsunau profund şi răzbătînd pînă departe.

Înăuntru se auzi mişcare. Apoi suspine, plîns, strigăte de femeie. Poarta se deschise uşor şi în prag se ivi Mak Karllashi. Cineva îl trăgea înapoi. „Tată, nu ieşi, tată." Dar bărbatul se eliberă şi merse cîţiva paşi. Avea în jurul ochilor cearcăne vineţii. Fata care-l reţinuse se atîrnă din nou de mîneca lui. Fiu-său, purtînd cizme negre bine lustruite, dar palid de tot la faţă, apăru în urma lor. „Tată", striga fata încercînd zadarnic să-l tragă înapoi. În spatele porţii se auzea cineva plîngînd.

— Ce vreţi de la noi ? se sumeţi Mak Karllashi. Figura lui prelungă tresărea la fiecare suspin al fetei atîrnate de braţul său.

— Mak Karllashi şi fiul, sînteţi condamnaţi ca duşmani ai poporului, pronunţă răs-

picat partizanul în vreme ce-şi trase automatul pe piept cu singura mînă întreagă.

În spatele porţii se auzi un urlet. „Tată, striga fata, tată."

— Cine sînteţi voi? întrebă condamnatul. Nu vă cunosc.

— Judecata poporului, zise ciungul ridicînd automatul.

Fata hohoti din nou.

— Nu sînt duşman, parlamentă Mak Karllashi, eu fac pantofi pentru popor, nu politică.

Partizanul îşi privi opincile rupte.

— Dă-te la o parte, fato, se răsti la ea şi trase piedica.

Fata dădu drumul unui vaiet prelung. Din curte se auziră iar bocete.

— Să nu-ndrăzneşti, cîine! strigă fata cu voce stridentă.

— La o parte, putoare, răcni partizanul pregătindu-se să tragă.

— Tare, stai, vorbi unul dintre cei doi partizani care stătuseră de-o parte, şi se repezi s-o îndepărteze pe fată. Dar nu mai ajunse.

— Moarte comunismului! strigă Mak Karllashi.

În mîna ciungului automatul se smuci ritmic. Primul care se încovoie fu Mak Karllashi. Partizanul încercă să n-o atingă pe fată, dar lucrul acesta se dovedi imposibil. Ea se cutremură lipindu-se de tată-său, ca şi cînd plumbii, ca nişte ace minuscule, i-ar fi cusut unul de celălalt. Salva automatului fu urmată de o linişte nefirească. Condamnaţii căzură unul

peste altul. Trupurile şi membrele lor se mai agitară o vreme, pînă cînd îşi găsiră liniştea şi atunci, peste grămada nemişcată, se ridicară cele două cizme negre şi lustruite ale fiului.

Din spatele porţii se auzi un bocet potolit.

— Învîrte-mi o ţigară, îi zise ciungul unuia dintre tovarăşi. Era schimbat la faţă.

Îşi puseră apoi tustrei armele pe umăr şi porniră. În acelaşi moment caldarîmul gemu sub un tropăit greu. Era una dintre patrulele partizanilor. Înalţi, cei trei din patrulă se apropiară. Aveau bocanci cu ţinte.

— Moarte fascismului!

— Libertate poporului!

— Ce s-a întîmplat? întrebă cel din mijloc.

— Am executat un duşman al poporului, îi răspunse ciungul.

— Ordinul! ceru şeful patrulei, cu voce de bas.

Partizanul Tare scoase din buzunar hîrtia mototolită.

— În regulă, zise celălalt. Pe cînd se îndepărtau însă, unul dintre partizanii din patrulă zări între cei doi împuşcaţi părul blond al fetei.

— Mai dă-mi o dată ordinul, zise întorcîndu-se din drum.

Partizanul Tare îl privi pe celălalt în ochi. Mîna lui coborî încet spre buzunar şi trase cu două degete hîrtia mototolită.

Cel din patrulă mai citi o dată biletul.

— Ce-i cu fata? întrebă. N-o văd pe listă.

— Numele ei nu este, zise Tare lungindu-şi gîtul ca lovit.

— Cine a tras ?
— Eu.
— Numele ?
— Tare Bonjaku.
— Partizan Tare Bonjaku, predă arma, zise cel din patrulă. Ești arestat.
Partizanul Tare își plecă privirea.
— Arma.
Mîna lui trase automatul și-l întinse spre celălalt.
Șeful patrulei privi în jur. Zărind curtea părăsită a lui Xuano, zise :
— Acolo, și arătă cu mîna spre locul fixat.
Partizanul Tare porni către curte.
— O să-l păziți pînă ce vor veni cei care au să-l judece, se întoarse șeful spre cei doi însoțitori ai lui Tare.
— Prea bine.
— Moarte fascismului !
— Libertate poporului !
Partizanul arestat se așeză pe o grămadă de pietre. Privirea i se opri pe zidul casei părăsite, ziduri ce începuseră să se năruie sub cazmaua timpului.
Ceilalți doi stăteau mai la o parte. Tăceau. De peste drum se auzeau bocetele familiei celor executați. Băgaseră trupurile țepene în curte. Arestatul mai ceru o țigară. I-o dădură. Fumă cu poftă și, terminînd, rămase cu bărbia sprijinită în pumn. Ceilalți stăteau cu privirea pierdută. În cele din urmă pe stradă se auziră pași. Erau tot trei.
Arestatul se ridică în picioare. Judecata avea să fie scurtă.

— Partizan Tare Bonjaku, ești acuzat că ai omorît o fată. E adevărat ?
— Adevărat, spuse el.
— Ai ceva de spus ?
— Nimic. Vedeți, am o singură mînă. Cealaltă mi-a smuls-o un obuz. Nu trag bine cu stînga... din greșeală am atins-o pe fată...
— E clar.
Cei trei discutară în șoaptă. Pe urmă unul dintre ei se ridică în picioare și vorbi :
— Partizan Tare Bonjaku, ești condamnat la moarte prin împușcare, pentru greșeli în aplicarea tacticii revoluționare.
Liniște. Cel care vorbise făcu un semn cu capul celor doi tovarăși ai lui Tare.
— Acum ? întrebă unul, cu glas sfîrșit.
— Acum.
Cei doi aveau fruntea acoperită cu o sudoare rece.
Condamnatul pricepu. Rămase în dreptul zidului și își privi prietenii. Aceștia își pregătiră armele. Ciungul ridică pumnul strîns în dreptul tîmplei și salută.
— Trăiască comunismul !
O salvă scurtă. Partizanul se prăbuși pe caldarîm.
Cei trei plecară. În urma lor se urniră și prietenii celui executat.
— S-a dus Tare, zise unul, pentru o putoare s-a dus.
„Se omoară unul pe altul ! Se omoară unul pe altul“, strigă cineva departe.
Doamna Majnur scoase capul pe fereastră și strigă batjocoritor :

— Vedea-v-aş morţi !

Cei doi o auziră. Priviră amîndoi în sus, dar la geam nu mai era nimeni. Atunci unul dintre ei ridică arma şi o descărcă în direcţia ferestrei. Cioburile căzură cu zgomot mare pe piatră.

din spusele bătrînei Sose
(în lipsa cronicii)

a fost scris în cărţile cele vechi : oraşul acesta fi-va încercat cu foc şi pară de un popor ce părul său galbin îl are.

CAPITOLUL XVII

TRUPELE GERMANE pătrunseseră prin sud și se îndreptau spre orașul nostru. Începu exodul. Era a treia oară de-a lungul veacurilor cînd se întîmpla lucrul acesta. Prima oară orășenii își părăsiră casele în urmă cu o mie de ani, după ce izbucnise o epidemie de ciumă. A doua oară, cu patru secole în urmă, cînd ordia turcă trecuse granița exact prin locul pe unde o trecuseră acum armatele germane.

Orașul se golea.

Noaptea de marți spre miercuri a fost o noapte extrem de agitată. Oamenii se adunau grupuri-grupuri, ferecau porțile grele și o porneau prin noapte către periferii sau către satele din jur.

La noi se strînseseră Mane Voco, Bido Sherifi, împreună cu toți ai lor, apoi veniră Nazo și noră-sa. Maksut dispăruse de acasă. Îmi părea rău și de bunica. Cu toate insistențele noastre, refuză să ni se alăture, la fel ca și rîndul trecut. Nici Kako Pino nu ne urmă — îi era frică să nu scape vreo nuntă. Cineva putea să aibă totuși nevoie de ea. Șaizeci de

ani gătise miresele orașului, iar acum nu se îndura să le abandoneze. O mireasă negătită e lucrul cel mai groaznic de pe lume, răspunsese ea celor care încercaseră s-o convingă să plece. Nu și nu.

Pornirăm. Mergeam împleticindu-ne ca beți. Înaintea sau în spatele nostru auzeam și alți pași. Erau mulți — ca și noi. La ieșirea din oraș am rămas singuri. În față mergea Bido Sherifi sprijinit într-un toiag. Tata se poticnea mereu. Ceilalți murmurau, înjurau, tușeau, se împiedicau. Doar nora lui Nazo, cu tot întunericul nopții, mergea liniștită, fără nici un efort. Poate că nu știa să meargă altfel.

Depășirăm niște parcele necultivate. Pe cer răsărise luna. Nicicînd nu văzusem un tablou mai înfricoșător ca acela, cu drumul pe care roțile camioanelor săpaseră gropi adînci, negre sub lumina slabă a lunii, asemănătoare unor necunoscute simboluri ale morții. Nazo se dezechilibră dar se redresă imediat.

Trecurăm de pod. Înaintea noastră se întindea cîmpul pustiu al aeroportului pe care trebuia să-l străbatem. În depărtare se zărea vag rîpa Sfintei Treimi și imediat în spatele ei, întunecat și amenințător, ca un uriaș ce se ridicase de la pămînt să vadă cine-i calcă hotarul, zărirăm muntele.

Luna-Kako Pino se străduia să îmblînzească cît de puțin sălbăticia peisajului. Dar raza ei timidă și obosită se lăsa absorbită de neguri și de mlaștini, încît nu numai că nu

reuşea să îmblînzească asprimea naturii, ci sporea şi mai mult sălbăticia ei.

În cele din urmă banul de aramă de pe cer dispăru în spatele unui nor.

— Nu se vede nimic, zise atunci nora lui Nazo.

Toţi priviră în urmă. Oraşul dispăruse în întuneric.

Auzii geamătul cuiva.

Acum cîmpul, drumul, rîpa Sfintei Treimi, negurile, însuşi muntele (era greu de crezut că ne îndreptam spre el, pentru că un munte cu astfel de contururi imprecise aduce mai degrabă cu un fluviu de întuneric, vălurit şi imprevizibil), toate acestea deci, înecate în beznă, începură să tresalte şi să se legene sub ochii noştri îngroziţi.

Înaintarea noastră părea fără ţintă, o înaintare haotică, de oameni debusolaţi, orbecăind prin intestinele nopţii. Încet-încet, totul se învălmăşea în creierul meu. Îmi dădeam seama că judecata nu-mi mai slujeşte la nimic. Învăţat să raţionez între patru pereţi sau pe stradă, ambianţe care-mi stimulau gîndirea, ajunsesem acum la concluzia că în afara lor toate mi se păreau nu numai încurcate, ci chiar lipsite de logică. Iată, muntele aplecat complet peste rîpa Sfintei Treimi îi sfîşia acesteia beregata, în tihnă. Rîpa era pe moarte.

Cineva strănută. Deşi scurt, strănutul mă trezi.

Luna se ivise din nou. Negurile se tîrîră deodată în sus, spre ea, mînjindu-şi bărbile în lumina ei, iar surplusul de argint îl cedară

cu părere de rău mlaştinii. Surprins asupra faptului, muntele eliberă gîtlejul rîpei dar, chiar şi cineva neavizat ar fi putut zări muşcătura adîncă ce-i brăzda acesteia beregata.

Nora lui Nazo, singura care nu-şi presărase drumul cu oftaturi sau gemete (şi asta probabil fiindcă ea păşea pe un covor fermecat, fiinţă transparentă şi magică), privi din nou în urmă.

— Oraşul, zise încet.

— Unde ? întrebai în şoaptă.

— Acolo.

Nu distingeam nimic.

— Uite, acolo, îmi arătă ea.

— Aia ca o ceaţă ?

— Da.

Acolo se afla bunica.

Luna se ascunse iarăşi. Profitînd de întuneric muntele se năpusti din nou asupra rîpei.

Mergeam prin întuneric. Drumul urca.

— Nu dormiţi în timpul mersului, ne strigă Bido Sherifi.

Ilir păşea alături de mine.

— Aţipisem, îmi zise.

— Cum aşa ?

— Nu ştiu.

Urcam mereu.

— Se luminează de ziuă, observă Mane Voco.

Cerul căpătase o nuanţă alburie, dar mi se păru că în orice moment s-ar fi putut răzgîndi şi noaptea ne-ar fi putut învălui din nou.

Ne-am oprit să ne odihnim. Acum cîmpul de jos, drumul, moviliţele golaşe, negura şi muntele se scuturau alene de umbrele nopţii

și, extenuate de coșmarul avut, așteptau dimineața.

— Vezi, acolo, îmi arătă Ilir, privește într-acolo !

Departe, prin amestecul de umbră și lumină, se zăreau contururile orașului. Era prima oară cînd îl vedeam de la o așa depărtare. Mi-am reținut cu greu strigătul. Întreaga noapte care trecuse avusesem senzația că în urma mea orașul se ducea ușor la vale și se afunda în mocirla înșelătoare, ca un vapor vechi.

Acum, relieful își scuturase definitiv spaimele de astă-noapte și se bucura peste măsură de strălucirea zilei. Doar în ochii cenușii ai norei lui Nazo mai stăruia ceva din magia nopții.

Orașul era în fața mea, singur cu negurile ce-l înconjurau dușmănoase. Acolo străjuiau „bătrînele vieții". Acolo, în spatele ferestrelor, bunica și mătușa Xhemo își potriveau pe nas ochelarii cu geamuri plesnite și pîndeau ivirea bărbaților cu părul galben. De cîtva timp erau evidente cîteva semne. Bunica și mătușa Xhemo se pregăteau să devină bătrîne ale vieții ; semnele erau sigure. Proba de acum, cu nemții, era pare-se proba ultimă, așa cum fuseseră pentru înaintașele lor marile năvăliri ale turcilor, masacrele ce au urmat căderii republicii și mai apoi a monarhiei, ultimii patruzeci de ani de foamete neîntreruptă.

— Să mergem, zise Bido Sherifi, nu mai avem mult.

Ne ridicarăm. Mergînd, ațipii. Era o moleșeală chinuitoare, întreruptă de gropile drumului. Careva oftă „am ajuns". Deschisei ochii.

— Am ajuns.

— Unde ?

— Aici.

Nu mă trezisem de tot.

— În sat ?

— Da, în sat.

— Unde e ?

— Acolo.

Priveam uimit. Iată deci cum arată un sat. Ciudat ! Holbai ochii în jur. Apoi, deodată începui să rîd în hohote.

— Ce ai ? Ce-i cu tine ? mă întrebă nora lui Nazo.

Continuam să rîd ca un nebun.

— Vai, mi-a înnebunit băiatul, strigă mama.

— Ce ai ? se răsti tata la mine.

— Da...ia... priviți... casele... acolo...

— Destul, mă potoli tata.

Mama mă scutură de umeri, după care mă îmbrățișă.

Mi se părea incredibil ceea ce vedeam. Căsuțele acelea cubice, scunde, scunde de tot, cu pereții dați cu var mi se părură niște case de jucărie. Și pe lîngă asta, ele nu erau lipite una de alta, de o parte și de alta a străzii, ci fuseseră înălțate una ici, alta dincolo, fiecare în legea ei, pe deasupra mai avînd toate în jur o bucată de pămînt cultivat, cotețe de găini, hambare și cuști pentru cîini.

Sătenii priveau la noi mirați cum treceam chiar prin mijlocul așezării. Doi-trei copii se

speriară și fugiră să se ascundă în casă. Într-o curte mugea o vacă. Apărură alți localnici. Aveau figuri blînde, luminoase. Mirosea a lapte. Sunau tălăngi. În aer stăruia aroma fînului. Ochii mi se închideau de somn.

Mă trezii după-amiază. Eram într-o cameră fără mobile. Tata lipea la ferestre niște hîrtii în locul unde fuseseră geamurile. Mama spăla dușumeaua murdară de găinaț uscat. Era deprimant.

Peste cîtva timp sosi nevasta lui Bido Sherifi însoțită de Nazo.

— V-ați instalat ? ne întrebară.

Mama făcu semn că da.

— Dar voi ?

— Aproape. La fel ca voi.

Nevasta lui Bido Sherifi oftă din rărunchi.

— Unde am ajuns să stăm !

Plecară.

Îmi venea să plîng. Dorul după casa noastră mă lovi brusc. Se petrecea ceva ireparabil.

Tata coborî în pivnița casei și reveni îngrijorat.

— Fiți atenți, ne zise, cum faceți focul. Jos e o grămadă de fîn. Dacă se aprinde, ardem ca șoarecii.

Apăru Mane Voco. De la moartea lui Isa slăbise rău de tot.

— Aveți nițică sare ? ne ceru. Noi am uitat-o acasă.

Mama îi dădu.

Și casa în care ne aflam fusese părăsită. Odaia alăturată era aproape dărîmată. Am coborît să văd fînul.

— Auu, făcui în gura pivniței.

Nici un răspuns. Fînul bine uscat mirosea puternic. Urcai din nou în cameră zicîndu-mi că de fiecare dată avusesem ghinionul să existe sub noi cîte o amenințare. Acasă, în oraș, apa cisternei, aici pericolul unui incendiu.

Ziua întreagă se scurseră pe uliță refugiați din oraș. Unii rămaseră în sat, instalîndu-se prin casele părăsite, așa cum procedaserăm și noi ; majoritatea însă trecură mai departe, spre alte așezări. În mulțimea cu boccele și valize îl recunoscui pe Qani Kekezi. Lăsau în urmă bucăți de ziar, mucuri de țigară și noutăți. În oraș fusese ucis Gjergj Pilo. Tocmai făcuse cerere la Starea Civilă pentru a-și schimba numele în Jurgen Pelo. (Se spunea despre el că, în cazul unei invazii japoneze, pe lîngă numele anterioare, îl mai avea pregătit și pe cel de Iogura.)

Refugiații trecură prin mijlocul satului în tot cursul nopții. Am avut un somn agitat, întrerupt de tot felul de clopote, răgete, ciocănituri prin porți.

Încă dormeam cînd am auzit vocea lui Xhexho.

— Pe unde sînteți, măi femei ? Peste tot v-am căutat. Pe unde sînteți, măi, amărîtelor ?

Intră ca de obicei, furtunoasă. Nevasta lui Bido Sherifi și mama lui Ilir sosiră în goană pe urmele ei.

— Ei, Xhexho, ce noutăți aduci ?

Bătrîna se învîrti o bucată de vreme prin odaie, apoi începu să se închine de zor.

— Văleu, mamă, prin ce ne-a fost dat să trecem. Pe drumuri am ajuns, ca țiganii. Ne-am împrăștiat ca puii de potîrniche. Of, în ce coteț v-ați făcut cuibul, sărmanii de voi. De ce nu ne-o fi luînd Domnul mințile ca să nu știm ce facem? Nenorocire... Nenorocire...

— Gata, gata, Xhexho, că doar nu am plecat de-acasă de prea mult bine. Împinși de necaz am plecat, o întrerupse nevasta lui Bido Sherifi. Zi mai bine ce noutăți aduci.

— Ce să vă spun mai întîi? Despre fata lui Çeço Kaili știți? Știți că s-a dus cu italienii?

— Cu italienii?

— În ultimul timp barba îi crescuse de se făcuse ca aia a hogei. Intra și ieșea în fiecare zi bărbierul de la ei. Geanta o avea doldora de brice, care mai de care mai lucioase... Altfel cică n-avea spor la așa frumusețe de bărboi. Și uite că-ntr-o noapte, pe-aci ți-e drumul. Se spune că tot bărbierul i-ar fi aranjat ploile cu italienii. S-a dus călare pe camionul curvelor.

Xhexho inspiră adînc. Resimțea absența bunică-mi. Doar ea ar fi putut acum să emită o concluzie valabilă asupra tuturor celor spuse, concluzie pe care nu era în stare s-o tragă nici mama, nici nevasta lui Bido Sherifi și nici cea a lui Mane Voco.

— Poate că împreună cu ea s-a dus pe gîrlă și ghinionul căzut pe capul orașului, continuă Xhexho. Ea a fost cu ghinionul, precis, și bine a făcut c-a plecat, mai zise lăsîndu-ne cu gura căscată pe toți, pentru că de data aceasta, contrar obiceiului ei, nu mai prevestea

nimic rău, dimpotrivă chiar! Bine, dar optimismul ei nu fu de lungă durată. Căci ridicînd glasul și respirînd puternic pe nas ca un șuierat, aproape ne sparse timpanele: Ba nu, n-am scăpat de ghinioane, nici vorbă! Știți despre Maksut, băiatul lui Nazo? Iscoadă, suratelor, cum vă văd și mă vedeți.

— Iscoadă?

— Sigur că iscoadă. Șarpe încălzit la piept. El n-a venit încoace de frica partizanilor, de asta nu și-a trimis decît nevasta și mama. S-a ascuns bine, năpîrca. Cică îi așteaptă pe nemți. Le trimite informații și le arată pe unde să vină. Se zice că și pe Isa tot el l-a denunțat.

Mama lui Ilir se cutremură.

— Ah, cîinele, rosti.

Xhexho suflă zgomotos pe nări.

— Avdo Babaramo nu l-a găsit pe fiu-su, zise cu liniște. Încă mai bate drumurile, bietul tată. De fapt, acum cu toții numai asta facem, ca ovreii, se înfierbîntă ea. Ce-am greșit, Doamne, de ne pedepsești așa? Ne-ai aruncat bombe în cap, ne-ai dat bărbi, ai scos și apa neagră din pămînt; ce-o să ne mai trimiți?

Vocea îi devenise zguduitoare. Apoi obosi, căci coborî glasul:

— Ca niște nebuni am plecat de-acasă. Ce să vă mai spun în plus? Șiruri-șiruri de bărbați și femei, cu cățel și purcel, s-au dus unde-au văzut cu ochii fără să privească înapoi, ca păcătoșii pămîntului. Printre ei, Dino Çiço, cu aeroplanul în spate.

— Cu aeroplanul?

— Cu el în spate, așa cum v-am spus. Ai lui, care-i mergeau în urmă, îl rugau cu cerul și pămîntul să nu-l mai care. „Dino, lasă-l naibii de aeroplan, unde-l mai iei cu tine, e greu și-o să rămînem de căruță.“ Dar el nici că-i auzea. Nu voia în ruptul capului să li-l lase plocon germanilor.

Dădui buzna în uliță cu speranța că printre refugiați aveam să-l zăresc pe Dino Çiço cu aeroplanul în spate. Era frig. Refugiații se răriseră pe drum, iar cei care treceau își tîrau cu greu picioarele. Zării doi prieteni de joacă.

— Voi unde stați ? îi întrebai.

— În aia... acolo ? Da tu ?

— În asta... aici.

Nu reușeam să pronunțăm cuvîntul „casă“. Îl întîlnii și pe Ilir.

De cînd cu tragedia lui frate-său nu mai era de recunoscut. I-am povestit ce ne spusese Xhexho despre Maksut. Ochii îi scăpărară.

— Ascultă, îmi zise, cînd o să ne întoarcem în oraș, îl vom ucide pe Maksut. De-acord ?

— De-acord. Am văzut acasă o baionetă veche de-a lui bunicu.

— E ascuțită ?

— Da, e ascuțită și cu niște litere turcești pe lamă.

— Îl așteptăm noaptea cînd se întoarce acasă. Eu îi sar în gît, iar tu îl înjunghii.

Îmi făcui socotelile.

— Mai bine îl invităm la cină și-l omorîm în somn, ca Macbeth, îi spusei părerea mea. Pe urmă îi tăiem capul și-l dăm cu sare.

— După asta i-l rostogolim pe scări să-i plesnească ochiul drept, continuă Ilir. Da ia stai, cum o să-l invităm la ospăț ? Unde ?

Începurăm să punem la punct amănuntele planului. Eram aproape fericiți. Pe lîngă noi trecu Qani Kekezi. Fața lui rotundă și congestionată părea calmă, deși dacă l-ai fi privit cu atenție, i-ai fi văzut zgîrieturile.

— Ăsta a dat iama și în pisicile de-aici, observă Ilir.

Pufnirăm amîndoi în rîs. Eram bucuros pentru Ilir. De la moartea lui Isa, crescuse brusc și nu se mai juca cu mine. Acum eram din nou împreună.

Fără să ne dăm seama cum, dintr-o vorbă-n alta, ajunserăm în marginea satului. Pămîntul era acoperit de brumă. Totul în jurul nostru, pomii al căror nume nu-l cunoșteam, păsările pe care le vedeam pentru prima oară, fînețele a căror utilitate n-o intuiam, pămîntul umed și fărîmițat sub plug, excrementele animalelor domestice pe ici-colo, toate acestea ne erau străine și de neînțeles. Cîțiva copii din sat ne priveau temători cu ochii lor blînzi. Privii figura prelungă a lui Ilir, părul pieptănat în sus, ca un arici, și mă gîndii că și eu arătam mai mult sau mai puțin asemănător. Țăranușii se luară după noi.

— Ai văzut că se tem de noi ? zise Ilir. Sîntem înspăimîntători.

— Sîntem doi ucigași, îl completai.

Am scos lentila și mi-am potrivit-o la ochi.

— Nu-ți mai agita așa părul însîngerat, că nu ți-am făcut-o eu, zisei cu voce tare unui hambar dărăpănat.

— Asta ce mai e ? întrebă Ilir nedumerit.

— Vorbele astea o să i le spun fantomei lui Maksut, după ce-i vom face felul.

— Ce bine ! se bucură Ilir.

Copiii care veneau în urma noastră erau îngroziți. Mergeam pe o tarla arată.

— Da pămîntul de ce-o fi așa de moale aici, ce i-or fi făcut ? mă întrebă aproape înciudat Ilir.

În loc de răspuns ridicai din umeri.

— Treaba lor.

— Ce lucru absurd !

— Chiar foarte absurd.

— Hai să vorbim mai bine despre planul nostru, zise el.

Cîmpul nivelat și puțin în pantă nu înălța nici un obstacol în calea vîntului rece. Căpițele — ici și colo — adăugau peisajului un strop de liniște în plus. Mergeam printre ele discutînd despre atentat. Tot din întîmplare ieșirăm la șosea. Împreună cu refugiații, pe drum se zăreau cîțiva săteni cu catîri. Alții veneau din direcția opusă. Pe spatele unui catîr văzurăm o femeie galbenă la față precum ceara.

— Aici aproape se află o mănăstire unde se lecuiesc cei bolnavi, zise Ilir.

Ne întoarserăm către sat. Mergeam în spatele unui grup de refugiați care veneau de la

mănăstire. Ne încrucișam cu alte grupuri ce se duceau într-acolo.

— Încotro ? întrebă unul dintre cei în spatele cărora mergeam.

— La mănăstire, răspunseră ceilalți, să vedem mîna făcătoare de minuni.,

— Ce minuni, măi frate ! Noi dintr-acolo venim. Știți a cui e mîna aia ? E mîna pilotului englez.

— Mîna englezului ?

— Întocmai. Cu inelul în deget, ca atunci. Fusese furată din muzeu, îți mai amintești ?

— Cum să nu ? Iată deci despre ce era vorba.

— Mai bine vă întoarceți.

Ceilalți făcură întocmai. Mergeam și noi amețiți de gălăgia pe care o făceau cei din față. Treptat însă cuvintele se răriră și în cele din urmă nu se mai auzi decît zgomotul pașilor.

— Mîna asta ne urmărește pretutindeni, zise cineva cu glas răgușit.

Ceilalți tăcură.

— Ehei, dac-ar ști bietul om pe unde îi zboară mîna sau capul..., urmă același glas.

Ajunserăm în sat.

Spre seară, departe, în direcția în care trebuia să fi fost orașul izbucniră focuri mari. Ieșirăm cu toții, privind fără grai flăcările din zare. Deși nimeni nu știa nimic precis, unii spuneau că ceea ce ardea erau casele partizanilor. Prin noapte și neguri orașul ne dădea semne, dar aceste semne ne erau cu desăvîrșire străine.

Noi, copiii, cocoțați pe o movilă golașă, strigam cît ne țineau puterile :

— Aia e casa mea. Urraa, arde casa mea !

— Nu-i adevărat, aia e casa mea.

— De ce, cine-a plecat partizan de la tine ?

— Unchiu-meu.

— Da ce, de la mine n-a plecat frate-meu ?

Începurăm să ne certăm pentru flăcări. Fiecare susținea că, vezi doamne, casa lui arde cu flăcări mai mari decît casa celuilalt.

— Nu vezi ce fum scoate casa mea ? Avem un horn...

— Fumul nu contează.

— Cînd o să ardă casa mea o să vedeți voi flăcări...

— Dar cînd o să ardă cărțile lui tata-mare, cele turcești, groase cît o baclava.., mă lăudai.

— Dar cînd o să ardă bunică-mea, că-i numa' osînză, ce-o să mai ziceți ? ne întrebă nepotul doamnei Majnur.

— O, nerușinatule ! Cum vorbești așa despre bunică-ta ?

— Bunică-mea e frontistă.

— Ilir, Ilir ! îl strigă maică-sa. Unul cîte unul ne împrăștiarăm cu toții. Cînd mă îndreptam spre casa în care stăteam, o zării pe nora lui Nazo, singură cuc în mijlocul drumului, îmbrăcată într-o haină frumoasă cu gulerul îmblănit. Luna se ivise nu demult. Capul îi ieșea din blană ca dintr-o ceață moale și pufoasă.

— Bună seara, îmi zise.

— Bună seara.

Își trecu mîna prin părul meu zburlit și lung și se jucă cu el.

— Ce-ai mai auzit despre Maksut ? mă întrebă deodată.

Am privit în pămînt fără un cuvînt. Degetele ei se încordară în părul meu, apoi gestul deveni iar molatec.

— Orașul arde, zise privind în direcția focurilor. Îți pare rău ?

Nu știam ce să-i răspund.

— Eu mă bucur. Să ardă tot. (Cuvîntul „tot" în gura ei suna ciudat.) Ruină și cenușă să rămînă. Îți place cenușa ? mă întrebă.

Cuvinte stranii.

— Da, îi răspunsei.

În momentul acela ochii ei semănau cu două perle minunate scînteind în lumina lunii.

CINE SÎNTEȚI VOI, străini de păsări și de iarbă și de arbori? De unde ați apărut?

Am venit din orașul acela. Piatra nu ne e străină. Piatra e ca omul: aspră, moale, mînioasă, cu pori, tînără, bătrînă, catifelată, cu riduri, cu artere, colțuroasă, vicleană, înțeleaptă; ingrată, făcînd haz de nenorocirea ta; credincioasă, la datorie mereu, piatră de temelie; supărată, stupidă; semeață, gata mereu să devină statuie; simplă, netrebuindu-i răsplată pentru binele făcut, alcătuind caldarîmul cu simplitatea poporului rînduit pentru jertfă, fără nume, fără nume, fără nume, în vecii vecilor.

Vorbiți serios, sau sînteți în transă?

Acum ea e plină de sînge, ca și omenirea.

Ce e cu orașul acesta? Ce e cu orașul acesta?

În curînd vom pleca într-acolo.

din spusele unor necunoscuți

ce păr blond au! Și cine ar putea să spună ce se ascunde sub căștile acelea de oțel. Mărșăluiesc. Mărșăluiesc. Războiul se întinde peste tot. Întuneric, încotro așa? E insuportabil. Va veni un timp al bucuriei, un cer fără nori. Adio, tovarăși, adio, să vă bucurați de noua Albanie! Mărșăluiesc, căști și căști nenumărate. Cîte oștiri n-ai văzut, biet pămînt al nostru! Chiar dacă orașul va sări în aer, cu case, cu străzi, cu poduri, cu porți, cu ferestre, cu totul, eu știu că tu m-ai așteptat. Un'te duci? În munți cade zăpada. Asta nu e o simplă operație, nu e chirurgie. Nu sînt tăiate nici burți, nici coaste. Asta este operația de iarnă, cum îi spun germanii. Ghem se va strînge Albania, de durere. Șansa țării ăsteia a stat dintotdeauna în vîrful munților ei, lîngă soare. Ger. Vorbește-mi despre comunism. Ce luminos e cerul!

CAPITOLUL XVIII

DIMINEAȚA EL era tot acolo, îndepărtat, cenușiu și singuratic. Incendiile din noaptea trecută nu-i schimbaseră cu nimic aspectul general. Era departe, dar tot ce-l înconjura munții, satele, văile, își legase soarta de soarta lui. Incendiile au fost un semnal de alarmă pentru întreaga zonă. Acum, aproape părăsit, asemeni unei așezări preistorice a cărei viață s-a stins demult, ca o cochilie de piatră pe jumătate goală, orașul îi aștepta pe nemți.

Drumul care-i va aduce (așa cum îi adusese pe toți năvălitorii) se tăvălea la picioarele lui și-i cerea iertare. Dar el, ironic și disprețuitor, nu-i învrednici nici măcar cu o privire. Ochii tulburi ai ferestrelor sale erau ațintiți în zare.

Nimeni nu pricepu nimic din cele întîmplate în momentul în care avangarda germană pătrunse în oraș. Lucrurile se clarificară după aceea. Avangarda fu întîmpinată cu focuri de armă. Motocicliștii rămași în viață făcură cale-ntoarsă cît ai clipi. Drumul rămase pustiu o bună bucată de vreme. După cum îi era obiceiul, orașul aștepta acum replica străinilor.

În sfîrșit, ei se iviră. De astă dată în frunte mergeau tancurile. Multe, unul după altul. Dar ele nu intrară în oraș. Oprindu-se în drum, își rotiră țevile lungi ale tunurilor prinzînd în cătare orașul. Nemții așteptară o vreme apariția steagului alb, semn că locuitorii se predau. Totul în fața lor era însă cenușiu.

Atunci deschiseră focul. Salvele erau îndesate, ritmice. Din înfruntarea fierului cu piatra valea se cutremura din temelii. Peste tot cădeau bucăți de piatră din ziduri și acoperișuri. Un praf neobișnuit de negru acoperea orașul. Doi cetățeni care încercaseră să ridice un petec de cîrpă albă pe unul din acoperișuri căzură secerați de gloanțele celor care mai rezistau încă. Un al treilea căzu exact în momentul în care reușise să desfășoare un cearșaf și în cădere pînza albă i se înfășură pe trup. Căzu la pămînt așa înfășurat cum era.

Bombardamentul ținu trei ore. În sfîrșit, cineva înălță peste orașul agonizînd o batistă albă. Niciodată nu s-a aflat cine fusese omul acela care s-a ridicat ca o fantomă peste acoperișuri și care a reușit să fluture, înainte de a cădea, batista în direcția nemților. S-a știut numai că multă vreme după aceea batista cea albă avea să terorizeze conștiința localnicilor.

Nemții, care pare-se urmăreau cu binoclul din mai multe puncte iadul acela de fum și ruine, observară imediat scena. Bombardamen-

tul conteni. Tancurile își îndreptară țevile și porniră să urce spre oraș. Sub greutatea lor, pămîntul se cutremura. Frecîndu-se de caldarîm, șenilele scrîșneau, motoarele urlau, piatra scotea scîntei. Un vuiet de dincolo de viață umplu atmosfera. Pe jumătate pustiu, orașul era ocupat.

Mai tîrziu se află că în vreme ce tancurile se tîrau ca niște monștri pe străzi, între mătușa Xhemo și bătrîna vieții Shano avusese loc următorul dialog :

„De ce fac atîta gălăgie ? Pot veni și în liniște", spusese de la fereastră mătușă-mea.

Iar cealaltă îi răspunsese :

„Toți ăștia, cînd intră, fac larmă. Doar cînd se cară o fac în liniște."

Pe înserate, orașul acesta care figurase mai multă sau mai puțină vreme pe hărțile Imperiului roman, pe cele ale normanzilor, pe cele bizantine și osmane, pe harta Regatului elen și așijderea pe cea a coroanei italiene, se trezi sub stăpînirea Imperiului german. Ostenit, buimac de ghearele din care abia scăpase, el nu mai dădea nici un semn de viață.

Se lăsă noaptea. După vuietele care cutremuraseră valea atîtea ceasuri, liniștea păru nefirească. Miile de refugiați care, în tot timpul bombardamentului, căutaseră adăpostul rîpelor și satelor mărginașe, numai ochi și urechi la desfășurarea evenimentelor, stăteau acum încremeniți ca statuile.

Ce-o face oare el acolo, în întuneric, singur, cu ei ? Asta trebuia să fie, după cum prevăzuseră unii, ultima noapte a vieții lui milenare. Iată că în cele din urmă, bărbații cei blonzi se iviseră.

În noaptea aceea, noi, toți cei ce poposisem în sat, nu puserăm geană pe geană. Ieșiserăm în liniște afară și așteptam. Cei care se duceau înăuntru să tragă un pui de somn se întorceau repede, înveliți în pături. Nimeni nu îndrăznea să ridice glasul. Ochii sfredeleau întunericul în direcția în care se afla orașul. Nu vedeam nimic. Ghearele de fier ale tancurilor îl înșfăcaseră de piept. Nici o lumină. Nici un semn. Îl sugrumau pe întuneric.

Dar se lumină de ziuă, și îl descoperirăm tot acolo. Cenușiu ca de obicei, mare. Cineva plîngea. Pe buzele tuturor, cuvîntul „diseară". Hotărîrăm să ne întoarcem.

În vremea asta, din sute de direcții, mici grupuri de refugiați se îndreptau spre oraș. Cochilia gigantică, goală pe jumătate, avea să se umple din nou, peste cîteva ceasuri, de pași, șoapte, nervi, pasiuni, zvonuri, speranțe, dureri omenești.

Mergeam întruna. Lăsaserăm de mult în urmă și ultimul hambar.

— Să ne întoarcem, zise brusc Xhexho, oprindu-se, îmi țiuie urechea dreaptă.

Nimeni nu-i răspunse. Mergeam înainte. Xhexho continuă să ne urmeze murmurînd, apoi tăcu și ea. Era poate miezul nopții. Nu se zărea nimic. Aveam doar senzația că noaptea era plină din loc în loc de umflături și tăieturi uriașe. Erau de fapt rîpele și movilele de pămînt.

Cu siguranță că trecuse de miezul nopții cînd simții că mergem pe cîmp. Trecu astfel o bucată de vreme. Trebuia să fi fost cîmpul aeroportului. În dreapta noastră văzui o umbră înaltă. Rămășițele „Buldogului". Dintr-acolo venea un miros insuportabil. (Probabil că trecătorii îl folosiseră drept closet.)

— Mai știi unde ai pus baioneta ? mă întrebă Ilir.

— Da, îi răspunsei.

Ne-am oprit să ne odihnim. Împreună cu Ilir mă dusei să urinez lîngă avionul distrus. Nu m-aș fi gîndit niciodată ! Se lumina de ziuă. Tulburi, începură să se schițeze contururile orașului. Ca un sfinx, creștea înaintea noastră. Nu știam ce să facem, să intrăm sau nu. Din întuneric apăreau rînd pe rînd acoperișurile clădirilor mai înalte, hornurile și ferestrele. Vîrfurile minaretelor, clopotnițele și turlele acoperite cu tablă păreau niște bezmetici hoinari printre celelalte clădiri purtînd pe cap coifuri din vremuri de demult.

Hotărîrăm să intrăm. Trecurăm peste pod (punctul de control era părăsit), apoi ne înșirarăm pe drum. Nemții nu se vedeau pe nicăieri. Poate că se închiseseră în cetate.

Înaintarăm o vreme printre arbuști. Deodată orașul se ridică chiar în fața noastră. Înalt. Aproape vertical. Disprețuitor. Supărat că-l părăsisem. Semnele dezastrului erau peste tot. Fațade smulse. Balcoane dărîmate.

Pe primul stîlp de telefon era lipit ceva. Apropiindu-ne văzurăm un anunț. În semiobscuritate literele se distingeau cu greu. „...don

... interzicerea... celor ... de asemenea... moarte ... împușcare... precum și... Comandantul orașului Kurt Woler..."

Intrarăm pe strada Varosh. La fereastra cronicarului Xivo Gavo pîlpîia o lumină slabă. Apoi simții brusc o mînă care-mi acoperi ochii.

— Nu te uita !

Pe partea cealaltă a străzii era ceva pe jos. Ceva ca o grămadă. Nu știu ce era. Îmi venea să vomit.

Ceva mai încolo mă lăsară să privesc. Mergeam ca somnambulii. Doi italieni uciși. Mai apoi încă unul.

Pe cel ce atîrna în ștreang îl văzui de departe. La răspîntie. De stîlpul de telegraf. Din apropiere văzurăm că este o femeie. Bătrînă. Xhexho mugi înfundat.

— Kako Pino, zise Ilir.

Ea era. Ușoară. O clătina vîntul. De piept îi atîrna o tablă pe care era scris jumătate în albaneză, jumătate în germană : „des sabotator".

Grăbirăm pașii. Iată strada. Iată și casa. Încă din stradă mama scoase cheia cea mare de la poartă. Cîțiva pași. Dar pe caldarîm... zăcea un om. În dreptul capului o baltă de sînge. Pe o hîrtie atîrnată de piept erau cîteva cuvinte. Nazo gemu înăbușit. „Maksut". Noră-sa privi indiferentă trupul de jos, apoi păși cu grijă peste el, atentă parcă să nu se murdărească de sînge. Nu-mi puteam dezlipi privirea de pe foaia de hîrtie pe care scria „Iată cum moare un informator al poliției". Scrisul acela

aplecat înainte, grăbit parcă sub rafalele ploii, îmi era cunoscut. Era scrisul lui Javer.

— Prăpădul lumii, zise Xhexho și dispăru pe ulicioarele întortocheate.

Intră fiecare la el. Nazo și noră-sa își traseră mortul din stradă.

Pe cînd mama băga cheia în broască, ușa se deschise singură. Ne întîmpină bunica.

— Haideți, haideți, ne îmbie ea.

Intrarăm.

— Vă așteptam.

— Acolo, afară... Maksut...

— Știu, zise bunica. L-au împușcat azi-noapte.

— Kako Pino...

— Știu, zise ea din nou. Ieri au spînzurat-o.

Urcarăm în camera mare.

— Mergea la o nuntă, a început bunica să povestească. Patrula a prins-o pe stradă.

— Cine se mai însoară în asemenea vremuri ? se arăta mama nedumerită.

— Mereu se însoară cîte cineva, zise bunica. (Groaznic.)

— N-au știut ce duce în geantă, continuă ea. Au crezut că-s fitile pentru bombe.

Privii pe geam. Frig. Un proiector se aprinse și se stinse ca într-un coșmar. Ocupație germană. Gri. Teutonă. Pe turnul pușcăriei se vedea steagul lor. Doi de S sau de Z, bătuți de vînt.

Afară Nazo și noră-sa se munceau cu trupul lui Maksut prin curte.

— O să fie război mare, zise bunica punîndu-mi palma pe creștet.

Din stradă se auzeau pași tîrîiți.

— Se întorc, continuă ea, se întorc mereu.

Viața, carnea ei moale, pulsa din nou sub carapacea de piatră.

memorială

Am revenit după o lungă despărțire în nemuritorul oraș cenușiu. Pașii au atins cu sfială creștetul de piatră al caldarîmului. Era ferm. Pietrele acestea mă cunosc. În orașe străine, pășind pe largi și luminoase bulevarde, m-am împiedicat ades acolo unde nimeni nu se-mpiedica. Trecătorii mă priveau mirați ; doar eu știam că erau ele. Ieșeau pe neașteptate din asfalt, ca mai apoi să se afunde iarăși în el.

Străzi. Pivnițe. Case străvechi. Grinzi, dușumele, pervazuri care scîrțîie ușor, ușor de tot, ca într-o permanentă și monotonă scurgere. Ce aveți, ce vă doare ? Vă dor, poate încheieturile și măruntaiele bătrîne.

Bunică Selfixhe, Xhexho, mătușă Xhemo, mamă-mare, Kako Pino... nu mai sînteți. Dar pe suprafața pietrei, în colțurile caselor — vă disting trăsăturile, umbre ce mă privesc cu ochii voștri. Sînteți acolo, pe veci împietrite, dimpreună cu semnele lăsate de cutremure, de ierni și de omeneștile furtuni...

decembrie 1970

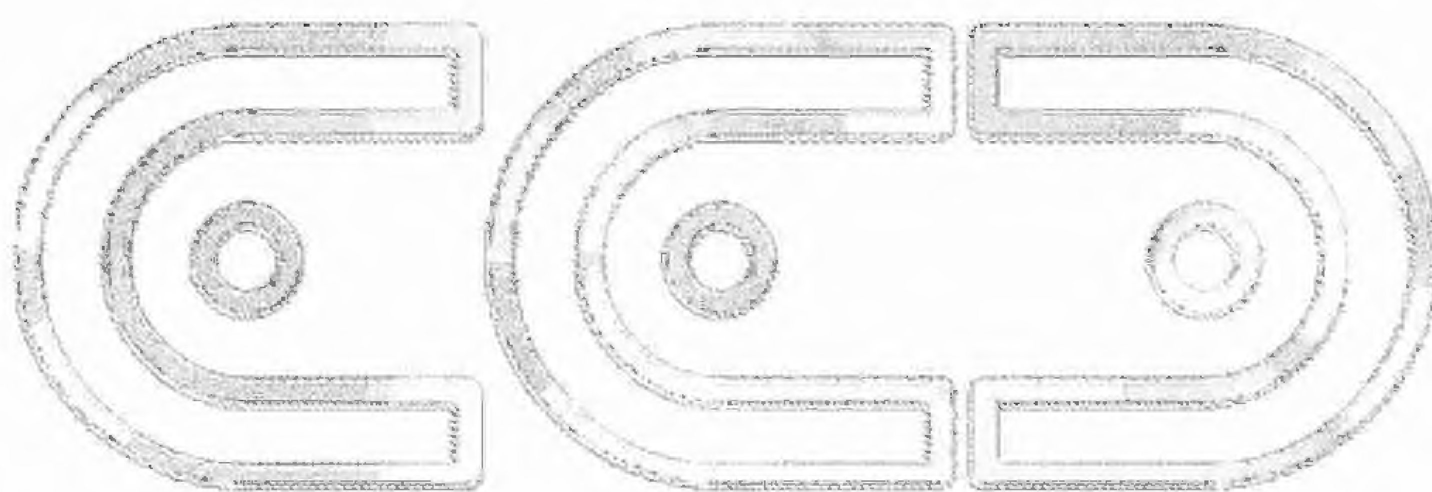
Lector : MIHAELA CIUNCAN
Tehnoredactor : V. E. UNGUREANU

Bun de tipar : 21.02.1983.
Coli tipar 8,875.

Tiparul executat sub comanda nr. 1514 la Întreprinderea poligrafică „13 Decembrie 1918", Str. Grigore Alexandrescu 89—97, Republica Socialistă România

Scanare și prelucrare digitală

de

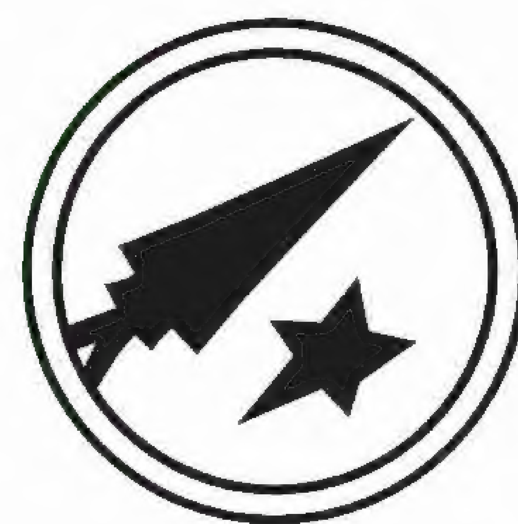

Anonim

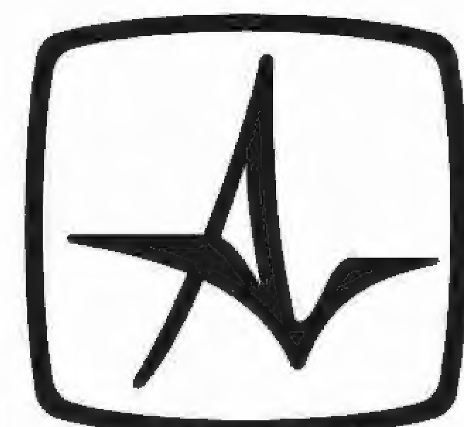
și

CAT Graur

Antwerpen

2024

